Psihanaliza copilului şi adolescentului

A-PDF MERGER DEMO

Anna Freud

Eul şi mecanismele de apărare

Editura Fundației Generația

„Termenul de «apărare» pe care l-am folosit atât de frecvent în primele trei capitole este reprezentantul cel mai timpuriu al punctului de vedere dinamic în teoria psihanalitică. El a apărut pentru prima dată în 1894 în lucrarea lui Freud *Psihonevrozele de apărare,* fiind utilizat şi în multe lucrări ulterioare (*Etiologia isteriei*, *Alte observaţii asupra psihonevrozelor de apărare*) pentru a descrie lupta Eului împotriva ideilor sau afectelor dureroase sau insuportabile."

„...pacienta mi-a relatat o fantasmă în care apărea imaginea sfârşitului lumii. Ce s-ar întâmpla, m-a întrebat, dacă ar muri toată lumea? S-a gândit la toţi prietenii şi cunoştinţele ei şi, până la urmă, şi-a imaginat cum ar fi să rămână singură pe pământ. Vocea ei şi felul în care a descris toate detaliile demonstrau că această fantasmă era de fapt împlinirea unei dorinţe. I-a făcut plăcere să o povestească şi nu i-a provocat nici o angoasă. În acel moment i-am reamintit de dorinţa ei arzătoare de a fi iubită. Simpla idee că unul dintre prietenii ei ar putea să nu o placă şi că l-ar putea pierde era suficientă cu o zi în urmă ca să o facă să dispere. Dar cine ar mai fi iubit-o dacă ar fi rămas singura supravieţuitoare a rasei omeneşti? A respins cu calm atenţionarea mea referitoare la grijile ei cu o zi în urmă. «În acest caz, va trebui să mă iubesc pe mine» a răspuns, ca şi cum ar fi scăpat în sfârşit de toate fricile, şi apoi a oftat uşurată."

„Această expunere a proceselor defensive permite conturarea unei idei clare despre posibilele puncte de atac ale terapiei analitice. În analiză procesele defensive sunt demontate, pulsiunile şi afectele interzise sunt constrânse să redevină conştiente, lăsându-se apoi în seama Eului şi a Supraeului grija de a stabili între ele un acord pe baze mult mai solide."

fundaţia generaţia

ISBN 973-85683-0-7

Foto Anna Freud

© Paterson Marsh Ltd
on behalf of the Estate of Anna Freud

Psihanaliza copilului şi adolescentului

Anna Freud

Eul şi mecanismele de apărare

Traducere din limba engleză
Andrei Constantinescu

fundaţia generaţia

EFG

Eul şi mecanismele de apărare

Coperta
David Horea Şandor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
FREUD, ANNA
Eul şi mecanismele de apărare / Anna Freud;
trad.: Andrei Constantinescu. - Bucureşti;
Editura Fundaţiei Generaţia, 2002
176 p.; 19 cm.
Bibliogr.
ISBN 973-85683-0-7

I. Constantinescu, Andrei (trad.)

159.964.2

ANNA FREUD
THE EGO AND THE MECHANISMS OF DEFENSE
copyright © **Executors of The Estate of Anna Freud 1937, 1966**
Published by arrangement with Paterson Marsh Ltd and W. Ernest Freud

Carte publicată cu sprijinul fundaţiei
Aktion Kleiner Prinz

© Fundaţia Generaţia pentru versiunea românească, 2002

ISBN 973-85683-0-7

Cuvânt înainte la ediţia în limba engleză din 1966

Aşa cum reiese din titlu, această carte se ocupă în mod exclusiv de o problemă particulară şi anume de căile şi modalităţile prin care Eul evită neplăcerea şi angoasa şi prin care exercită control asupra comportamentului impulsiv, asupra afectelor si exigenţelor pulsionale.

Cercetarea unei activităţi a Eului şi considerarea ei de pe poziţii de egalitate cu procesele inconştiente ale Sinelui a reprezentat o întreprindere cu totul nouă la data primei publicări a cărţii. În cei treizeci de ani ce s-au scurs de atunci s-au schimbat multe; Eul ca structură psihică şi-a căpătat legitimitatea ca obiect al studiului psihanalitic. Dacă în 1936 era suficientă enumerarea şi ilustrarea mecanismelor Eului, cercetarea apariţiei lor în timp şi evaluarea rolului organizării defensive ca întreg pentru menţinerea sănătăţii sau bolii, aceasta nu se mai poate realiza astăzi fără a lega realizările defensive ale Eului de celelalte aspecte ale sale: deficienţele sale primare, funcţiile sale, zonele sale de autonomie etc.

Nu ar fi fost posibil să includem aceste aspecte în *Eul şi mecanismele de apărare* fără a face revizuiri importante şi fără a distruge pe alocuri unitatea şi utilitatea cărţii aşa cum este ea în prezent. De aceea am decis să lăsăm intact textul original şi să adunăm gândurile mai recente într-un alt volum în care să tratăm aspecte ce ţin de *Normal şi patologic la copil*, în special cu privire la implicaţiile pentru dezvoltare şi diagnostic.

ANNA FREUD

Londra, februarie 1966

Cuprins

Cuvânt înainte la ediția în limba engleză din 1966 v

PARTEA I
TEORIA MECANISMELOR DE APĂRARE

1. EUL CA LOC DE OBSERVAȚIE 3

Definirea psihanalizei 3
Sinele, Eul și Supraeul în auto-percepție 4
Eul ca observator 5
Tendințe ale Sinelui și ale Eului considerate ca material de observație 7

2. TEHNICA PSIHANALITICĂ APLICATĂ STUDIULUI INSTANȚELOR PSIHICE 9

Tehnica hipnozei în perioada preanalitică 9
Asociația liberă 10
Interpretarea viselor 12
Interpretarea simbolurilor 13
Actele ratate 14
Transferul 14
Transferul pulsiunilor libidinale 15
Transferul apărărilor 16
Trecerea la act transferențială 18
Relația dintre analiza Sinelui și analiza Eului 20
Dificultățile unei tehnici analitice unilaterale 21

3. OPERAŢIILE DEFENSIVE ALE EULUI CONSIDERATE CA OBIECT AL ANALIZEI 23

Relaţia dintre Eu şi metoda analitică 23
Apărarea împotriva pulsiunii ca formă de rezistenţă 24
Apărarea împotriva afectelor 25
Fenomene defensive permanente 27
Formarea simptomului 27
Tehnica analitică şi apărarea împotriva pulsiunilor şi afectelor 29

4. MECANISMELE DE APĂRARE 35

Teoria psihanalitică şi mecanismele de apărare 35
O comparaţie între rezultatele obţinute prin diversele mecanisme în cazuri individuale 37
Sugestii pentru o clasificare cronologică 41

5. ORIENTAREA PROCESELOR DE APĂRARE CONFORM SURSEI DE ANGOASĂ ŞI PERICOL 45

Motive de apărare împotriva pulsiunilor 45
Angoasa provocata de supraeu în nevroza adultului 45
Teama de o ameninţare reală în nevroza infantilă 47
Angoasa pulsională (teama de forţa pulsiunilor) 48
Alte motive de apărare împotriva pulsiunii 50
Motive de apărare împotriva afectelor 50
Confirmarea concluziilor noastre în practica analitică 52
Consideraţii asupra terapiei psihanalitice 52

PARTEA a II-a
EXEMPLE DE EVITARE A NEPLĂCERII ŞI A TEMERII
FAŢĂ DE O AMENINŢARE REALĂ

Stadii preliminare de apărare

6. NEGAREA PRIN FANTASMĂ 57

7. NEGAREA PRIN CUVÂNT ŞI ACT 69

8. RESTRÂNGEREA EULUI 77

PARTEA a III-a
DOUĂ TIPURI DE APĂRARE

9. IDENTIFICAREA CU AGRESORUL 89

10. O FORMĂ DE ALTRUISM 99

PARTEA a IV-a
APĂRĂRI MOBILIZATE DE TEAMA FAŢĂ DE FORŢA PULSIUNILOR

Ilustrate prin fenomene ce apar la pubertate

11. EUL ŞI SINELE LA PUBERTATE 113

12. ANGOASA PULSIONALĂ LA PUBERTATE 125

Ascetismul la pubertate 125
Intelectualizarea la pubertate 129
Iubirea de obiect şi identificarea la pubertate 135

CONCLUZII 143

Bibliografie 147

Index 151

Partea I

TEORIA MECANISMELOR DE APĂRARE

1
Eul ca loc de observaţie

DEFINIREA PSIHANALIZEI

Au existat perioade în evoluţia ştiinţei psihanalitice când studiul teoretic al Eului individului a fost, în mod evident, nepopular. Într-un fel sau altul, mulţi analişti ajunseseră să considere că, în analiză, valoarea travaliului terapeutic şi ştiinţific ar fi direct proporţională cu profunzimea stratului psihic asupra căreia era îndreptată atenţia. Ori de câte ori interesul era comutat de la straturile mai adânci ale psihicului la cele mai superficiale — adică ori de câte ori cercetarea se îndrepta de la Sine către Eu — era ca şi când ar fi început îndepărtarea de psihanaliză. Se considera că termenul de *psihanaliză* ar fi trebuit să fie rezervat noilor descoperiri legate de viaţa psihică inconştientă, adică de studiul pulsiunilor refulate, al afectelor şi fantasmelor. Psihanaliza nu se interesa de probleme precum adaptarea copiilor sau adulţilor la lumea înconjurătoare, de valori precum cele de sănătate şi boală, virtute şi viciu. Nu trebuia să se ocupe decât de fantasmele infantile, păstrate până în viaţa adultă, de plăcerile imaginare şi de pedepsele de temut care le sancţionau.

O astfel de definire a psihanalizei nu era rar întâlnită în scrierile analitice şi era probabil garantată de limbajul curent, care a considerat întotdeauna psihanaliza şi psihologia abisală ca termeni sinonimi. Mai mult, exista o oarecare justificare pentru aceasta în trecut, căci se poate spune că, încă din perioada cea mai timpurie a ştiinţei noastre, teoria ei, aşa cum era ea construită pe fundamente empirice, a fost preponderent o psihologie a inconştientului sau, după cum am spune astăzi, a Sinelui. Definirea îşi pierde însă orice pretenţie de precizie atunci când o aplicăm terapiei psihanalitice. De la început, analiza ca

metodă terapeutică era preocupată de Eu şi de disfuncţiile sale: investigarea Sinelui şi a modului său de funcţionare era întotdeauna un mijloc. Finalul era întotdeauna acelaşi: corectarea disfuncţionalităţilor şi restabilirea integrităţii Eului.

Când scrierile lui Freud au luat o nouă direcţie, începând cu *Psihologia maselor şi analiza Eului* (1921) şi *Dincolo de principiul plăcerii* (1920), anatema de „neortodox" nu a mai fost aplicată studiului Eului, iar cercetarea instanţelor acestuia a suscitat un interes major. De atunci termenul de „psihologie abisală" nu mai acoperă întregul domeniu al cercetării psihanalitice. În momentul de faţă ar trebui să definim probabil sarcina psihanalizei astfel: să acumuleze cât mai multe cunoştinţe cu putinţă despre toate cele trei instanţe despre care credem că formează personalitatea psihică şi să afle relaţiile dintre ele, precum şi raporturile lor cu lumea din exterior. Aceasta înseamnă, în ceea ce priveşte Eul, să-i exploreze conţinuturile, graniţele şi funcţiile şi să îi urmărească istoria dependenţei sale de lumea exterioară, de Sine şi de Supraeu; în ceea ce priveşte Sinele, să-i descrie conţinuturile, adică pulsiunile şi să urmărească transformările acestora.

SINELE, EUL ŞI SUPRAEUL ÎN AUTO-PERCEPŢIE

Este bine cunoscut faptul că cele trei instanţe psihice diferă foarte mult în ceea ce priveşte accesibilitatea observării. Cunoştinţele noastre despre Sine — care era numit înainte sistemul *Ics.* — pot fi desprinse numai prin derivatele sale care îşi fac drum către sistemele *Pcs.* (preconştient) şi *Cs.* (conştient). Dacă în Sine predomină o stare de calm şi satisfacţie, astfel încât nici o pulsiune să nu încerce să invadeze Eul în căutarea gratificării, producând aici tensiune şi neplăcere, nu putem afla nimic despre

conţinuturile sale. Rezultă, cel puţin teoretic, că Sinele nu este în orice moment accesibil observării.

Situaţia este desigur diferită în cazul Supraeului. Conţinuturile sale sunt în cea mai mare parte conştiente şi deci pot fi direct accesate prin percepţie endopsihică. Totuşi, imaginea pe care o avem despre Supraeu tinde să devină neclară atunci când el este în relaţii armonioase cu Eul. Spunem atunci că cele două instanţe coincid, adică, la un moment dat, Supraeul nu este perceput ca o instanţă separată nici de către subiect, nici de către observatorul din afară. Supraeul nu devine observabil decât atunci când se arată ostil faţă de Eu sau măcar când adoptă o atitudine critică faţă de acesta. Supraeul, ca şi Sinele, devine perceptibil în starea pe care o produce în Eu: de exemplu, atunci când critica lui provoacă un sentiment de culpabilitate.

EUL CA OBSERVATOR

Toate acestea înseamnă că locul potrivit pentru observare este Eul. El este, ca să spunem aşa, mediumul prin care încercăm să ne facem o imagine despre celelalte două instanţe.

Atunci când Eul este în relaţii de bună vecinătate cu Sinele, el îşi poate îndeplini foarte bine rolul de observator. Diferitele pulsiuni încearcă în mod constant să-şi găsească o cale de la Sine spre Eu unde obţin acces la aparatul motor prin intermediul căruia vor fi satisfăcute. În cazuri favorabile, Eul nu obiectează împotriva intrusului, ci îşi pune propriile energii la dispoziţia lui, mulţumindu-se să perceapă; el ţine seamă de presiunea pulsiunii, de sentimentul de neplăcere, de creşterea tensiunii de care aceasta e însoţită şi, în cele din urmă, de calmarea tensiunii o dată cu satisfacerea ei. Observarea întregului proces ne oferă o imagine clară şi nedistorsionată a pulsiunii în cauză, a cantităţii de libido investită şi a scopului pe care îl urmăreşte. Dacă este de acord cu

pulsiunea, Eul nu intră de loc în acest tablou.

Din păcate, trecerea pulsiunii de la o instanţă la alta poate reprezenta un semnal pentru tot felul de conflicte; consecinţa inevitabilă constă în faptul că observarea Sinelui este întreruptă. În calea lor spre satisfacere, pulsiunile Sinelui trebuie să treacă pe teritoriul Eului, iar aici ele se găsesc într-o atmosferă străină. În Sine predomină aşa-numitele „procese primare"; reprezentările nu sunt legate, afectele se pot deplasa, contrariile nu se exclud, ci pot chiar coincide, iar condensarea apare ca un fapt firesc. Principiul suveran care guvernează procesele psihice este reprezentat de obţinerea plăcerii. În Eu, dimpotrivă, asociaţiile de idei sunt supuse condiţiilor stricte a ceea ce numim „procese secundare"; mai departe, pulsiunile nu îşi mai pot căuta satisfacere — ele trebuie să respecte exigenţele realităţii şi, mai mult, să se conformeze legilor etice şi morale prin care Supraeul caută să controleze comportamentul Eului. Pulsiunile riscă să nu fie pe placul instanţelor, care le sunt în mod esenţial străine. Sunt expuse la critică şi respingere, trebuind să se supună oricărei modificări. Astfel sfârşesc relaţiile paşnice dintre puterile vecine. Pulsiunile continuă să-şi urmărească scopurile cu energia şi tenacitatea lor specifică, făcând incursiuni ostile pe teritoriul Eului în speranţa de a-l înfrânge printr-un atac surpriză. Eul, pe de altă parte, devine suspicios; porneşte la contra-atac, invadând teritoriul Sinelui. Scopul lui este de a scoate permanent din acţiune pulsiunile prin intermediul unor măsuri defensive corespunzătoare, menite să îi asigure graniţele.

Tabloul acestor procese, ce ne sunt transmise datorită capacităţii de observare a Eului, este mult mai confuz, dar în acelaşi timp mult mai valoros. El ne prezintă două instanţe psihice în acţiune exact în acelaşi moment. Ceea ce vedem nu mai este o pulsiune a Sinelui intactă, ci o pulsiune modificată de anumite măsuri defensive ale Eului. Sarcina observatorului analitic este de a descompune imaginea — care reprezintă un compromis între instanţe separate — în componentele sale: Sinele, Eul şi, eventual, Supraeul.

TENDINȚE ALE SINELUI ȘI ALE EULUI CONSIDERATE CA MATERIAL DE OBSERVAȚIE

În toate acestea ne frapează faptul că tendințele, și dintr-o parte și din alta, sunt diferite ca valoare din punctul de vedere al observatorului. Toate măsurile defensive ale Eului împotriva Sinelui sunt silențioase și invizibile. Tot ceea ce putem face este să le reconstruim în retrospectivă: niciodată nu le putem observa în acțiune. Această afirmație este foarte valabilă în cazul refulării reușite. Eul nu știe nimic despre ea; nu ne dăm seama de ea decât mai târziu, când realizăm că ceva lipsește. Astfel, când încercăm să judecăm obiectiv un caz particular ne dăm seama că anumite pulsiuni ale Sinelui, la care ne așteptăm să apară în Eu pentru a fi satisfăcute, lipsesc. Dacă ele nu apar deloc, putem presupune că le este interzis în mod permanent accesul la Eu, adică au fost supuse refulării. Însă aceasta nu ne spune nimic despre procesul însuși al refulării.

La fel se întâmplă în cazul formațiunilor reacționale reușite. Acestea sunt unele dintre cele mai importante măsuri adoptate de Eu pentru a se proteja permanent împotriva Sinelui. Formațiunile reacționale apar aproape brutal în cursul dezvoltării copilului. Nu putem spune că atenția Eului a fost concentrată dinainte asupra unei anumite pulsiuni pe care formațiunea reacțională să o substituie. De regulă, Eul nu știe nimic despre respingerea pulsiunii sau despre conflictul rezultat din impunerea noii atitudini. Observatorul o poate lua foarte ușor drept o dezvoltare spontană a Eului dacă anumite manifestări exagerate de tip obsesional nu-i trădează caracterul reacțional și conflictul pe care îl ascunde. Nici în acest caz observația unui anume mod defensiv nu dezvăluie nimic despre procesul prin care s-a format.

Remarcăm că toate informațiile importante pe care le-am acumulat provin din studiul tendințelor celor două părți opuse, Eul și Sinele. Dacă o refulare ne apare la un anumit moment obscură, mișcarea de

sens contrar, întoarcerea refulatului, aşa cum poate fi observată în nevroze, ne apare cu claritate. Aici putem urmări pas cu pas conflictul dintre pulsiuni şi apărările Eului. La fel, formaţiunea reacţională poate fi cel mai bine studiată atunci când e pe cale să se dezintegreze. În astfel de cazuri, tendinţa Sinelui este de a reîntări investirea libidinală a pulsiunii pe care formaţiunea reacţională a mascat-o. Acest fapt permite pulsiunii să forţeze intrarea în conştiinţă şi, pentru un timp, ea este vizibilă alături de formaţiunea reacţională. Datorită unei alte funcţii a Eului — tendinţa sa spre sinteză — această stare de fapt care este foarte propice pentru observarea analitică, durează numai câteva momente. Apoi apare un nou conflict între derivatele Sinelui şi activitatea Eului, conflict ce trebuie să ducă fie la victoria uneia dintre părţi, fie la un compromis. Dacă, prin întărirea energiei cu care a fost investită, defensa mobilizată de Eu reuşeşte, forţa invadatoare provenită din Sine este îndepărtată, pacea reinstalându-se în psihism — situaţie foarte defavorabilă, însă, observării.

2
Tehnica psihanalitică aplicată studiului instanţelor psihice

În primul capitol am descris condiţiile în care este nevoită să se desfăşoare observarea psihanalitică a proceselor psihice. În cele ce urmează ne propunem să evocăm modul în care s-a adaptat tehnica analitică acestor condiţii pe parcursul evoluţiei sale.

TEHNICA HIPNOZEI ÎN PERIOADA PREANALITICĂ

În tehnica hipnozei utilizată în perioada preanalitică, rolul Eului era considerat ca fiind negativ. Scopul hipnotizatorului era să ajungă la conţinuturile inconştiente, iar Eul era considerat, mai degrabă, ca un factor perturbator. Se ştia deja că, prin hipnoză, era posibilă eliminarea sau cel puţin diminuarea rezistenţelor Eului pacientului. Inovaţia tehnică descrisă în „Studii asupra isteriei" (1893-1895) era următoarea: medicul trebuia să profite de eliminarea rezistenţelor Eului pacientului pentru a avea acces la inconştient — pe care îl numim astăzi Sine. Astfel, scopul era descoperirea inconştientului; Eul reprezenta un factor perturbator care, prin hipnoză, putea fi temporar suprimat. Când, prin hipnoză, ieşea la lumină un conţinut inconştient, medicul îl făcea accesibil Eului, iar efectul acestei conştientizări forţate era dizolvarea simptomului. Însă Eul nu avea nici un rol în procesul terapeutic. El tolera intruziunea numai atâta timp cât era sub influenţa medicului care indusese hipnoza. Apoi se revolta şi reîncepea lupta defensivă împotriva conţinutului din Sine care i se impusese, ceea ce anula succesul terapeu-

tic cu greu obţinut. Astfel, s-a dovedit că cea mai mare realizare a tehnicii hipnotice — eliminarea completă a Eului pe timpul investigaţiei — dăuna rezultatelor finale, provocând o decepţie faţă de valoarea tehnicii utilizate.

ASOCIAŢIA LIBERĂ

Chiar şi în tehnica asociaţiei libere — metodă care a înlocuit hipnoza — rolul Eului era la început considerat ca fiind negativ. Este adevărat că Eul pacientului nu mai era suprimat în mod forţat. În schimb, i se cerea să se elimine singur, să renunţe la orice critică referitoare la asociaţii şi să nu mai ţină seama de legăturile logice legitime în mod obişnuit. Eului i se cerea de fapt să tacă, iar Sinele era invitat să vorbească, promiţându-se derivatelor sale că vor ajunge în conştiinţă fără a întâmpina obstacolele obişnuite. Desigur, nu se promitea că, o dată ajunse în Eu, ele îşi vor atinge scopul pulsional, indiferent care ar fi fost acesta. Garanţia era valabilă numai pentru traducerea lor în cuvinte: nu li se permitea atingerea adevăratului lor scop, acela de a prelua controlul aparatului motor. Aparatul motor era dinainte scos din funcţiune prin impunerea regulilor stricte ale tehnicii psihanalitice. Astfel, suntem nevoiţi să jucăm un dublu joc cu pulsiunile pacienţilor, pe de o parte, încurajându-le să se exprime, iar pe de alta, refuzându-le ferm satisfacerea, ceea ce provoacă numeroasele dificultăţi inerente tehnicii analitice.

Mulţi analişti începători cred încă în ideea că este esenţial să-i determine pe pacienţi să-şi exprime întotdeauna gândurile fără jenă şi fără a le modifica, adică să se supună strict regulii fundamentale. Însă, chiar dacă acest ideal s-ar realiza, nu ar reprezenta un progres, căci până la urmă aceasta nu ar face decât să reproducă situaţia depăşită deja, obţinută în tehnica hipnozei, prin care medicul se străduia să-şi concentre-

ze atenţia exclusiv asupra Sinelui. Din fericire pentru analiză, o asemenea docilitate din partea pacientului este practic imposibilă. Regula fundamentală nu poate fi niciodată respectată dincolo de un anumit punct. Eul păstrează tăcerea o vreme, iar derivatele Sinelui profită de această pauză pentru a forţa intrarea în conştiinţă. Analistul se grăbeşte atunci să le surprindă manifestările. Apoi, Eul intră iarăşi în acţiune, renunţă la atitudinea de supunere pasivă pe care a fost nevoit să şi-o asume şi intervine în cursul asociaţiilor prin intermediul unuia din mecanismele de apărare de care dispune. Pacientul încalcă astfel regula fundamentală a analizei sau, după cum se spune, manifestă o „rezistenţă". Aceasta înseamnă că presiunea Sinelui asupra Eului provoacă un contra-atac din partea acestuia din urmă. Atenţia observatorului este acum deplasată de la asociaţii către rezistenţe, adică de la conţinuturile Sinelui, la activitatea Eului. Analistul are astfel ocazia să asiste la mobilizarea defenselor Eului, pe care deja le-am descris, şi care sunt greu de observat, dar care devin de acum obiectul explorărilor sale. El remarcă atunci că, o dată cu această schimbare de obiect, se modifică brusc şi situaţia analitică. În analiza Sinelui, el este ajutat de tendinţa spontană a derivatelor Sinelui de a ieşi la suprafaţă, căci eforturile sale şi cele ale materialului pe care încearcă să îl analizeze merg în acelaşi sens. În analiza operaţiilor defensive ale Eului nu există aceeaşi concordanţă a scopurilor. Elementele inconştiente din Eu nu au aceeaşi tendinţă de a deveni conştiente şi nici un interes să o facă. De aceea nici un fragment din analiza Eului nu este la fel de satisfăcător ca analiza Sinelui. Analistul trebuie să meargă pe căi ocolite; el nu poate urmări activitatea Eului direct, singura posibilitate fiind de a o reconstrui în funcţie de efectele pe care le are asupra asociaţiilor pacientului. Sperăm să descoperim ce fel de apărare a utilizat Eul în intervenţia sa din efectul produs asupra asociaţiilor — fie că e vorba de omisiuni, inversiuni, modificări de sens etc. Aşadar, prima sarcină a analistului este de a recunoaşte cu ce fel de mecanism de apărare are de-a face. Dacă face asta, putem spune că a realizat o parte de analiză a Eului. Sarcina următoa-

re este de a demonta ceea ce a realizat apărarea, adică să regăsească şi să reintegreze ceea ce a fost omis prin refulare, să rectifice ceea ce a fost deplasat şi să readucă în context ceea ce a fost izolat. O dată restabilite legăturile întrerupte, analistul îşi redirecţionează atenţia de la Eu către Sine.

Vedem deci că ceea ce ne preocupă nu este numai respectarea regulii fundamentale de către pacient, ci şi conflictele pe care le provoacă. Numai atunci când observarea oscilează între Sine şi Eu, iar interesul este orientat în două direcţii, către cele două faţete ale fiinţei umane pe care o avem în faţă, putem vorbi despre psihanaliză ca formă distinctă de metoda exclusivistă a hipnozei.

Celelalte mijloace utilizate în tehnica psihanalitică pot fi de acum clasificate fără dificultate în funcţie de direcţia spre care e orientată atenţia observatorului, către o faţetă sau către cealaltă.

INTERPRETAREA VISELOR

Situaţia în care interpretăm visele pacientului şi cea în care ascultăm asociaţiile sale libere sunt asemănătoare. Starea psihică a celui care visează diferă prea puţin de cea a pacientului în timpul şedinţei analitice. Atunci când pacientul respectă regula fundamentală a analizei el suspendă în mod voluntar unele funcţii ale Eului; în cazul celui care visează această suspendare se petrece automat, sub influenţa somnului. Pacientul este întins pe divan pentru a nu avea ocazia să-şi satisfacă dorinţele pulsionale în act; în mod similar, în somn, sistemul motor este suspendat. Iar efectul cenzurii, transformarea conţinutului latent al visului în conţinut oniric manifest cu deformările, condensările, deplasările, transformările în contrariu şi omisiunile pe care le implică corespund distorsiunilor asociaţiilor libere sub presiunea unei rezistenţe. Astfel, interpretarea viselor ne facilitează explorarea Sinelui atâta timp

cât reuşeşte să aducă la lumină conţinuturi latente ale visului (conţinuturi ale Sinelui), şi explorarea instanţelor Eului şi a operaţiilor sale defensive, atâta timp cât ne permite să reconstruim măsurile adoptate de cenzură prin efectele lor asupra gândurilor din vis.

INTERPRETAREA SIMBOLURILOR

La explorarea Sinelui contribuie în mare măsură un produs secundar al interpretării viselor şi anume, înţelegerea simbolurilor din vis. Simbolurile reprezintă relaţii constante şi universal valabile între conţinuturi particulare ale Sinelui şi anumite reprezentări verbale sau de obiecte. Cunoaşterea acestor relaţii ne permite să regăsim, pornind de la manifestările conştiente, materialul inconştient pe care îl ascund, fără să trebuiască mai întâi să demontăm mecanismele utilizate de Eu pentru a se apăra. Tehnica traducerii simbolurilor reprezintă o cale mai scurtă în înţelegere sau, mai corect, o legătură între straturile cele mai înalte ale conştientului şi straturile cele mai adânci ale inconştientului fără a mai trece prin toate straturile intermediare ale vechilor activităţi ale Eului care au provocat probabil în trecut transformarea unui conţinut particular al Sinelui într-o anumită formă a Eului. Cunoaşterea limbajului simbolurilor are aceeaşi valoare pentru înţelegerea Sinelui ca şi aceea pe care o au formulele matematice pentru rezolvarea unor probleme. Astfel de formule pot fi folosite în mod avantajos. Nu contează dacă ştim sau nu modul în care s-a ajuns la ele, dar ne permit să rezolvăm probleme fără să trebuiască să avem cunoştinţe aprofundate de matematică. În acelaşi fel, traducând simbolurile, putem dezvălui conţinuturi ale Sinelui fără să fie nevoie de o înţelegere profundă a psihologiei individului cu care avem de-a face.

ACTELE RATATE

Din când în când, putem întrezări unele conţinuturi din inconştient şi în alt mod, şi anume prin acele erupţii ale Sinelui pe care le numim acte ratate. Aceste erupţii, după cum ştim, nu fac apanajul situaţiei analitice. Ele pot apărea oricând, în anumite circumstanţe speciale, când vigilenţa Eului este scăzută şi când (din nou, datorită unor circumstanţe speciale) o pulsiune inconştientă este brusc întărită. Actele ratate, în special sub forma lapsusului şi a uitării, pot să apară, desigur, şi în analiză, iluminând precum un fulger o anumită parte a inconştientului pe care probabil ne-am străduit îndelung să o interpretăm analitic. La începuturile tehnicii psihanalitice astfel de ocazii erau binevenite, căci reprezentau o dovadă incontestabilă a existenţei inconştientului pentru pacienţii reticenţi faţă de psihanaliză. Analiştii se bucurau de asemenea că puteau explica, prin exemple uşor de înţeles, diferite mecanisme precum deplasarea, condensarea, omisiunea. Însă, în general, importanţa acestor apariţii fericite pentru tehnica analitică păleşte în comparaţie cu acele erupţii ale Sinelui puse în mod deliberat în serviciul travaliului analitic.

TRANSFERUL

Aceeaşi distincţie teoretică între observarea Sinelui, pe de-o parte, şi cea a Eului, pe de alta, poate fi trasată atunci când e vorba de instrumentul cel mai puternic, probabil, aflat la îndemâna analistului: interpretarea transferului. Prin transfer înţelegem toate acele impulsuri trăite de pacient în relaţia sa cu analistul. Acestea nu sunt produse noi ale situaţiei analitice obiective ci emană din relaţiile de obiect timpurii — şi chiar cele mai timpurii —, fiind acum resuscitate sub influenţa com-

pulsiunii la repetiţie. Deoarece aceste pulsiuni sunt repetiţii şi nu produse noi, ele au o valoare nepreţuită ca sursă de informaţii despre experienţele afective trecute ale pacientului. O să vedem că putem distinge diferite tipuri de fenomene de transfer în funcţie de gradul complexităţii lor.

TRANSFERUL PULSIUNILOR LIBIDINALE

Primul tip de transfer este foarte simplu. Relaţia pacientului cu analistul este tulburată de sentimente intense, de dragoste, ură, gelozie şi angoasă, care nu par să fie justificate de situaţia în sine. Pacientul însuşi rezistă acestor afecte şi se simte jenat, umilit etc., atunci când ele se manifestă împotriva voinţei lui. Adesea, numai insistând asupra regulii fundamentale a analizei reuşim să le forţăm să capete expresie conştientă. Explorările ulterioare dezvăluie adevăratul caracter al acestor afecte — ele sunt erupţii ale Sinelui. Ele emană din constelaţii afective vechi, precum complexul Oedip sau complexul castrării, şi devin inteligibile şi justificate dacă le desprindem din situaţia analitică pentru a le insera într-o situaţie infantilă încărcată afectiv. Astfel, fiind puse înapoi la locul lor, ele facilitează umplerea unei lacune de memorie din trecutul pacientului, oferindu-ne astfel informaţii noi despre viaţa sa pulsională şi afectivă în copilărie. În general, pacientul este dornic să coopereze în interpretarea pe care o dăm, căci el însuşi resimte pulsiunea afectivă transferată ca pe un corp străin. Punând-o la locul ei în trecut, îl eliberăm de o pulsiune în prezent pe care Eul o resimte ca străină şi astfel îi permitem să continue travaliul analitic. Trebuie remarcat că interpretările în acest prim tip de transfer facilitează numai observarea Sinelui.

TRANSFERUL APĂRĂRILOR

Lucrurile se schimbă în cazul celui de-al doilea tip de transfer. Compulsiunea la repetiţie, care domină pacientul în situaţia analitică, nu se referă numai la vechile pulsiuni ale Sinelui ci, în aceeaşi măsură, şi vechile măsuri defensive adoptate împotriva pulsiunilor. Astfel, el nu transferă numai pulsiunile infantile ale Sinelui în forma lor iniţială, pulsiuni care, ulterior, atunci când ajung până în conştiinţă, sunt supuse cenzurii Eului adult; el transferă de asemenea pulsiuni ale Sinelui cu toate deformările pe care le-au suferit din copilărie. În cazuri extreme se poate întâmpla ca pulsiunea însăşi să nu intre de loc în transfer, ci numai apărarea specifică adoptată de către Eu împotriva unei atitudini pozitive sau negative a libidoului. Astfel se întâmplă, de exemplu, în cazul fugii din faţa pericolului unei fixări amoroase pozitive în homosexualitatea feminină latentă, sau în cazul atitudinii submisive, feminin–masochiste pe care Wilhelm Reich (1933) a observat-o la pacienţii bărbaţi, ale căror relaţii cu tatăl fuseseră marcate de agresivitate. După părerea mea, le-am face pacienţilor o mare nedreptate dacă am descrie aceste reacţii defensive de transfer ca fiind un „camuflaj", sau că ar vrea „să ne tragă pe sfoară", sau că ar căuta în mod intenţionat să ne păcălească într-un fel anume. Rezultatul nu va fi mai satisfăcător dacă îi vom reaminti tot timpul pacientului că este obligat să respecte regula fundamentală a analizei, adică dacă vom ţine să îi impunem sinceritatea pentru a-l constrânge să dezvăluie pulsiunile Sinelui ascunse în spatele apărărilor manifestate în transfer. Pacientul este de fapt sincer atunci când îşi exprimă pulsiunile şi afectele în singurul mod care îi este posibil şi anume prin mijlocirea măsurilor defensive deformate. Cred că, în astfel de cazuri, analistul nu trebuie să se străduiască cu orice preţ să ajungă direct la pulsiunea iniţială împotriva căreia Eul se apără şi să o aducă în conştiinţa pacientului, omiţând astfel stadiile intermediare de transformare pe care pulsiunea le-a traversat. Metoda

mai corectă este de a schimba centrul atenţiei în analiză de la pulsiune spre mecanismul de apărare în cauză, cu alte cuvinte de la Sine către Eu. Dacă reuşim să refacem calea urmată de pulsiune în transformările prin care a trecut, câştigul în analiză este dublu. Fenomenul de transfer pe care l-am interpretat se descompune în două părţi, ambele având originea în trecut: un element libidinal sau agresiv care aparţine Sinelui şi un mecanism de apărare pe care trebuie să îl atribuim Eului. În cazurile cele mai instructive, acest mecanism aparţine Eului din aceeaşi perioadă infantilă în care pulsiunea s-a manifestat pentru prima dată. Nu numai că, astfel, umplem o lacună în memoria vieţii pulsionale a pacientului, la fel cum am interpreta primul tip, simplu, de transfer, dar am afla informaţii care ar completa lacune din istoria dezvoltării Eului sau, cu alte cuvinte, din istoria transformărilor prin care a trecut pulsiunea.

Interpretarea celui de-al doilea tip de transfer este mult mai fructuoasă decât în cazul primului tip, însă este responsabilă de cele mai multe dificultăţi tehnice care apar între analist şi pacient. Căci pacientul nu resimte acest al doilea tip de reacţie transferenţială ca pe un corp străin, iar aceasta nu ne surprinde dacă ţinem cont de rolul important pe care îl are Eul în producerea lui, chiar dacă e vorba de Eul primilor ani de viaţă. Pacientul nu este uşor de convins asupra naturii repetitive a acestor fenomene. Forma în care ele apar în conştiinţă este egosintonă. Deformările cerute de cenzură au fost realizate cu mult timp în urmă, iar Eul adult nu vede nici un motiv pentru care să se opună apariţiei lor în asociaţiile libere. Servindu-se de raţionalizări, pacientul rămâne adesea orb în faţa anumitor discrepanţe între cauză şi efect, care sar în ochi observatorului şi care demonstrează lipsa de fundament obiectiv a transferului. Atunci când reacţiile transferenţiale iau această formă nu putem conta pe voinţa de cooperare a pacientului ca în primul tip descris. Ori de câte ori interpretarea atinge elemente necunoscute ale Eului, activităţile sale din trecut, el se va opune pe deplin travaliului

analitic. Aici, evident, avem situaţia pe care adesea o desemnăm prin termenul mai puţin fericit de „analiză de caracter".

Din punct de vedere teoretic, fenomenele dezvăluite prin interpretarea transferului se împart în două grupe: cele ale conţinuturilor Sinelui şi cele ale activităţilor Eului, ambele devenite conştiente. Rezultatele interpretării în timpul asociaţiilor libere ale pacientului pot fi clasificate la fel: şirul neîntrerupt al asociaţiilor pune în lumină conţinuturi ale Sinelui; apariţia unei rezistenţe relevă mecanismul de apărare utilizat de Eu. Singura diferenţă este că interpretarea transferului este legată exclusiv de trecut şi poate ilumina într-un moment perioade întregi din viaţa pacientului, în timp ce conţinuturile Sinelui dezvăluite prin asociaţii libere nu sunt legate de nici o perioadă anume, iar operaţiile defensive ale Eului, manifestate în timpul şedinţei de analiză sub forma rezistenţelor, pot ţine şi de viaţa lui prezentă.

TRECEREA LA ACT TRANSFERENŢIALĂ

O altă contribuţie importantă la cunoaşterea pacientului este reprezentată de o a treia formă de transfer. În cazul interpretării viselor, a asociaţiilor libere, a interpretării rezistenţelor şi a formelor de transfer descrise până acum, pacientul este observat în situaţia analitică, adică într-o stare endopsihică artificială. Puterea relativă a celor două instanţe se modifică, balanţa fiind înclinată în favoarea Sinelui fie datorită influenţei somnului, fie prin respectarea regulii fundamentale a analizei. Puterea instanţelor Eului este atenuată atunci când ele se manifestă în cenzura visului sau în forma rezistenţelor la asociere liberă, astfel că ne este extrem de greu să ne reprezentăm mărimea şi forţa lor reală. Ştim cu toţii că se reproşează adesea analiştilor că ajung să cunoască foarte bine inconştientul pacientului, însă nu evaluează la fel de bine Eul acestuia. Probabil că într-o anumită măsură această critică este jus-

tificată, căci analistul nu are ocazia să observe întregul Eu al pacientului în acţiune.

Uneori poate apărea o intensificare a transferului pe parcursul căreia pacientul încetează să mai respecte regulile stricte ale curei analitice, începând să pună în act în comportamentul de zi cu zi atât pulsiunile, cât şi reacţiile defensive inerente transferului de afecte. Aceasta este ceea ce se numeşte „trecere la act" — proces în care, strict vorbind, graniţele analizei au fost deja încălcate. Din punctul de vedere al analistului acesta este un proces instructiv, căci structura psihică a pacientului este, astfel, dezvăluită în mod automat la adevăratele ei proporţii. Atunci când reuşim să interpretăm aceste „treceri la act" putem descompune activităţile transferenţiale în elementele lor componente, descoperind, astfel, ce cantitate de energie a furnizat fiecare instanţă la un moment dat. Deşi, din acest punct de vedere, interpretarea trecerii la act ne oferă ocazia unui insight preţios, câştigul terapeutic este, în general, mic. Conştientizarea conţinuturilor inconştiente precum şi exerciţiul influenţei terapeutice asupra relaţiilor dintre Sine, Eu şi Supraeu depind de situaţia analitică care este produsă artificial, amintind de hipnoză prin aceea că activitatea instanţelor Eului este diminuată. Atâta timp cât Eul continuă să funcţioneze liber, sau, dacă face cauză comună cu Sinele, executându-i pur şi simplu ordinele, deplasărilor endopsihice le rămân prea puţine ocazii pentru a se realiza, iar influenţa din exterior se exercită cu dificultate. De aceea această a treia formă de transfer, pe care o numim trecere la act, este încă şi mai dificilă pentru analist decât transferul diferitelor modalităţi defensive. El va căuta în mod firesc să le restrângă cât de mult posibil prin interpretările analitice pe care le dă şi prin interdicţiile non-analitice pe care le impune.

RELAŢIA DINTRE ANALIZA SINELUI ŞI ANALIZA EULUI

Am descris destul de detaliat împărţirea fenomenelor de transfer în trei categorii: transferul tendinţelor libidinale, transferul atitudinilor defensive şi trecerea la act transferenţială. Scopul a fost de a arăta că dificultăţile tehnice în analiză sunt relativ mici atunci când este vorba de conştientizarea derivatelor Sinelui, însă sunt foarte mari când avem de-a face cu elementele inconştiente ale Eului. Sau, mai bine spus: dificultatea nu ţine de tehnica analitică în sine, căci aceasta este capabilă să aducă în conştient elemente inconştiente ale Sinelui sau ale Eului. Numai că noi, analiştii, suntem mai puţin obişnuiţi cu dificultăţile analizei Eului decât cu cele ale analizei Sinelui. Teoria analitică a încetat să susţină că sistemul perceptiv conştient este identic cu conceptul de Eu. Aceasta înseamnă că ne-am dat seama că părţi importante ale instanţelor Eului sunt ele însele inconştiente, fiind nevoie de ajutorul analizei pentru a deveni conştiente. Rezultatul este că analiza Eului a căpătat o importanţă mult mai mare. Toate elementele care apar în analiză din partea Eului reprezintă un material la fel de bun ca şi derivatele Sinelui. Nu avem dreptul să le privim ca pe nişte simple întreruperi ale analizei Sinelui. Însă, bineînţeles, tot ceea ce vine dinspre Eu reprezintă de asemenea o rezistenţă: o forţă îndreptată împotriva emergenţei conţinuturilor inconştiente şi, astfel, împotriva travaliului analitic. Ambiţia noastră este de a învăţa să analizăm Eul pacientului cel puţin la fel de bine ca pe Sine, chiar dacă aceasta se desfăşoară împotriva voinţei Eului.

DIFICULTĂŢILE UNEI TEHNICI ANALITICE UNILATERALE

Ştim de acum că, dacă ne dedicăm atenţia numai asociaţiilor libere, gândurilor latente din vis, traducerii simbolurilor şi conţinuturilor transferului, fantasmat sau pus în act, putem realiza unele progrese în explorarea Sinelui, însă în mod unilateral. Pe de altă parte, studiul rezistenţelor, al travaliului cenzurii visului şi al transferului diferitelor modalităţi defensive împotriva pulsiunilor şi fantasmelor ne va facilita explorarea activităţilor necunoscute ale Eului şi Supraeului, dar şi această metodă este unilaterală. Dacă este adevărat că numai printr-o combinare a celor două linii de cercetare se poate realiza o imagine completă a situaţiei interne a analizandului, atunci înseamnă că este la fel de adevărat că orice predilecţie pentru una din metodele analitice de investigaţie, în detrimentul celorlalte, va conduce inevitabil la o imagine deformată sau cel puţin incompletă a personalităţii psihice — o travestire a realităţii.

O tehnică, de pildă, care nu va face altceva decât să traducă exclusiv numai simboluri va fi în pericolul de a aduce la lumină conţinuturi aparţinând exclusiv Sinelui. Oricine va folosi o astfel de tehnică va fi în mod firesc înclinat să neglijeze sau cel puţin să acorde mai puţină importanţă acelor elemente inconştiente ale instanţelor Eului care nu pot fi conştientizate decât prin alte mijloace care ne stau la dispoziţie în analiză. O astfel de tehnică se poate justifica afirmând că nu este cu adevărat nevoie să parcurgem drumul ocolit, având în vedere că putem ajunge direct la pulsiunile refulate. Totuşi, rezultatele ar fi incomplete. Numai analizând operaţiile defensive inconştiente ale Eului putem reconstrui transformările suferite de pulsiuni. Fără cunoaşterea acestora putem, desigur, descoperi multe lucruri despre conţinuturile fantasmelor şi dorinţelor pulsionale refulate, dar vom afla foarte puţin sau nimic despre destinul lor şi despre modul în care intervin în structura personalităţii.

O tehnică total opusă, înclinată prea mult în cealaltă direcţie, va da, de asemenea, rezultate defectuoase fiind preocupată exclusiv de analiza rezistenţelor pacientului. Această metodă ne-ar oferi o imagine a întregii structuri a Eului analizandului, însă analiza profundă şi completă a Sinelui ar fi sacrificată.

Rezultatele unei tehnici centrate prea mult asupra transferului ar da rezultate similare. Fără îndoială că pacienţii, pe care o astfel de metodă i-ar pune într-o stare transferenţială intensă, vor produce un material abundent provenit din straturile cele mai adânci ale Sinelui. Însă în acest fel se vor încălca graniţele situaţiei analitice. Eul nu va mai păstra atitudinea unui observator moderat care nu ia parte la cele ce se întâmplă, căci energia îi scade, iar puterea i se atenuează. El este astfel copleşit, împins la acţiune. Chiar dacă, dominat fiind de compulsiunea la repetiţie, se comportă ca un Eu infantil, aceasta nu schimbă cu nimic faptul că el trece la act în loc să analizeze. Aceasta înseamnă însă că o astfel de tehnică, deşi e utilizată cu speranţa că se va obţine o cunoaştere mai profundă a pacienţilor, poate sfârşi prin a determina toate acele decepţii terapeutice la care în mod normal ar fi trebuit să ne aşteptăm, teoretic, datorită trecerii la act.

Tehnica analizei copilului, pe care eu însămi am promovat-o (1926-1927), reprezintă un bun exemplu pentru pericolele tehnicilor unilaterale. Dacă trebuie să renunţăm la asociaţiile libere, să nu utilizăm decât vag interpretarea simbolurilor şi începem să interpretăm transferul abia într-un stadiu avansat al tratamentului, ni se închid dintr-o dată trei căi importante de acces la conţinuturile Sinelui. Întrebarea care se ridică, şi la care voi încerca să răspund în capitolul următor, este următoarea: cum să umplem aceste lacune şi, în ciuda lor, cum să trecem dincolo de straturile superficiale ale vieţii psihice?

3
Operaţiie defensive ale Eului ca obiect al analizei

RELAŢIA DINTRE EU ŞI METODA ANALITICĂ

Considerentele teoretice lungi şi dificile pe care le-am expus în ultimul capitol pot fi rezumate în câteva fraze simple. Sarcina analistului este de a aduce în conştiinţă conţinuturi inconştiente, indiferent de instanţa psihică de care aparţin. El îşi îndreaptă atenţia în mod egal şi obiectiv către elementele inconştiente din toate cele trei instanţe. Altfel spus, începând travaliul analitic, el se plasează la distanţă egală faţă de Sine, Eu şi Supraeu.

Din păcate, obiectivitatea acestei atitudini este umbrită de diferite circumstanţe. Imparţialitatea analistului nu are parte de reciprocitate; diferitele instanţe reacţionează diferit faţă de eforturile sale. Ştim că pulsiunile Sinelui nu sunt dispuse să rămână inconştiente. Ele tind în permanenţă să iasă la suprafaţă, străduindu-se în continuu să găsească o cale spre conştient şi astfel să obţină satisfacerea sau cel puţin să îşi trimită derivatele către suprafaţa conştientului. După cum am arătat, travaliul analistului urmează aceeaşi direcţie ca şi aceste tendinţe, întărindu-le. Astfel, pentru elementele refulate din Sine, el apare ca un eliberator.

În ceea ce priveşte Eul şi Supraeul, lucrurile nu stau la fel. În măsura în care instanţele Eului s-au străduit să limiteze pulsiunile Sinelui prin propriile metode, analistul apare în scenă ca un factor perturbator. Pe parcursul travaliului său, el înlătură refulările care au fost cu greu realizate şi distruge formaţiunile de compromis al căror efect era desigur patologic dar a căror formă era perfect egosintonă. Scopul analis-

tului este de a aduce elementele inconştiente în conştient şi eforturile instanţelor Eului de a controla viaţa pulsională sunt opuse. De aceea, până în momentul în care pacientul îşi dă seama că este bolnav lucrurile pot evolua diferit, instanţele Eului privind scopul analistului ca pe o ameninţare.

Urmărind explicaţiile din capitolul anterior, vom descrie relaţia Eului cu travaliul analitic în trei direcţii. Exercitând funcţia de auto-observare, de care vorbeam mai devreme, Eul face cauză comună cu analistul. Abilităţile sale în acest sens sunt în serviciul analistului şi îi transmit acestuia o imagine a celorlalte instanţe extrasă din derivatele acestora care au pătruns în teritoriul său. Eul devine ostil analistului atunci când, în cursul auto-observaţiei, se dezvăluie parţial, neîncrezător, precum şi atunci când înregistrează şi transmite conştiincios anumite fapte, în timp ce pe altele le falsifică şi le respinge, împiedicându-le să iasă la lumină — un mod de a proceda contrar metodelor cercetării analitice care insistă să vadă tot, fără discriminare. În cele din urmă, Eul devine şi el obiect al analizei prin aceea că operaţiile defensive în care este în continuu angajat sunt realizate inconştient, ele putând fi aduse în conştient numai cu mare efort, aproape la fel ca şi activitatea inconştientă a oricărei pulsiuni interzise.

APĂRAREA ÎMPOTRIVA PULSIUNII, CA FORMĂ DE REZISTENŢĂ

În capitolul precedent am încercat, în scopul acestui studiu, să marchez o distincţie teoretică între analiza Sinelui şi cea a Eului, care în practică sunt indisolubil legate. Intenţia acestei încercări este de a corobora o concluzie la care ne-a condus experienţa: în analiză, orice material care ne-a facilitat analiza Eului apare ca o formă de rezistenţă în analiza Sinelui. Faptele sunt atât de evidente încât nici o explicaţie nu-şi are rostul. Eul devine activ în analiză ori de câte ori îşi doreşte ca prin

intermediul unei acţiuni antagoniste să prevină o tendinţă a Sinelui. Ori scopul metodei analitice este de a permite ideilor care reprezintă pulsiunile refulate să pătrundă în conştient, adică să încurajeze aceste tendinţe ale Sinelui, astfel că operaţiile defensive ale Eului împotriva apariţiei acestor idei iau automat caracterul de rezistenţă activă împotriva analizei. Şi cum, de altfel, analistul, folosindu-se de influenţa proprie, intervine pentru a asigura respectarea regulii fundamentale a analizei care permite acestor idei să apară în cursul asociaţiilor libere, apărarea mobilizată de Eu împotriva pulsiunii se transformă în opoziţie directă faţă de analist. Ostilitatea faţă de analist şi întărirea măsurilor defensive împotriva apariţiei pulsiunii din Sine coincid. Atunci când, în anumite momente din analiză, apărările sunt retrase, iar reprezentanţii pulsiunilor îşi pot face apariţia nestingeriţi sub forma asociaţiilor libere, relaţiile Eului cu analistul rămân în această privinţă neperturbate.

Există desigur nenumărate forme posibile de rezistenţă în analiză pe lângă acest tip particular. Pe lângă aşa-numitele rezistenţe ale Eului, mai există după cum ştim şi rezistenţele de transfer, care sunt constituite în mod diferit şi, de asemenea, acele forţe antagoniste atât de greu de depăşit în analiză, care derivă din compulsiunea la repetiţie. Astfel, nu putem spune că orice rezistenţă este rezultatul unei măsuri defensive din partea Eului. Însă orice astfel de defensă împotriva Sinelui mobilizată în timpul analizei poate fi detectată numai sub forma rezistenţei faţă de eforturile analistului. Analiza rezistenţelor Eului ne oferă o bună ocazie pentru a observa şi conştientiza operaţiile defensive inconştiente ale Eului, în plină acţiune.

APĂRAREA ÎMPOTRIVA AFECTELOR

Pe lângă ocaziile oferite de ciocnirile dintre Eu şi pulsiuni mai avem şi alte ocazii în care putem observa îndeaproape activităţile acestuia. Eul

nu este în conflict numai cu acele derivate ale Sinelui care încearcă să intre pe teritoriul său pentru a avea acces la conştient şi pentru a fi satisfăcute. El se apără la fel de energic şi activ împotriva afectelor asociate pulsiunilor. Atunci când respinge exigenţele pulsionale, prima lui sarcină este de a face faţă afectelor. Dragostea, gelozia, dorul, umilinţa, durerea şi doliul însoţesc dorinţele sexuale; ura, furia şi mânia însoţesc pulsiunile agresive; dacă exigenţele pulsiunilor cu care sunt asociate trebuie îngrădite, afectele trebuie să se supună şi ele diferitelor măsuri la care recurge Eul în eforturile sale de a le controla, suferind deci o metamorfoză. Ori de câte ori un afect este modificat fie în analiză, fie în afara ei, Eul este cel responsabil, aceasta fiind o ocazie pentru a studia operaţiile sale. Ştim că soarta afectului asociat exigenţei pulsionale nu este identică cu cea a reprezentantului său ideatic. Evident, acelaşi Eu poate dispune de un număr limitat de mijloace defensive. În anumite perioade din viaţă şi conform structurii sale specifice, Eul individului alege o metodă defensivă sau alta — fie că este refulare, deplasare, transformare în contrariu etc. — pe care o utilizează atât în conflictul cu pulsiunile, cât şi împotriva eliberării afectelor. Dacă ştim modul în care un anumit pacient caută să se apere împotriva emergenţei pulsiunilor, cu alte cuvinte, dacă ştim care sunt rezistenţele obişnuite ale Eului său, ne putem face o idee despre atitudinea sa probabilă faţă de propriile afecte nedorite. Dacă în cazul unui alt pacient remarcăm anumite forme particulare vizibil marcate de transformarea afectului, precum suprimarea completă a sentimentelor, negarea etc., nu ne va surprinde dacă el va adopta aceleaşi metode de apărare împotriva propriilor pulsiuni şi asociaţii libere. Este vorba de acelaşi Eu care în toate conflictele sale este mai mult sau mai puţin consecvent în utilizarea mijloacelor de care dispune.

FENOMENE DEFENSIVE PERMANENTE

Un alt domeniu în care operaţiile defensive ale Eului pot fi studiate este cel al fenomenelor studiate de Wilhelm Reich (1933) în „analiza logică a rezistenţelor". Anumite atitudini ale corpului, precum rigiditatea, anumite particularităţi precum rictusul, anumite comportamente arogante, ironice sau necuviincioase — toate reprezintă reziduuri ale unor procese defensive altă dată foarte active, care s-au disociat de situaţia lor iniţială (de luptă împotriva pulsiunilor sau afectelor), transformându-se în trăsături permanente de caracter sau „armuri caracteriale" (*Charakterpanzerung*, după cum le numea Reich). Atunci când în analiză reuşim să urmărim aceste reziduuri până la originea lor istorică, ele îşi recapătă mobilitatea şi încetează să ne mai îngrădească accesul la operaţiile defensive în care Eul este angajat activ în acel moment. Deoarece aceste modalităţi defensive au devenit permanente, nu ajungem să legăm apariţia sau dispariţia lor nici de apariţia, nici de dispariţia exigenţelor pulsionale şi a afectelor interioare, nici de prezenţa sau absenţa tentaţiilor şi stimulilor afectivi veniţi din exterior. De aceea analiza lor este un proces laborios. Sunt sigură că suntem îndreptăţiţi să nu le considerăm drept obiect principal de studiu decât dacă nu reuşim să descoperim conflictul actual între Eu, pulsiune şi afect. Sunt la fel de sigură că nu este justificată restrângerea termenului de „analiza rezistenţelor" numai la studiul acestor fenomene particulare, căci el se aplică analizei tuturor rezistenţelor.

FORMAREA SIMPTOMULUI

Analiza rezistenţelor Eului, a măsurilor sale defensive împotriva pulsiunilor şi a transformărilor suferite de afecte, dezvăluie şi aduce în con-

ştient aceleaşi metode de apărare pe care le-am întâlnit în analiza „armurii caracteriale permanente". Le regăsim la o scară mult mai mare, fixate, atunci când studiem formarea simptomelor nevrotice. Rolul jucat de Eu în formarea simptomului constă în utilizarea invariabilă a unei metode de apărare speciale atunci când se confruntă cu o anume exigenţă pulsională şi în repetarea aceleiaşi proceduri ori de câte ori exigenţa reapare în formă ei stereotipă. Ştim că există o legătură între tipul de nevroză şi modalităţile defensive, ca de exemplu, între isterie şi refulare sau între nevroza obsesională, pe de-o parte, şi izolare şi anulare, pe de alta. Găsim aceeaşi legătură constantă între nevroză şi mecanismul de apărare atunci când studiem forma de rezistenţă adoptată de Eu şi modalităţile defensive utilizate de pacient împotriva afectelor. Atitudinea unui anume individ faţă de asociaţiile sale libere în analiză şi felul în care îşi stăpâneşte singur exigenţele pulsionale, îngrădind afectele nedorite, ne permite să deducem *a priori* natura simptomului său. Pe de altă parte, studiul formării acestora ne permite să deducem *a posteriori* structura rezistenţelor şi a apărărilor împotriva afectelor şi pulsiunilor. Acest paralelism evident între formarea simptomului şi formele de rezistenţă ne este foarte cunoscut în cazul isteriei şi a nevrozei obsesionale. Formarea simptomului la pacienţii isterici în conflictul lor cu pulsiunile se bazează în primul rând pe refulare: ei exclud din conştient reprezentantul ideatic al pulsiunilor sexuale. Forma lor de rezistenţă împotriva asociaţiilor libere este de acelaşi ordin. Asociaţiile care sunt capabile să suscite o reacţie de apărare din partea Eului sunt pur şi simplu îndepărtate. Pacientul nu mai resimte decât un vid în conştiinţă. El rămâne tăcut; cu alte cuvinte, aceeaşi întrerupere care a afectat procesele sale pulsionale în timpul formării simptomului intervine şi în şirul asociaţiilor libere. Pe de altă parte, ştim că modalitatea defensivă adopată de către Eu în formarea simptomului în nevroza obsesională este izolarea. Aceasta separă pur şi simplu pulsiunea din contextul ei pe care îl păstrează în conştient. Astfel, rezistenţele acestor pacienţi iau o formă diferită. Obsesionalul nu tace;

el vorbeşte chiar şi când este în rezistenţă. Însă el rupe toate legăturile dintre asociaţiile sale, izolând ideile de afecte atunci când vorbeşte, astfel că asociaţiile sale par, la scară mică, la fel de lipsite de sens, precum simptomele obsesionale la scară mare.

TEHNICA ANALITICĂ
ŞI APĂRAREA ÎMPOTRIVA PULSIUNILOR ŞI AFECTELOR

O tânără pacientă a venit la mine solicitând o analiză datorită unor stări de angoasă grave care îi perturbau viaţa de zi cu zi şi care o împiedicau să-şi urmeze cursurile la şcoală. Deşi a venit la insistenţele mamei sale, asta nu a împiedicat-o să-mi povestească despre viaţa ei prezentă şi trecută. Atitudinea ei faţă de mine era prietenoasă şi sinceră, însă am observat că, în relatările sale, evita cu atenţie să facă vreo aluzie la simptomul ei. Nu povestea niciodată despre atacurile de panică pe care le avea între şedinţele de analiză. Dacă eu insistam să vorbim despre simptomul ei sau dacă dădeam o interpretare a angoasei în funcţie de asociaţiile sale, atitudinea ei prietenoasă se schimba. De fiecare dată revărsa asupra mea un şuvoi de remarci ironice şi disprețuitoare. Încercarea de a găsi o legătură între atitudinea pacientei şi relaţia ei cu mama sa nu a dat roade. Relaţiile conştiente şi inconştiente ale pacientei cu mama sa erau foarte diferite. Ieşirile ei ironice şi disprețuitoare repetate m-au deconcertat, iar în acele momente continuarea analizei părea inutilă. Totuşi, pe măsură ce am înaintat în analiză, am descoperit că aceste afecte nu reprezentau o reacţie transferenţială, în adevăratul sens al cuvântului, nefiind legate deloc de situaţia analitică. Ele indicau atitudinea obişnuită a pacientei ori de câte ori propriile sentimente tandre, de dor sau teamă erau pe cale să apară în viaţa ei afectivă. Cu cât afectul era mai puternic, cu atât ea se ridiculiza mai tare. Analista a devenit numai după aceea recipientul acestor reacţii defensive, deoare-

ce ea încuraja cererea angoasei pacientei de a fi elaborată conştient. Interpretarea conţinutului angoasei, chiar şi atunci când putea fi dedus şi din alte relatări, putea să nu dea nici un rezultat atâta timp cât orice abordare a afectelor nu făcea decât să intensifice reacţiile ei defensive. Acel conţinut era imposibil de conştientizat înainte de a conştientiza, şi astfel, de a demonta mecanismele de apărare ale pacientei împotriva afectelor sale prin desconsiderare şi dispreţ — proces care devenise automat în toate aspectele vieţii ei. Din punct de vedere istoric, această modalitate defensivă prin ridiculizare a fost explicată prin identificarea cu tatăl ei care murise şi care încercase să o înveţe pe fata lui să se controleze ridiculizând-o ori de câte ori ea avea câte o ieşire emoţională. Metoda a devenit stereotipă datorită amintirii tatălui ei pe care îl iubise foarte mult. Tehnica necesară pentru a înţelege acest caz a fost de a începe cu analiza mecanismelor de apărare ale pacientei împotriva afectelor pentru ca apoi să continue cu elucidarea rezistenţelor în transfer. Numai după aceea era posibil să trecem la analiza angoasei sale şi a antecedentelor ei.

Din punct de vedere teoretic, acest paralelism între apărarea pacientului împotriva pulsiunii şi împotriva afectelor, între formarea simptomului şi rezistenţe, este de mare importanţă în special în analiza copilului. Cel mai evident inconvenient tehnic în analiza copilului este lipsa asociaţiilor libere. Fără acestea este foarte dificil căci prin intermediul reprezentanţilor ideatici ai pulsiunilor pacientului care apar în asociaţiile libere aflăm cele mai multe lucruri despre Sinele său. Există însă şi alte mijloace pentru a obţine informaţii despre pulsiunile Sinelui. Visele nocturne şi visele diurne ale copiilor, activitatea lor fantasmatică în timpul jocului, desenele lor şi aşa mai departe, dezvăluie tendinţele Sinelui într-un mod mult mai puţin deghizat şi mai accesibil decât în cazul adulţilor, aproape înlocuind în analiză apariţia derivatelor Sinelui în asociaţii libere. Totuşi, cum regula analitică fundamentală nu se aplică, conflictul legat de respectarea ei dispare, iar în analiza adulţilor din acest conflict extragem informaţiile despre rezistenţele Eului,

adică despre operaţiile defensive ale Eului împotriva derivatelor Sinelui. Există astfel riscul ca analiza copilului să producă informaţii foarte bogate despre Sine, în schimb cunoştinţe despre Eul infantil mai sărace.

În tehnica jocului, elaborată de şcoala engleză de analiză a copilului mic (Melanie Klein, 1932), lipsa asociaţiilor libere este apreciată la modul cel mai direct. Analiştii acestei orientări susţin că jocul copilului este echivalent cu asociaţiile adultului: astfel, jocul este utilizat în scopul interpretării precum asociaţiile libere. Cursul liber al asociaţiilor corespunde desfăşurării neperturbate a jocului; întreruperile şi inhibiţiile în joc sunt echivalente cu pauzele din asociaţiile libere. Rezultă că dacă analizăm întreruperea din joc descoperim că ea reprezintă o măsură defensivă a Eului comparabilă cu rezistenţa din cazul asociaţiilor libere.

Dacă din motive teoretice, de exemplu, simţim o anume ezitare de a împinge la limită o interpretare simbolică datorită căreia nu putem accepta această echivalenţă totală între joc şi asociaţii libere, trebuie să încercăm să o înlocuim cu o tehnică nouă care să ne faciliteze investigarea Eului. Cred că analiza transformărilor suferite de afectele copilului pot umple lacuna. Viaţa afectivă a copilului este mai puţin complicată şi mai transparentă decât cea a adulţilor; la copil putem observa ceea ce produce afecte fie în situaţia analitică, fie în afara ei. Copilul vede dacă altuia i s-a dat mai multă atenţie decât lui. Vom spune că, în mod sigur, s-a simţit gelos şi umilit. O dorinţă mult aşteptată s-a împlinit: împlinirea trebuie că i-a adus bucurie. Dacă se aşteaptă să fie pedepsit, el trăieşte un sentiment de angoasă. Dacă o anumită plăcere promisă şi anticipată este brusc refuzată rezultatul va fi mai mult ca sigur dezamăgirea. Ne aşteptăm în mod normal de la copii să reacţioneze în aceste situaţii particulare cu aceste afecte specifice. Însă, contrar aşteptărilor, observaţia ne poate oferi un tablou foarte diferit. De exemplu, un copil poate arăta indiferenţă când ne-am fi aşteptat la dezamăgire, voioşie în exces în locul lacrimilor, tandreţe exagerată în locul

geloziei. În toate aceste cazuri s-a întâmplat ceva ce a perturbat procesul normal. Eul a intervenit şi a modificat afectul. Analiza şi conştientizarea formei specifice de apărare împotriva afectului — fie că este transformare în contrariu, deplasare sau refulare totală — ne învaţă ceva despre tehnica particulară adoptată de Eul copilului şi, la fel ca în analiza rezistenţelor, ne permite să deducem atitudinea lui faţă de pulsiuni şi modul în care s-a format simptomul. De aceea, în analiza copiilor este de o importanţă specială faptul că observarea proceselor afective nu depinde de cooperarea voluntară a copilului sau de sinceritatea sau nesinceritatea celor spuse de el. Afectele îl trădează împotriva voinţei sale.

Iată, în continuare, o ilustrare a ceea ce am spus. Un băiat era cuprins de izbucniri războinice ori de câte ori apărea un motiv care îi stârnea angoasa de castrare: îşi punea o uniformă şi se echipa cu o sabie şi alte arme de jucărie. Observându-l de câteva ori în astfel de ocazii am bănuit că îşi transformase angoasa în opusul ei, adică în agresivitate. Din acel moment nu mi-a mai fost greu să descopăr că angoasa de castrare apărea în toate comportamentele sale agresive. Mai mult, nu am fost surprinsă să descopăr că el era un nevrotic obsesional, adică exista în viaţa lui pulsională tendinţa de a transforma pulsiunile nedorite în opusul lor. O fetiţă nu avea, în mod aparent, nici o reacţie în situaţiile care presupuneau dezamăgirea. Tot ceea ce putea fi observat era un mic tremur în colţul gurii. Ea trăda astfel capacitatea Eului său de a scăpa de procese psihice nedorite înlocuindu-le cu procese fizice. În acest caz nu ar trebui să ne surprindă faptul că pacienta tindea să reacţioneze isteric în conflictul cu viaţa ei pulsională. O altă fată, încă în perioada de latenţă, reuşise să refuleze atât de complet invidia de penis faţă de fratele mai mic — un afect care îi dominase întreaga viaţă — încât chiar şi în analiză era greu de detectat o urmă de-a sa. Tot ceea ce se putea observa era că ori de câte ori era invidioasă sau geloasă pe fratele ei, începea să joace un joc imaginar curios în care ea era un magician care avea puterea de a transforma şi de a influenţa întreaga lume prin

gesturile sale. Acest copil transformase în contrariu invidia insistând asupra propriilor puteri magice, prin intermediul cărora evita durerea conştientizării aşa-zisei sale inferiorităţi fizice. Eul său utilizase mecanismul transformării în contrariu, un fel de formaţiune reacţională împotriva afectelor, trădându-şi astfel atitudinea obsesională faţă de pulsiune. O dată realizată aceasta, a fost uşor pentru analist să deducă prezenţa invidiei de penis ori de câte ori apărea un joc magic. Vedem astfel că ceea ne învaţă experienţa nu este decât o tehnică de traducere a manifestărilor defensive ale Eului, iar această metodă corespunde aproape în întregime celei prin care eliminăm rezistenţele care apar în asociaţiile libere. Scopul nostru este acelaşi ca şi în analiza rezistenţelor. Cu cât reuşim mai bine să aducem în conştient atât rezistenţele, cât şi apărările împotriva afectelor, făcându-le astfel inoperante, cu atât mai repede vom avansa în înţelegerea Sinelui.

4
Mecanismele de apărare

TEORIA PSIHANALITICĂ ŞI MECANISMELE DE APĂRARE

Termenul de „apărare" pe care l-am folosit atât de frecvent în primele trei capitole este reprezentantul cel mai timpuriu al punctului de vedere dinamic în teoria psihanalitică. El a apărut pentru prima dată în 1894, în lucrarea lui Freud „Psihonevrozele de apărare", fiind utilizat şi în multe lucrări ulterioare („Etiologia isteriei", „Alte observaţii asupra psihonevrozelor de apărare") pentru a descrie lupta Eului împotriva ideilor sau afectelor dureroase sau insuportabile. Mai târziu, termenul a fost abandonat şi, în timp, a fost înlocuit cu cel de „refulare". Relaţia dintre cele două concepte a rămas, însă, vagă. În anexa la *Inhibiţie, simptom, angoasă* (1926), Freud revine la vechiul concept de apărare spunând că ar fi, fără îndoială, avantajoasă utilizarea lui „ţinând cont de faptul că îl folosim în mod explicit pentru a desemna în general toate tehnicile folosite de Eu în conflictele care pot conduce la nevroză, în timp ce termenul de «refulare» desemnează o metodă bine determi-nată de apărare pe care cercetările ne-au permis să-l cunoaştem mai bine" (p. 163). Avem aici de a face cu o respingere directă a ideii că refularea ocupă o poziţie unică între procesele psihice, lăsându-se loc în teoria psihanalitică şi pentru alte mecanisme care servesc acelaşi scop şi anume „protejarea Eului împotriva exigenţelor pulsionale". Refularea nu va mai fi considerată decât ca o „metodă specială de apărare".

Această nouă concepţie referitoare la rolul refulării incită la studiul celorlalte modalităţi defensive specifice şi la compararea celor care au fost descoperite şi descrise până acum de psihanalişti.

Aceeaşi anexă la *Inhibiţie, simptom, angoasă* conţine o ipoteză la care am făcut aluzie în ultimul capitol şi anume că „cercetările ulterioare vor arăta probabil că există o legătură intimă între formele de apărare speciale şi anumite afecţiuni ca de exemplu între refulare şi isterie" (p. 164). Refularea şi modificarea reactivă a Eului (formaţiunea reacţională), izolarea şi anularea retroactivă sunt toate citate ca tehnici defensive utilizate în nevroza obsesională.

În urma acestor indicaţii nu este dificil să completăm enumerarea metodelor defensive ale Eului după cum le-a descris Freud în scrierile sale. De exemplu, în „Gelozie, paranoia şi sexualitate" (1922) introiecţia, sau identificarea, şi proiecţia sunt menţionate ca metode defensive importante utilizate de către Eu în afecţiuni morbide de aceste fel, fiind caracterizate ca „mecanisme nevrotice". În lucrarea sa asupra teoriei pulsiunii (1915), el descrie procesul întoarcerii împotriva propriei persoane şi transformarea în contrariu, numindu-le „vicisitudini ale pulsiunii". Din punctul de vedere al Eului, aceste ultime două mecanisme trebuie, de asemenea, considerate ca metode de apărare căci orice vicisitudine în calea pulsiunilor îşi are originea într-o activitate a Eului. Dacă exigenţele Eului sau cele ale forţelor exterioare reprezentate de el nu ar exercita nici o presiune, orice pulsiune nu ar cunoaşte decât o singură soartă — cea a satisfacerii. Acestor nouă metode de apărare care sunt foarte obişnuite în practică, ele fiind descrise pe larg în scrierile teoretice de psihanaliză (regresia, refularea, formaţiunea reacţională, izolarea, anularea, proiecţia, introiecţia, întoarcerea împotriva propriei persoane şi transformarea în contrariu), trebuie să le adăugăm o a zecea metodă, care ţine mai de grabă de studiul normalităţii decât de cel al nevrozei: sublimarea sau deplasarea scopului pulsiunii.

Din ceea ce ştim până acum, Eul dispune de aceste zece metode în conflictele sale cu reprezentanţii pulsiunii şi afectelor. Sarcina analistului este de a descoperi cât de eficiente se dovedesc aceste metode în două procese pe care are ocazia să le observe la pacienţi: rezistenţa Eului şi formarea simptomului.

O COMPARAŢIE ÎNTRE REZULTATELE OBŢINUTE PRIN DIVERSELE MECANISME ÎN CAZURI INDIVIDUALE

Voi lua drept ilustrativ cazul unei tinere femei, angajată într-o instituţie pentru copii. Ea a avut mai mulţi fraţi şi surori, ea fiind cea mijlocie. De-a lungul copilăriei a suferit de o invidie de penis intensă faţă de fraţii ei mai mari şi mai mici şi de o gelozie suscitată de fiecare din sarcinile mamei sale. În cele din urmă, invidia şi gelozia s-au împletit într-o ostilitate acerbă faţă de mamă Totuşi, cum legăturile afective faţă de mamă erau mai puternice decât ura, după o perioadă iniţială de răutate făţişă şi obrăznicie, a apărut un conflict defensiv violent cu pulsiunile sale negative. Se temea ca nu cumva ura ei să nu determine pierderea dragostei materne, ceea ce ar fi fost de nesuportat. Se temea de asemenea că mama sa ar pedepsi-o şi se critica foarte aspru pentru dorinţele de răzbunare interzise. Când a intrat în perioada de latenţă, această situaţie angoasantă şi conflictuală a devenit din ce în ce mai acută, iar Eul căuta să controleze pulsiunile în diferite moduri. Pentru a soluţiona problema ambivalenţei a deplasat în exterior o parte a sentimentelor ei ambivalente. Mama a continuat să reprezinte obiectul iubirii, dar din când în când în viaţa fetei exista şi o a doua persoană importantă de sex feminin pe care o ura foarte tare. Aceasta a înlesnit lucrurile: căci ura faţă de obiectul mai îndepărtat nu îi provoca sentimente de culpabilitate atât de intense, pe măsura urii resimţite faţă de mama sa. Însă chiar şi deplasată fiind, ura reprezenta o sursă de mare suferinţă. Pe măsură ce a trecut timpul, această deplasare iniţială nu a mai fost de ajuns pentru a controla situaţia.

Eul fetiţei a recurs atunci la un al doilea mecanism. A întors către sine ura care până atunci era legată exclusiv de alte persoane. Ea se tortura făcându-şi reproşuri şi simţindu-se inferioară. Pe parcursul copilăriei, al adolescenţei şi până la vârsta adultă ea a făcut totul numai în dezavantajul ei, împotriva intereselor sale, renunţând la propriile dorinţe în favoarea cererilor făcute de alţii. Se pare că, o dată cu adoptarea acestei metode de

apărare, ea a devenit masochistă.

Însă chiar și această măsură s-a dovedit inadecvată pentru a controla situația. Pacienta a început să utilizeze procesul proiecției. Ura pe care o simțea față de obiectele feminine ale iubirii sau față de substitutele lor s-a transformat în convingerea că ea însăși era urâtă, ofensată sau persecutată de către acestea. Eul său s-a simțit astfel eliberat de sentimentul de culpabilitate. Fetița răutăcioasă care nutrea sentimente ostile față de cei din jurul ei s-a transformat în victima cruzimii, neglijenței și persecuției. Însă recursul la acest mecanism a lăsat asupra caracterului ei o amprentă paranoidă care a fost sursa unor mari dificultăți mai târziu ca tânără și ca adultă. Când a venit la analiză pacienta era de vârstă adultă. Cei care o cunoșteau nu o priveau ca pe o persoană bolnavă însă suferința ei era acută. În ciuda întregii energii cheltuite de Eu pentru a se apăra, ea nu a reușit să-și stăpânească angoasa și sentimentul de culpabilitate. De fiecare dată când exista pericolul ca invidia, ura și gelozia să fie activate, recurgea în mod invariabil la toate mecanismele de apărare. Însă conflictele emoționale nu au ajuns niciodată la un deznodământ care să-i calmeze Eul și, în afară de asta, rezultatul final al tuturor luptelor a fost foarte slab. A reușit să-și mențină iluzia că își iubește mama, însă se simțea plină de ură și de aceea o disprețuia și nu avea încredere în ea. Ea nu a reușit să păstreze sentimentul de a fi iubită; acesta fusese distrus de mecanismul proiecției. Nu a reușit nici să scape de pedepsele de care se temea în copilărie; întorcând pulsiunile agresive împotriva sa, și-a provocat întreaga suferință pe care o anticipase sub forma unei pedepse din partea mamei. Cele trei mecanisme de care s-a folosit nu au apărat Eul său de starea perpetuă de alertă, de tensiune și nici nu i-au permis să scape de exigențele exagerate și de suferința acută care o chinuia.

Să comparăm aceste procese cu manifestările corespondente în cazul isteriei și a nevrozei obsesionale. Vom presupune că problema este aceeași în fiecare caz: cum ar putea fi controlată ura față de mamă, care izvorăște din invidia de penis. Isteria recurge la soluția refulării. Ura față de mamă este îndepărtată din conștiință, iar orice derivat posibil care caută

să intre în Eu este împiedicat cu vigoare. Pulsiunile agresive asociate urii şi pulsiunile sexuale asociate invidiei de penis pot fi transpuse în simptome corporale dacă pacienta dispune de capacitatea de conversie şi dacă condiţiile somatice sunt favorabile. În alte cazuri, Eul se apără împotriva reactivării conflictului iniţial dezvoltând o fobie şi evitând situaţiile fobice. El îşi restrânge activitatea, evadând astfel din orice situaţie care poate duce la întoarcerea pulsiunilor refulate.

În nevroza obsesională, ca şi în isterie, ura faţă de mamă şi invidia de penis sunt în primul rând refulate. Apoi Eul se apără împotriva întoarcerii lor prin intermediul formaţiunii reacţionale. O fetiţă agresivă faţă de mama sa va deveni excesiv de tandră şi preocupată de siguranţa mamei; invidia şi gelozia sunt transformate în generozitate şi dezinteres. Prin instituirea ritualurilor obsesionale şi a diferitelor măsuri de precauţie, ea protejează persoanele iubite de orice izbucnire a pulsiunilor sale agresive. De asemenea, un cod moral foarte strict îi împiedică orice manifestare a pulsiunilor sexuale.

O fetiţă care îşi stăpâneşte conflictele infantile în maniera isterică sau obsesională descrisă aici prezintă un tablou mai patologic decât cel al pacientei la care ne-am referit la început. Prin refulare un astfel de copil pierde controlul unei părţi a vieţii sale afective. Relaţiile ei primordiale cu mama şi fraţii, relaţiile semnificative cu propria feminitate scapă oricărei elaborări conştiente ulterioare, fiind fixate definitiv la modul obsesional, în modificarea reacţională suferită de Eu. O mare parte din activităţi este consumată pentru a menţine contra-investirile care sunt menite să asigure refulările, iar în această pierdere de energie este vizibilă inhibiţia şi diminuarea altor activităţi vitale. Însă Eul fetiţei care şi-a rezolvat conflictul prin intermediul refulării, cu toate sechelele patologice, este liniştit. Ea va suferi mai apoi, prin consecinţele nevrozei provocate prin refulare. Dar, cel puţin în limitele conversiei isterice sau a nevrozei obsesionale, a reuşit să lege angoasa, să-şi reprime sentimentele de culpabilitate şi să îşi satisfacă nevoia de pedeapsă. Diferenţa constă în aceea că, în cazul refulării, Eul este eliberat de sarcina de a controla conflictul graţie formării simp-

tomelor, în timp ce, în cazul utilizării altor metode defensive, această sarcină rămâne în grija Eului.

În practică, utilizarea refulării, separat de alte metode defensive, este un fapt mai puţin obişnuit decât combinarea, în cazul aceluiaşi individ, a două tehnici defensive. Acest fapt este bine ilustrat de istoria unei paciente care suferise în copilărie tot datorită invidiei de penis, în cazul ei, faţă de tată. Fantasmele sexuale din această fază au ajuns la culme prin dorinţa de a muşca penisul tatălui ei. În acest moment Eul şi-a mobilizat defensele. Ideea şocantă a fost refulată, fiind înlocuită cu opusul ei — o repulsie generală de a muşca, repulsie care, curând, a evoluat într-o dificultate de a mânca, însoţită de sentimente isterice de dezgust. O parte a pulsiunii interzise — cea reprezentată de fantasma orală — fusese stăpânită. Însă conţinutul agresiv, adică dorinţa de a-l jefui pe tată, sau pe un substitut al acestuia, a rămas conştientă pentru o vreme până când, pe măsura dezvoltării Supraeului, simţul moral al Eului a repudiat pulsiunea. Prin intermediul mecanismului de deplasare, pe care o să-l discut pe larg mai târziu, dorinţa de a jefui s-a transformat într-o formă specială de mulţumire şi lipsă de pretenţii. Vedem că cele două metode defensive succesive au produs un substrat isteric şi, suprapus peste acesta, o modificare specială a Eului, fără caracter patologic.

Impresia pe care ne-o lasă aceste două exemple se confirmă atunci când examinăm în detaliu efectul diferitelor mecanisme de apărare în alte cazuri. Teoretic, refularea poate fi subsumată conceptului general de defensă şi aşezată alături de celelalte metode specifice. Totuşi, din punctul de vedere al eficacităţii, ea ocupă o poziţie unică în comparaţie cu restul mecanismelor. Din punct de vedere cantitativ, ea realizează mai mult decât acestea, adică este capabilă să controleze pulsiuni puternice în faţa cărora celelalte măsuri defensive sunt destul de ineficiente. Ea acţionează o singură dată, deşi contra-investirea menită să asigure refularea este o instanţă permanentă ce necesită cheltuieli constante de energie. Celelalte mecanisme, dimpotrivă, trebuie mobilizate de fiecare dată când energia pulsională creşte. Dar refularea nu este numai cel mai eficient

mecanism, ci și cel mai periculos. Fragmentarea Eului provocată în domenii întregi ale vieții afective și pulsionale prin retragerea conștiinței poate distruge integritatea personalității pentru totdeauna. Astfel, refularea devine fundamentul formațiunii de compromis și al nevrozei. Consecințele celorlalte metode defensive nu sunt mai puțin serioase dar, chiar și în formă acută, ele se mențin mai bine în limitele normalului. Ele se manifestă prin nenumărate transformări, distorsiuni și deformări ale Eului care, în parte, însoțesc nevroza și, în parte, i se substituie.

SUGESTII PENTRU O CLASIFICARE CRONOLOGICĂ

Chiar dacă am acordat refulării o poziție excepțională printre metodele defensive ale Eului, avem impresia, ținând cont de celelalte mecanisme, că includem în aceeași rubrică mai multe fenomene eterogene. Metode precum izolarea sau anularea stau alături de procese pulsionale autentice precum regresia, transformarea în contrariu și întoarcerea împotriva propriei persoane. Unele dintre acestea servesc controlului unor mari cantități de pulsiune și afect, iar altele numai a unor cantități mai mici. Motivele pentru care Eul alege să utilizeze un mecanism sau altul rămân obscure. Probabil că refularea are drept misiune principală combaterea dorințelor sexuale, în timp ce alte metode pot fi mai degrabă folosite împotriva forțelor pulsionale de diferite feluri, în special împotriva pulsiunilor agresive. Sau poate pentru că celelalte metode trebuie să definitiveze ceea ce refularea a lăsat neterminat, sau poate să se ocupe de ideile interzise care caută să intre în conștient când refularea cedează.[1] Sau poate că fiecare mecanism de apărare a apărut pentru a controla o exigență pulsională specifică și astfel este asociat unei faze particulare a dezvoltării

[1] Urmez aici o sugestie făcută de Jeanne Lampl-de Groot în timpul unei discuții de la Societatea Vieneză de Psihanaliză.

infantile.[2]

Anexa la *Inhibiţie, simptom, angoasă*, din care am citat deja de mai multe ori, cuprinde un prim răspuns la aceste sugestii. „Nimic nu ne împiedică să credem că aparatul psihic, înainte ca Eul să se diferenţieze net de Sine şi înainte de formarea Supraeului, poate utiliza alte metode decât cele folosite o dată ce aceste stadii de organizare sunt atinse" (p. 164). Această afirmaţie poate fi dezvoltată după cum urmează: refularea constă în retenţia sau expulsia unei idei sau a unui afect din Eul conştient. Nu are sens să vorbim de refulare acolo unde Eul se confundă încă cu Sinele. La fel, putem presupune că proiecţia şi introiecţia sunt metode care depind de diferenţierea Eului de lumea exterioară. Expulzarea ideilor şi afectelor din Eu, integrarea lor în lumea exterioară ar reprezenta o uşurare pentru el numai atunci când a învăţat să se diferenţieze de lumea exterioară. Or, despre introiecţia din lumea exterioară în Eu nu se poate afirma că îl îmbogăţeşte pe acesta din urmă, decât dacă există deja o diferenţiere clară între ceea ce a aparţinut unuia şi ceea ce a aprţinut celuilalt. Situaţia nu este în nici un caz simplă. În cazul proiecţiei şi introiecţiei, începuturile sunt mult mai obscure.[3] Sublimarea, adică deplasarea scopului pulsiunii în conformitate cu înaltele valori înalte presupune acceptarea sau cel puţin cunoaşterea acestor valori, adică presupune existenţa Supraeului. Astfel, mecanismele refulării şi sublimării nu ar putea fi folosite decât relativ târziu în procesul dezvoltării, în timp ce data apariţiei proiecţiei şi introiecţiei depinde de punctul de vedere teoretic pe care îl adoptăm.

Procese precum regresia, transformarea în contrariu sau întoarcerea împotriva propriei persoane sunt probabil independente de stadiul de dezvoltare al structurii psihice, fiind vechi precum înseşi pulsiunile, sau cel puţin de aceeaşi vârstă cu conflictul dintre pulsiuni şi orice obsta-

[2] Conform unei sugestii făcute de Helene Deutsch.

[3] Freud, *Totem and Taboo* (1913, p. 64). A se compara de asemenea cu concepţiile şcolii engleze la care mă refer în paginile 42-43.

col întâlnit în calea satisfacerii lor. Nu trebuie să ne surprindă dacă descoperim că acestea sunt cele mai timpurii mecanisme de apărare folosite de către Eu.

Această clasificare cronologică nu concordă însă cu experienţa noastră conform căreia manifestările cele mai timpurii ale nevrozei pe care le observăm la copii sunt simptomele isterice a căror legătură cu refularea nu este pusă la îndoială. Pe de altă parte, fenomenele masochiste autentice, provocate de întoarcerea pulsiunii împotriva propriei persoane, sunt foarte rar întâlnite în copilăria timpurie. Conform teoriei şcolii engleze de psihanaliză, introiecţia şi proiecţia, care după părerea noastră ţin de perioada de după diferenţierea Eului de lumea exterioară, sunt chiar procesele prin care se dezvoltă structura Eului şi fără de care diferenţierea nu ar fi avut loc. Aceste diferenţe de păreri ne dovedesc că cronologia fenomenelor psihice este unul din domeniile cele mai puţin explorate ale teoriei analitice. Un bun exemplu în această privinţă este dat de controversa referitoare la momentul apariţiei Supraeului. Aşa că o clasificare a mecanismelor de apărare conform poziţiei lor în timp va fi supusă dubiului şi incertitudinii. Cel mai bine ar fi probabil să abandonăm încercarea de a le clasifica astfel şi, în schimb, să studiem în detaliu situaţiile care determină reacţii de apărare.

5
Orientarea proceselor de apărare conform sursei de angoasă şi pericol

Pericolele pulsionale împotriva cărora se apără Eul sunt întotdeauna aceleaşi, însă motivele pentru care o pulsiune sau alta este considerată periculoasă pot varia.

MOTIVE DE APĂRARE ÎMPOTRIVA PULSIUNILOR

Angoasa provocată de Supraeu în nevroza adultului

Situaţia defensivă care ne este, de departe, cea mai bine cunoscută este aceea care stă la baza nevrozei adultului. Aici avem de-a face cu o dorinţă pulsională care vrea să devină conştientă şi să fie satisfăcută cu ajutorul Eului. Acesta nu s-ar opune, dar Supraeul protestează. Eul se înclină în faţa instanţei superioare şi intră, docil, în luptă împotriva pulsiunilor, cu toate consecinţele pe care le presupune un astfel de conflict. Caracteristic acestui proces este faptul că Eul însuşi nu consideră periculoasă pulsiunea căreia i se opune. Motivul care provoacă defensa nu emană din Eu. Pulsiunea este considerată ca periculoasă deoarece Supraeul îi interzice satisfacerea şi pentru că, dacă ar fi satisfăcută, ar provoca un conflict inevitabil între Eu şi Supraeu. Aşadar, Eul adultului nevrotic se teme de pulsiuni pentru că se teme de Supraeu. Apărările sale sunt motivate de angoasa provocată de Supraeu.

Atâta timp cât ne vom concentra atenţia asupra apărărilor adultului nevrotic împotriva pulsiunilor, vom considera Supraeul ca o forţă

redutabilă. În acest context, el apare ca artizan al tuturor nevrozelor, cel care se opune oricărui acord amiabil între Eu şi pulsiuni. El impune exigenţele unui standard ideal care interzice sexualitatea şi consideră agresivitatea ca antisocială. El cere, într-o măsură incompatibilă cu sănătatea psihică, renunţarea la sexualitate şi agresivitate. Eul este complet lipsit de independenţă fiind redus la statutul de simplu executor al dorinţelor Supraeului; el devine, astfel, ostil pulsiunilor şi incapabil de a trăi plăcerea. Studiul apărărilor, aşa cum apar ele în nevrozele adulţilor, ne îndeamnă să acordăm o atenţie mai specială, în travaliul terapeutic, analizei Supraeului. Orice diminuare a puterii sale, orice modificare a severităţii sale sau, cum ar dori unii, suprimarea sa totală ar elibera Eul şi ar atenua întrucâtva intensitatea conflictului nevrotic. Ideea că Supraeul se află la rădăcina suferinţei nevrotice inspiră mari speranţe în privinţa profilaxiei nevrozelor. Dacă nevroza apare din cauza severităţii Supraeului, atunci cei care cresc copii nu ar trebui decât să evite orice ar putea conduce la formarea unui Supraeu excesiv de riguros. Trebuie să se aibă grijă ca metodele educative, care sunt mai târziu introiectate de către Supraeu, să nu fie prea rigide; exemplul dat de părinţi şi pe care Supraeul, prin identificare, şi-l însuşeşte nu trebuie să ofere modelul unui cod moral strict, imposibil de respectat, ci cel al slăbiciunilor umane reale şi al toleranţei lor faţă de pulsiuni. Trebuie lăsată copilului posibilitatea de a-şi dirija propria agresivitate către exterior, astfel încât aceasta să nu fie înfrânată şi întoarsă spre interior unde Supraeul i-ar da un caracter de cruzime. Dacă educaţia ar reuşi să obţină astfel de rezultate, credem că oamenii ar fi eliberaţi de angoasă, feriţi de nevroză şi de chinurile conflictelor interne, ar fi capabili să se bucure. Dar, în practică, speranţa de a extirpa nevroza din viaţa omului[1] se dovedeşte a fi iluzorie, iar din punct de vedere teoretic ea este sfărâmată încă de la începutul travaliului analitic.

[1] Speranţă nutrită de Wilhelm Reich, dar şi de mulţi alţii.

Teama de o ameninţare reală în nevroza infantilă

Studiul apărărilor în nevroza infantilă (Freud, 1926, pp. 108-109) ne arată că Supraeul nu este în nici un caz un factor indispensabil în formarea nevrozelor. Adultul nevrotic caută să-şi limiteze dorinţele sexuale şi agresive pentru a nu intra în conflict cu Supraeul. Copiii mici se comportă în mod similar faţă de propriile pulsiuni pentru a nu transgresa interdicţiile parentale. Eul unui copil mic, la fel ca şi cel al adultului, nu luptă de la sine împotriva pulsiunilor; nici motivul pentru care se apără nu se găseşte în Eu. Pulsiunea este considerată periculoasă pentru că cei care au crescut copilul i-au interzis satisfacerea. Orice erupţie pulsională antrenează restricţii şi teama de pedeapsă. Teama de castrare joacă în cazul copilului un rol analog celui al angoasei morale a adultului nevrotic. Eul copilului se teme de pulsiuni pentru că se teme de lumea exterioară. Apărarea împotriva pulsiunii apare deci sub presiunea lumii exterioare, aşadar datorită unei temeri faţă de o ameninţare reală.

Constatăm că Eul copilului, tulburat de teama de o ameninţare reală, produce aceleaşi fobii, aceleaşi nevroze obsesionale, aceleaşi isterii, aceleaşi trăsături nevrotice de caracter ca şi la adult, la care simptomele apar din angoasa provocată de Supraeu. Aşa încât, după părerea noastră, rolul acestei instanţe îşi pierde din importanţă. Vedem deci că am atribuit Supraeului ceea ce, în realitate, ar fi fost de atribuit înseşi angoasei Eului. În ceea ce priveşte formarea nevrozelor, contează prea puţin de ce anume se leagă angoasa. Un fapt rămâne, însă, decisiv: indiferent dacă e vorba de teama de lumea externă sau de teama faţă de Supraeu, ceea ce declanşează procesul defensiv, este angoasa. Simptomele, ca ultime consecinţe ale procesului defensiv nu ne permit să determinăm tipul de angoasă a Eului care le-a produs.

Studiul acestei a doua situaţii defensive — apărarea împotriva pulsiunii datorită temerii de o ameninţare reală — ne permite să estimăm foarte bine influenţa pe care o are lumea externă asupra copilului şi ast-

fel ne trezeşte din nou speranţa descoperirii unei profilaxii eficiente a nevrozelor. S-a arătat că, astăzi, copiii suferă într-o anumită măsură datorită unei temeri reale pe care nimic nu o mai justifică. Pedepsele pe care se tem că le vor suporta dacă ar obţine satisfacerea pulsională sunt aproape inexistente în stadiul actual al civilizaţiei. Castrarea nu mai este o practică punitivă pentru satisfacerea sexuală interzisă; de asemenea, actele agresive nu mai sunt sancţionate prin mutilare. Totuşi, metodele noastre educative au păstrat o oarecare asemănare cu pedepsele barbare ale timpurilor de mult trecute, suficient pentru a reactiva unele aprehensiuni şi temeri obscure, reziduuri conservate ereditar. Optimiştii sunt de părere că ar fi posibil să suprimăm chiar şi aceste amintiri vechi legate de ameninţarea cu castrarea şi mutilarea, amintiri care se reflectă astăzi, dacă nu în metodele disciplinare actualmente utilizate, cel puţin în atitudinea şi tonul adulţilor. Cei care susţin acest punct de vedere speră ca, în final, să nu se mai facă legătura între educaţia modernă şi temerile ancestrale de pedeapsă. Desigur, spun ei, teama copilului faţă de o ameninţare reală s-ar diminua şi ar avea loc o schimbare radicală în relaţia dintre Eu şi pulsiunile sale; ceea ce ar reprezenta o mare cucerire pe teritoriul nevrozei infantile.

Angoasa pulsională (Teama de forţa pulsiunilor)

O dată în plus, experienţa psihanalitică va veni să distrugă toate aceste speranţe într-o profilaxie eficientă a nevrozelor. Eul, prin însăşi natura sa, nu oferă niciodată un teren favorabil pentru satisfacerea nestânjenită a pulsiunilor. Prin aceasta înţelegem că Eul este favorabil pulsiunilor numai atâta timp cât este slab diferenţiat de Sine. O dată ce se face trecerea de la procesele primare la cele secundare, de la principiul plăcerii la principiul realităţii, Eul devine, după cum am descris, un teritoriu străin pentru pulsiuni. Neîncrederea sa faţă de exigenţele pulsionale este prezentă întotdeauna, însă, în condiţii normale, e greu de obser-

vat. În plus, aceasta este eclipsată de lupta mult mai zgomotoasă care se dă pe teritoriul Eului, între Supraeu şi lumea externă, pe de o parte, şi pulsiunile Sinelui, pe de alta. Această ostilitate surdă împotriva pulsiunii se intensifică până la angoasă când Eul simte lipsa protecţiei acestor două puteri superioare sau când exigenţele pulsionale devin prea mari. „De ce tip de pericol, exterior sau libidinal, se teme Eul, este imposibil de specificat; ştim doar că este vorba de teama de a fi copleşit sau anihilat, fără totuşi ca analiza să o poată determina." (Freud, 1923).[2] Robert Waelder (1930) o descrie ca pe o teamă în faţa pericolului ca întreaga organizare a Eului să fie distrusă sau debordată (p. 48). Efectul angoasei trăite de Eu datorită puterii pulsiunilor este aceeaşi ca cea produsă de angoasa provocată de Supraeu sau de teama faţă de o ameninţare reală pe care le-am studiat până acum. Mecanismele de apărare sunt puse în funcţiune împotriva pulsiunilor cu toate consecinţele care ne sunt familiare în formarea nevrozelor şi a trăsăturilor nevrotice. Aceste apărări pot fi cel mai bine studiate la copii, în cazurile în care pedagogia şi terapia psihanalitică se străduiesc să elimine orice motiv de teamă faţă de o ameninţare reală şi de angoasă morală, acestea disimulând în general defensa împotriva pulsiunilor. Mai târziu, pe parcursul existenţei, le putem observa în plină acţiune de fiecare dată când o ascensiune bruscă a energiei pulsionale ameninţă să dezechilibreze balanţa instanţelor psihice. Aceasta se întâmplă în mod firesc în perioadele marcate de intense transformări fiziologice — perioada pubertăţii şi cea climacterică, de exemplu —, iar în cazuri patologice în debutul episoadelor psihotice.

[2] Vezi de asemenea *Inhibitions, Symptoms and Anxiety* (1926, p.94), unde suntem preveniţi asupra pericolului de a supraestima rolul jucat de către Supraeu în refulare şi unde se pune accent pe importanţa factorilor cantitativi, precum stimularea excesivă.

ALTE MOTIVE DE APĂRARE ÎMPOTRIVA PULSIUNII

Celor trei mari motive de apărare împotriva pulsiunilor (apărări împotriva angoasei provocate de Supraeu, împotriva temerii faţă de o ameninţare reală şi împotriva angoasei provocate de forţa pulsiunilor) se adaugă cele care decurg mai târziu din nevoia de sinteză a Eului. Eului adult îi este necesară o anumită armonie între pulsiunile sale. De aici apar o serie de conflicte între tendinţe pe care Alexander (1933) le-a expus pe larg. Este vorba despre tendinţe opuse, precum homosexualitate şi heterosexualitate, activ şi pasiv etc. Care din cele două pulsiuni va fi permisă sau la ce compromis se va ajunge depinde de cantitatea de energie cu care sunt investite fiecare.

Primele două motive de apărare pe care le-am studiat (angoasa provocată de Supraeu şi teama de o ameninţare reală) au o sursă comună. Dacă pulsiunea ar fi satisfăcută, în ciuda opoziţiei Supraeului sau a lumii externe, rezultatul ar fi desigur la început producerea unei plăceri, însă ar fi urmată de neplăcere fie ca urmare a sentimentelor inconştiente de culpabilitate, fie datorită pedepselor provenite din lumea externă. Astfel, când nu este permisă satisfacerea pulsională din unul dintre cele două motive, apărarea acţionează conform principiului realităţii. Scopul principal este de a evita neplăcerea secundară.

MOTIVE DE APĂRARE ÎMPOTRIVA AFECTELOR

Pentru exact aceleaşi motive Eul se apără împotriva afectelor. De fiecare dată când Eul caută să se apere împotriva pulsiunilor dintr-unul din motivele expuse, el este de asemenea obligat să limiteze şi afectele asociate proceselor pulsionale. Eul nu resimte niciodată precis aceste afecte aşa cum sunt: fie agreabile, fie penibile, fie periculoase. Dacă un

afect este asociat cu un proces pulsional interzis, soarta sa este decisă dinainte, această asociere fiind suficientă pentru a pune Eul în gardă împotriva lui.

Până acum, motivele de apărare împotriva afectelor decurg relativ simplu din conflictul dintre pulsiune şi Eu. Există însă între Eu şi afecte şi o altă relaţie, mult mai primitivă, care nu are un corespondent în relaţia dintre Eu şi pulsiune. Satisfacerea pulsională este întotdeauna plăcută la început. Însă un afect poate fi de la început plăcut sau neplăcut, agreabil sau penibil, în funcţie de natura sa. Dacă Eul nu are nici o obiecţie faţă de un anume proces pulsional şi astfel nici împotriva unui afect asociat, atitudinea sa faţă de acesta din urmă va fi determinată de principiul plăcerii: va accepta afectele plăcute şi le va evita pe cele neplăcute. Chiar şi în cazul în care, în urma refulării unei pulsiuni, Eul trebuie să se apere de afect, împins fiind de angoasă şi de sentimentul de culpabilitate, putem observa totuşi indiciile unei alegeri care a fost făcută conform principiului plăcerii. Eul se arată mult mai dispus să lupte împotriva afectelor, precum durerea, regretul, doliul, legate de pulsiuni sexuale interzise dacă acestea dovedesc a avea un caracter penibil. Pe de altă parte, Eul poate suporta o perioadă mai lungă o interdicţie datorită anumitor afecte pozitive, pur şi simplu pentru că sunt plăcute. Alteori, Eul este constrâns să le tolereze pentru o scurtă perioadă de timp datorită erupţiei lor bruşte în conştiinţă.

Această apărare simplă împotriva afectelor neplăcute, penibile, corespunde unei defense împotriva excitaţiilor dezagreabile pe care Eul le primeşte din exterior. Vom vedea mai târziu că procedeele utilizate de copii în aceste forme primitive de defensă, guvernate exclusiv de principiul plăcerii, au, ele însele, un caracter mult mai arhaic.

CONFIRMAREA CONCLUZIILOR NOASTRE ÎN PRACTICA ANALITICĂ

Toate faptele pe care le-am grupat şi clasificat pentru a face o prezentare teoretică pot fi demonstrate fără nici o dificultate în analiza pacienţilor. Ori de câte ori, în analiză, reuşim să demontăm un proces defensiv, descoperim diferiţii factori care au contribuit la producerea lui. Putem estima cantitatea de energie cheltuită pentru a menţine refulările prin puterea rezistenţei pe care o întâmpinăm când încercăm să le ridicăm. La fel, putem deduce motivele care au activat apărarea pacientului împotriva unei pulsiuni din starea sa afectivă atunci când reintegrăm în conştiinţă ceea e a fost refulat. Când demontăm o apărare nevrotică impusă de Supraeu, analizandul se confruntă cu un sentiment de culpabilitate, adică cu angoasa provocată de Supraeu. Pe de altă parte, dacă apărarea a apărut sub presiunea lumii exterioare, el se confruntă cu teama de o ameninţare reală. Dacă, în analiza unui copil, resuscităm afecte dureroase împotriva cărora s-a apărat, el va simţi aceeaşi neplăcere intensă care i-a împins Eul la măsuri defensive. În fine, dacă intervenim într-un proces defensiv motivat de teama pacientului de forţa pulsiunilor vom scoate la iveală exact ceea ce Eul său încerca să evite: derivate ale Sinelui, până atunci suprimate, îşi vor face apariţia pe teritoriul Eului fără să întâmpine vreo opoziţie.

CONSIDERAŢII ASUPRA TERAPIEI PSIHANALITICE

Această expunere a proceselor defensive permite conturarea unei idei clare despre posibilele puncte de atac ale terapiei analitice. În analiză procesele defensive sunt demontate, pulsiunile şi afectele interzise sunt constrânse să redevină conştiente, lăsându-se apoi în seama Eului şi a Supraeului grija de a stabili între ele un acord pe baze mult mai solide.

Prognosticul pentru soluţionarea conflictelor psihice este cel mai favorabil când motivul de apărare împotriva pulsiunii a fost reprezentat de angoasa provocată de Supraeu. În acest caz, conflictul fiind exclusiv endopsihic, între diversele instanţe psihice, el ajunge să se dizolve, în special în cazul în care Supraeul devine mai accesibil înţelegerii prin analiza identificărilor prin care s-a format şi prin analiza agresivităţii pe care şi-a asumat-o. Teama pe care o resimte Eul în faţa Supraeului se reduce şi atunci nu mai este nevoie să recurgă la metode defensive cu consecinţe patologice.

Totuşi, chiar şi atunci când apărarea din nevroza infantilă este motivată de teama de o ameninţare reală, terapia analitică se poate bucura de rezultate bune. Cea mai simplă metodă — şi cea mai puţin conformă principiilor analitice — pe care un analist o poate utiliza este ca o dată demontat procesul defensiv acesta să încerce să influenţeze realitatea, adică pe cei ce se îngrijesc de copil pentru ca teama faţă de o ameninţare reală din exterior să fie redusă; astfel, Eul adoptă o atitudine mult mai puţin severă faţă de pulsiuni şi încetează să mai ducă o luptă continuă împotriva lor. În alte cazuri, analiza arată că diferitele angoase care au provocat apărarea ţin de evenimente reale dar foarte îndepărtate în timp. Eul recunoaşte că nu mai are nici un motive de teamă. În alte cazuri, teama aparent justificată se datorează unei imagini grosiere, exagerate, deformate a realităţii, teamă legată de evenimente reale dar foarte îndepărtate în timp, acum inexistente. Analiza dezvăluie caracterul fantasmatic al acestor aşa-zise „angoase reale", arătând astfel că este inutilă declanşarea mecanismelor de apărare.

Când Eul a luat măsuri defensive împotriva unui afect în scopul de a evita neplăcerea, pentru ca rezultatul să fie definitiv, este nevoie de ceva în plus pentru a le demonta. Copilul trebuie să înveţe să tolereze cantităţi din ce în ce mai mari de neplăcere fără să recurgă imediat la mecanisme de apărare. Trebuie totuşi să admitem că, teoretic, aceasta este o sarcină ce ţine mai degrabă de educaţie decât de analiză.

Singurele stări patologice care nu reacţionează favorabil în analiză

sunt cele în care apărările sunt mobilizate de pacient împotriva forţei pulsiunilor. În astfel de cazuri există pericolul de a demonta mecanismele de apărare ale Eului fără a-i putea fi de vreun ajutor imediat. În analiză asigurăm mereu pacientul care se teme să admită pulsiunile Sinelui în conştiinţă spunându-i că, odată devenite conştiente, ele sunt mai puţin periculoase şi mult mai uşor de controlat decât dacă rămân inconştiente. Singura situaţie în care această promisiune poate deveni iluzorie este aceea în care apărarea a fost construită datorită temerii pacientului de forţa pulsiunilor sale. Când Eul, ameninţat de a fi debordat de către Sine, duce împotriva acestuia o luptă disperată, ca de exemplu în cazul episoadelor psihotice, este vorba înainte de toate de un fenomen cantitativ. În acest conflict, Eul nu are nevoie decât să fie întărit. Atunci când analiza reuşeşte să redea conştiinţei conţinuturi inconştiente ale Sinelui aceasta constituie un efect terapeutic eficient. Însă atunci când conştientizarea activităţilor inconştiente ale Eului are drept efect dezvăluirea proceselor defensive şi demontarea lor, rezultatul va fi slăbirea Eului şi favorizarea procesului patologic.

Partea a II-a

EXEMPLE DE EVITARE A NEPLĂCERII ŞI A TEMERII FAŢĂ DE O AMENINŢARE REALĂ

Stadii preliminare de apărare

6
Negarea prin fantasmă

Metodele de apărare descoperite până acum prin analiză servesc unui singur scop — acela de a ajuta Eul în lupta împotriva vieţii pulsionale. Ele sunt motivate de trei tipuri principale de angoasă la care este expus Eul: teama faţă de forţa pulsiunilor, teama de o ameninţare reală şi teama faţă de Supraeu. În plus, orice conflict simplu între pulsiuni contrare este suficient pentru a declanşa un mecanism de apărare.

Cercetările psihanalitice asupra mecanismelor de apărare s-au dezvoltat astfel: s-a pornit de la conflictele dintre Eu şi Supraeu (în isterie, în nevroza obsesională etc.), s-a trecut apoi la lupta dintre Eu şi Supraeu (în melancolie) şi apoi la studiul conflictelor dintre Eu şi lumea externă (fobia infantilă de animale discutată de către Freud în *Inhibiţie, simptom, angoasă*). În toate aceste situaţii conflictuale, Eul individului caută să refuze o parte a propriului Sine. Astfel, instanţa care mobilizează apărarea şi forţa împotriva căreia aceasta este dirijată rămân întotdeauna aceleaşi; factorii care variază sunt motivele care împing Eul să recurgă la metode de apărare. Până la urmă, orice act defensiv are drept scop asigurarea securităţii Eului şi evitarea neplăcerii.

Dar Eul nu se apără numai împotriva neplăcerii ce vine din interior. În aceeaşi perioadă timpurie în care învaţă să recunoască excitaţiile periculoase din interior, cunoaşte de asemenea şi neplăcerea venită din lumea externă. Căci Eul este în contact direct cu această lume din care îşi ia obiectele iubirii şi toate acele impresii pe care percepţia le înregistrează, iar inteligenţa le asimilează. Cu cât este mai importantă lumea externă ca sursă de plăcere şi interese diverse, cu atât este mai mare şi posibilitatea de a experimenta neplăcerea venită de acolo. Eul copilului

mic trăieşte conform principiului plăcerii şi are nevoie de mult timp pentru a învăţa să suporte neplăcerea. În această perioadă individul este încă prea slab pentru a se opune activ lumii externe, pentru a se apăra prin mijloacele forţei fizice sau pentru a o modifica conform voinţei sale; copilul este prea neajutorat din punct de vedere fizic pentru a fugi de neplăcere, iar înţelegerea lui este prea limitată pentru a concepe inevitabilul şi pentru a se resemna. În această perioadă de imaturitate şi dependenţă, Eul, pe lângă eforturile pe care le face pentru a controla excitaţiile pulsionale, se străduieşte, în aceeaşi măsură, prin toate mijloacele, să se apere împotriva neplăcerilor şi pericolelor reale care îl ameninţă.

Teoria psihanalitică, fiind bazată pe studiul nevrozelor, ne explică de ce ar trebui ca observaţiile analitice să fie focalizate în primul rând asupra luptei interioare dintre Eu şi pulsiuni, luptă care sfârşeşte prin formarea simptomelor nevrotice. Tentativele Eului infantil de a evita neplăcerea, opunându-se direct impresiilor din exterior, ţin de sfera psihologiei normale. Consecinţele lor pot fi importante pentru formarea Eului şi a caracterului dar ele nu sunt patogene. De aceea scrierile analitice clinice care tratează această activitate a Eului nu o consideră ca obiect principal de cercetare, ci mai degrabă ca pe un proces accesoriu.

Să revenim la fobia de animale a micului Hans. Avem aici un exemplu clinic de procese defensive simultane, dirijate atât către interior cât şi către exterior. Nevroza băieţelului era legată de pulsiuni relativ firesc asociate cu complexul Oedip[1]. El îşi iubea mama şi, din gelozie, adoptă o atitudine agresivă faţă de tată, atitudine care, apoi, intră în conflict cu afecţiunea pentru acesta. Aceste pulsiuni agresive declanşează angoasa de castrare — pe care a trăit-o ca teamă de o ameninţare reală — şi astfel se pun în mişcare diferite mecanisme de apărare împotriva pulsiunilor. Metodele de apărare folosite în nevroza sa au fost *depla-*

[1] Vezi descrierea cazului în *Inhibitions, Symptoms, Anxiety* (1926)

sarea (de la teama faţă de tată la teama faţă de animal) şi *transformarea în contrariu* („Hans îl ameninţă pe tată" devine „Hans e ameninţat de tată"). În fine, la acestea se adaugă o *regresie* la stadiul oral: ideea că ar putea fi muşcat. Mecanismele utilizate îşi îndeplinesc perfect scopul, blocând pulsiunile. Astfel, dragostea interzisă pentru mamă şi ostilitatea periculoasă faţă de tată dispar din conştiinţă. Angoasa de castrare datorată tatălui său este legată în simptom de teama de cai şi, conform mecanismului fobic, angoasa este evitată prin inhibiţie nevrotică — micul Hans renunţă să mai iasă afară din casă.

În analiza micului Hans, aceste mecanisme de apărare trebuiau demontate. Sensul pulsiunilor este readus la forma iniţială, iar angoasa a fost relegată de obiectul ei real: tatăl. Apoi această teamă a fost calmată discutându-se despre ea şi recunoscându-i-se cauza reală. Ataşamentul tandru al copilului pentru mama sa a putut renaşte şi a putut fi tradus încet, încet, în comportament conştient. Căci o dată dispărută angoasa de castrare sentimentele sale faţă de mamă nu mai erau periculoase. Mai mult, odată disipată angoasa, regresia pe care o provocase nu îşi mai avea rostul şi astfel evoluţia normală spre stadiul falic şi-a reluat cursul, copilul fiind astfel însănătoşit.

Aceasta a fost soarta proceselor defensive îndreptate împotriva pulsiunilor.

Însă, chiar şi după ce interpretarea analitică a permis vieţii pulsionale a micului Hans reluarea cursului firesc, anumite tulburări au persistat. În mod constant, el s-a confruntat cu două fapte obiective cu care nu s-a putut împăca. Propriul său corp (şi în special penisul) continua să fie mai mic decât cel al tatălui său, astfel încât acesta a continuat să fie considerat un rival de neîntrecut. Rămânea, aşadar, un motiv obiectiv de invidie şi gelozie. În plus, aceste afecte s-au extins şi asupra mamei şi sorei: Hans devenea invidios văzându-şi mama îngrijind-o pe sora mai mică, în timp ce el rămânea doar un spectator. Cu greu ne putem aştepta de la un copil de cinci ani să înţeleagă şi să se resemneze în faţa acestor frustrări obiective, consolându-se cu promisiunea

unei satisfaceri într-un viitor îndepărtat. Cu greu ne putem aştepta ca el să fie capabil să accepte această neplăcere în acelaşi fel în care s-a arătat gata să accepte fapte din viaţa sa pulsională atunci când le-a recunoscut conştient.

Din relatarea detaliată a istoriei micului Hans din „Analiza fobiei unui băiat de cinci ani" (1909) reţinem destinul acestor două frustrări. Către sfârşitul analizei sale, micul Hans povesteşte două vise diurne: fantasma în care el are grijă de mulţi copii pe care îi spală în WC şi, imediat după aceea, istoria imaginară a unui instalator care, cu ajutorul unui cleşte, îl prinde pe Hans de fese şi de penis pentru a-i da altele mai mari şi mai bune. Analistul (tatăl lui Hans) recunoaşte, fără dificultate, în aceste fantasme îndeplinirea celor două fantasme care nu fuseseră realizate în realitate. Hans are acum — imaginar cel puţin — un organ genital precum cel al tatălui şi copii cu care poate face ceea ce face mama cu sora mai mică.

Chiar înainte de a produce aceste fantasme micul Hans scăpase de agorafobie, iar acum, o dată cu aceste noi realizări fantasmatice, el îşi regăseşte buna dispoziţie. Fantasmele l-au ajutat să se împace cu realitatea la fel cum nevroza i-a servit pentru a stabili un compromis cu pulsiunile. Notăm că, în acest caz, nu a intervenit de loc recunoaşterea conştientă a ceea ce era inevitabil. Hans *a negat realitatea prin intermediul fantasmei*; el a transformat-o pentru a se potrivi scopurilor sale şi pentru a-şi îndeplini propriile dorinţe. Atunci şi numai atunci a putut-o accepta.

Studiul proceselor defensive din analiza micului Hans ar sugera că destinul nevrozei sale a fost hotărât în momentul în care a deplasat agresivitatea şi teama de la tatăl său la cai. Însă această impresie decepţionează: substituirea oamenilor cu animale nu este în sine un proces nevrotic; el apare frecvent în dezvoltarea normală a copilului. De altfel, atunci când apare, el poate produce efectele cele mai diferite.

De exemplu, un băiat de şapte ani pe care l-am analizat obişnuia să se amuze cu următoarea fantasmă: avea un leu îmblânzit care înspăi-

mânta pe toată lumea şi nu-l iubea decât pe el. Venea când îl chema şi îl urma peste tot ca un căţel. El avea grijă de leu, îl hrănea, iar seara îi pregătea un pat în care să doarmă chiar în camera sa. După cum se întâmplă în visele diurne continuate de la o zi la alta, fantasma principală devine punctul de plecare pentru numeroase episoade plăcute. De exemplu, într-una din aceste fantasme se ducea la un bal mascat unde spunea tuturor că leul pe care îl adusese cu el este de fapt un prieten deghizat. Aceasta era neadevărat, căci „prietenul deghizat" era chiar leul său. Se bucura imaginându-şi cât de speriaţi ar fi fost cu toţii dacă ar fi ştiut secretul său. În acelaşi timp simţea că ceilalţi nu au motiv să se teamă, căci leul era inofensiv cât îl ţinea sub control.

Din analiza băiatului era uşor de dedus că leul era un substitut pentru tată care pentru el, ca şi pentru micul Hans, reprezenta în relaţia cu mama un rival veritabil, un rival temut şi detestat. În cazul ambilor copii agresivitatea s-a transformat în angoasă, iar afectul a fost deplasat de la tată la animal. Ceea ce diferă este modalitatea de a trata afectele. Hans îşi fundamentează nevroza pe teama de cai, adică renunţă la dorinţele pulsionale, interiorizează conflictul şi, conform mecanismelor fobiei, evită situaţiile care l-ar putea tenta. Pacientul meu ia mai bine lucrurile. Ca şi Hans, în fantasma cu instalatorul, el neagă pur şi simplu un fapt dureros pe care îl transformă în contrariul său plăcut prin fantasma cu leul. Animalul de temut devine un prieten, iar puterea acestuia, în loc să înspăimânte, este acum în serviciul său. Singura indicaţie pentru faptul că în trecut leul a fost cauză de angoasă, este teama faţă de ceilalţi care apare în episoadele descrise.[2]

Iată o altă fantasmă cu animale produsă de un pacient de opt ani. Într-o anumită perioadă din viaţa băiatului animalele au jucat un rol

[2] Berta Borstein (1936) relatează fantasmele unui băiat de şapte ani în care animale bune se transformă în animale rele în acelaşi fel. În fiecare seară băiatul îşi punea animalele de jucărie în jurul patului ca pe nişte zeităţi protectoare, dar îşi imagina că în timpul nopţii ele se aliază cu un monstru care vrea să îl atace.

foarte important. Reveriile sale îi ocupau o mare parte din zi, iar unele episoade imaginare le-a şi scris. În aceste fantasme el deţinea un circ imens şi era, de asemenea, îmblânzitor de lei. Datorită lui, animale sălbatice care în libertate ar fi fost duşmani de moarte, au devenit prietene. Micul pacient le-a dresat, adică le-a învăţat, la început, să nu se atace unele pe altele şi nici oamenii. Pentru a îmblânzi animalele nu a folosit niciodată un bici, ci intra neînarmat printre ele.

Toate aceste episoade se învârteau în jurul unei poveşti centrale. Într-o zi, în timpul unei reprezentaţii la care luau parte cu toţii, un bandit care se ascunsese în public scoate un pistol şi trage spre micul pacient. De îndată toate animalele s-au repezit să-l apere şi să-l prindă pe bandit, să-l scoată din mulţime, dar fără să rănească pe nimeni. Restul fantasmei era dedicat modului în care fiarele — întotdeauna devotate stăpânului lor — îl pedepseau pe bandit. Îl ţineau prizonier, îl îngropau şi apoi, triumfătoare, ridicau un turn deasupra lui din propriile lor corpuri. Îl duceau apoi în vizuina lor unde trebuia să stea trei ani. Înainte de a-l elibera, un şir lung de elefanţi îl băteau cu trompele, ultimul ameninţându-l cu degetul (!) să nu mai facă niciodată ce a făcut. Iată ce a promis: „Nu o să mai facă niciodată cât eu sunt cu fiarele mele." După descrierea a tot ceea ce a trebuit să suporte banditul din partea animalelor, fantasma se încheie cu o curioasă notă finală conţinând asigurarea că, în timpul captivităţii, acesta a fost foarte bine hrănit astfel încât nu i-a slăbit puterea.

În fantasma despre leu a micuţului pacient de şapte ani nu transpare decât slab ideea de elaborare a atitudinii ambivalente faţă de tată, pe când în istoria cu circul a celuilalt băiat această atitudine este mult mai vădită. Prin acelaşi procedeu de transformare în contrariu, tatăl temut din realitate devine un animal protector în fantasmă. Imaginea de obiect patern ameninţător persistă totuşi prin apariţia banditului. În povestea cu leul nu se ştie prea bine împotriva cui îl apără acesta, ca substitut patern, pe copil. Faptul că băiatul avea un leu nu putea decât să îi sporească mândria pe care o resimţea în prezenţa altor oameni. În

fantasma cu circul însă, este foarte clar că puterea tatălui încarnată în fiarele sălbatice servea drept protecție împotriva tatălui însuși. Încă o dată, accentul pus pe sălbăticia inițială a animalelor arată că ele au reprezentat mai întâi un obiect de angoasă. Puterea lor, trompele, degetul ridicat amenințător sunt evident asociate cu figura paternă. Copilul le conferă o mare importanță: în fantasma sa ia aceste atribute de la tată, pe care îl invidiază, și, asumându-și-le astfel, devine el însuși cel puternic. Astfel, rolurile se inversează. Tatăl este atenționat „să nu se mai repete altă dată" și trebuie să își ceară iertare. Remarcăm totuși că promisiunea făcută de bandit în fața animalelor de a nu-l mai ataca pe băiat depinde de un lucru: ca ele să rămână în posesia acestuia. În nota finală despre hrănirea banditului triumfă cealaltă latură a relației ambivalente cu tatăl. Evident, băiatul se simte obligat să se reasigure că, în ciuda tuturor aceste acte agresive, nu e nevoie să se teamă pentru viața tatălui său.

Temele care apar în fantasmele celor doi băieți nu sunt nicidecum originale; le regăsim la modul general în basme și povești pentru copii.[3] Legat de aceasta îmi amintesc o poveste populară despre un vânător. Acesta fusese pe nedrept alungat de pe ținutul său de către un rege hain și se refugiase în pădure. Aici, plimbându-se cu inima grea de tristețe, întâlnește pe rând un leu, un tigru, o panteră, un urs etc. De fiecare dată își îndreaptă puşca spre animalul care îi iese în cale și, de fiecare dată, spre uimirea lui, acesta începe să îi vorbească și să îl roage să-i cruțe viața:

„Vânătorule, dacă nu mă omori
Îți dau în schimb doi puișori!"[4]

[3] Ne amintim de „tema animalelor care vin în ajutorul eroului" care apare în mituri și care a fost discutată în scrierile psihanalitice dar sub cu totul alt aspect decât aici. Vezi O. Rank, *The Myth of the Birth of the Hero* (1909, p. 88)

[4] „Lieber Jäger, lass mich leben — Ich will dir auch zwei Junge geben!" (în germană în original n.t.)

Vânătorul cade la învoială de fiecare dată şi îşi continuă drumul însoţit de puii animalelor pe care le-a cruţat. În final se pomeneşte înconjurat de o haită imensă de fiare sălbatice tinere şi realizând că acum are o întreagă oştire care să lupte pentru el, o porneşte spre castelul regelui. Speriat ca nu cumva vânătorul să dea drumul animalelor să îl sfâşie, regele drege nedreptatea făcută şi, mai mult, îi dă acestuia jumătate din regatul său şi pe fiica lui de soţie.

Este evident că vânătorul din poveste reprezintă un fiu în conflict cu tatăl său. Bătălia dintre cei doi este tranşată într-un mod particular. Vânătorul nu se răzbună pe animalul mare şi fioros, primul substitut patern. În schimb, el primeşte puii care reprezintă puterea animalului. Cu această forţă nouă, care este a lui acum, îşi învinge tatăl şi îl obligă de asemenea să îi dea o soţie. Din nou situaţia reală este inversată: un fiu puternic se confruntă cu tatăl său care, intimidat de atâta forţă, cedează şi îi îndeplineşte dorinţele. Metodele utilizate de basm sunt exact aceleaşi ca şi cele din fantasma băiatului cu circul.

În afara poveştilor despre animale găsim în basmele pentru copii un pandant şi pentru fantasma cu leul a celuilalt pacient. În multe cărţi pentru copii — probabil cele mai grăitoare sunt *Micul Lord Fauntleroy*[5] şi *Micuţul Colonel*[6] — e vorba de un băieţel sau de o fetiţă care, contrar tuturor aşteptărilor, reuşeşte să „îmblânzească" un bătrân răutăcios, care este puternic sau bogat şi de care se teme toată lumea. Numai copilul reuşeşte să îi ajungă la inimă, să-i câştige dragostea, deşi bătrânul urăşte pe toată lumea. În final, bătrânul pe care nimeni nu-l poate stăpâni şi care nu se poate stăpâni nici pe sine, cedează influenţei unui copil, care îl determină chiar să facă fapte bune.

Aceste poveşti, ca şi fantasmele cu animale, devin plăcute prin inversarea completă a situaţiei reale. Copilul apare nu numai ca personajul care deţine şi controlează puterea figurii paterne (leul) fiind astfel supe-

[5] *Little Lord Fauntleroy* de Alice Hodgson Burnett

[6] *The Little Colonel* de Annie Fellows Johnston

rior tuturor celor din jur; el apare de asemenea şi în postură de educator care transformă treptat răul în bine. Vă reamintiţi că leul din prima fantasmă a fost dresat să nu atace oameni, iar animalele micului şef de circ au trebuit mai întâi să înveţe să-şi stăpânească agresivitatea unele faţă de altele şi faţă de oameni. În aceste poveşti pentru copii teama faţă de tată a fost deplasată în acelaşi mod ca în fantasmele cu animale. Ea se trădează în teama celorlalţi oameni pe care copilul îi linişteşte, însă aici, prezenţa ei nu face decât să sporească plăcerea.

În fantasmele micului Hans, precum şi în fantasmele cu animale ale celor doi băieţi, metoda prin care este evitată neplăcerea reală şi teama faţă de un pericol real este foarte simplă. Eul copilului refuză să recunoască o realitate neplăcută. Mai întâi îi întoarce spatele, o neagă şi o substituie cu fapte imaginare total opuse. Astfel, tatăl „cel rău" devine în fantasmă animalul protector, pe când copilul neajutorat devine stăpânul puternicului substitut patern. Atunci când transformarea reuşeşte şi când prin fantasmele pe care le construieşte copilul devine insensibil la realitatea în chestiune, Eul scapă de angoasă şi nu mai are nevoie să apeleze la măsuri defensive împotriva pulsiunii şi la formarea nevrozei.

Acest mecanism ţine de o etapă normală în dezvoltarea Eului infantil, însă, dacă reapare mai târziu, indică importante tulburări psihice. În anumite stări confuzionale psihotice acute, Eul pacientului se comportă în acelaşi fel faţă de realitate. Sub efectul unui şoc, precum pierderea bruscă a unui obiect iubit, eul neagă faptele şi le substituie o formaţiune delirantă acceptabilă.

Comparând fantasmele copiilor cu delirul psihotic putem să înţelegem de ce Eul nu poate folosi la modul general acest mecanism — odată atât de simplu şi de eficace — al negării surselor reale de angoasă şi neplăcere. Capacitatea Eului de a nega realitatea este complet incompatibilă cu o altă funcţie căreia îi acordă mare importanţă: capacitatea de a recunoaşte şi de a testa critic realitatea. În mica copilărie această incompatibilitate nu are încă efect perturbant. La micul Hans,

la proprietarul leului şi la directorul de circ, funcţia de testare a realităţii a Eului era perfect intactă. Ei nu credeau desigur în existenţa animalelor lor sau în superioritatea lor faţă de propriii taţi. Din punct de vedere intelectual, ei puteau foarte bine să distingă între fantasmă şi fapte. Dar în sfera afectului au anulat realitatea obiectivă neplăcută, suprainvestind într-o fantasmă în care faptele erau răsturnate. Astfel plăcerea provenită din imaginaţie a triumfat asupra neplăcerii din realitate.

Este dificil de spus în ce moment Eul îşi pierde capacitatea de a surmonta prin fantasme cantităţi mai mari de neplăcere din realitate. Ştim că, chiar şi în viaţa adultă, visele diurne pot juca câteodată un anumit rol, fie lărgind graniţele prea strâmte ale realităţii, fie, câteodată, răsturnând de-a dreptul faptele reale. Dar în viaţa adultă visul diurn nu constituie decât un joc, un fel de accesoriu slab investit libidinal, care poate servi cel mult la suprimarea unor infime cantităţi de neplăcere sau poate elibera iluzoriu individul de o neplăcere minoră. Se pare că importanţa primară a visului diurn, ca mijloc defensiv împotriva temerii de o ameninţare reală, dispare după perioada copilăriei timpurii. Presupunem că această capacitate de a testa realitatea este reîntărită astfel încât ea se menţine chiar şi în sfera afectelor. Ştim de asemenea că, în viaţa ulterioară, nevoia de sinteză a Eului face imposibilă coexistenţa tendinţelor opuse. Probabil, de asemenea, că legătura Eului matur cu realitatea este, în general, mai puternică decât cea a Eului infantil, astfel că, în viaţa adultă, fantasma încetează să mai fie atât de importantă ca în primii ani de viaţă. În orice caz este sigur că în viaţa adultă satisfacerea prin fantasmă îşi pierde caracterul anodin. Din momentul în care, din punct de vedere cantitativ, investiţiile devin considerabile fantasma şi realitatea devin incompatibile. Ştim de asemenea că, atunci când o pulsiune a Sinelui erupe în Eu pentru ca aici să fie satisfăcută halucinatoriu, aceasta reprezintă la un adult o tulburare psihotică. Un Eu care, negând realitatea, încearcă să scape de angoasă, refuză să renunţe la pulsiuni şi să evite nevroza, forţează acest mecanism. Dacă

aceasta se întâmplă în perioada de latenţă, se poate ajunge la dezvoltarea unor trăsături anormale de caracter după cum am văzut în cele două cazuri citate. Dacă aceasta se întâmplă în viaţa adultă, relaţiile Eului cu realitatea pot fi profund tulburate.[7]

Nu ştim, încă, cu precizie, ce se întâmplă în Eul adultului când acesta optează pentru satisfacerea delirantă şi renunţă la funcţia de testare a realităţii. El se detaşează astfel de lumea exterioară şi încetează chiar să mai înregistreze stimuli externi. Cât despre viaţa pulsională, o astfel de insensiblitate faţă de stimulii interni nu se poate obţine decât într-un singur mod — prin mecanismul refulării.

[7] Să ne reamintim că problematica mecanismului negării în tulburările psihice şi formarea caracterului a fost de curând discutată de mai mulţi autori. Helene Deutsch (1933) tratează semnificaţia acestui proces defensiv în geneza hipomaniei cronice. Bertram D. Lewin (1932) descrie modul în care acelaşi mecanism este utilizat de către Eul–plăcere nou format al pacientului hipomaniacal. Anny Angel (1934) subliniază legătura dintre negare şi optimism.

7
Negarea prin cuvânt şi act

Pe parcursul a câţiva ani, Eul infantil, cu toate că îşi menţine intactă capacitatea de testare a realităţii, păstrează privilegiul de a nega tot ceea ce este neplăcut în realitate. El se foloseşte pe deplin de acest privilegiu fără să se cantoneze exclusiv în sfera fantasmelor şi reprezentărilor căci el nu numai că gândeşte, ci şi acţionează. Eul infantil se foloseşte de cele mai diverse obiectele externe pentru a transforma situaţii reale. Negarea realităţii este, de asemenea, unul din motivele care stau la baza jocurilor de copii, în general, şi al celor care presupun intrarea într-un rol, în particular.

Legat de aceasta îmi reamintesc de o cărticică în versuri scrisă de un autor englez în care sunt descrise într-un mod admirabil fantasmele şi faptele reale prin care trece micuţul erou. Mă refer la volumul *When we were very young* [1] de A. A. Milne. În camera acestui copil de trei ani se află patru scaune. Când se aşează pe primul scaun, el este un explorator navigând în noapte pe Amazon. Pe al doilea scaun este un leu care o sperie pe guvernantă cu un răget. Pe al treilea scaun este un căpitan de vas navigând pe mare. Însă pe al patrulea scaun, care e un scaun înalt pentru copii, încearcă să pretindă că este doar el însuşi, un băieţel. Ne putem da cu uşurinţă seama ce a vrut să exprime poetul: copilului îi sunt mai la îndemână elemente pentru a construi o lume fantasmatică plăcută, însă sarcina lui, ceea ce are de realizat, este de a recunoaşte şi asimila fapte reale.

Este curios fapul că adulţii sunt imediat gata să folosească acest mecanism în relaţiile cu copiii. Plăcerea procurată copilului de către

[1] *Când eram foarte mici* (n.t.)

adult provine în mare măsură din această complicitate în negarea realităţii. Se spune adesea „ce băiat mare eşti" unui copil mic. Sau, contrar tuturor evidenţelor, i se spune că e voinic „ca tata", isteţ „ca mama", curajos „ca un soldat", la fel de puternic „ca fratele mai mare". Pentru a consola un copil, apelul la astfel de deformări ale realităţii pare firesc. Când un copil se loveşte adultul îl asigură că „n-a păţit nimic"; când un fel de mâncare nu-i este pe plac copilului i se spune că „e foarte bun"; când o persoană dragă pleacă i se spune că „se întoarce repede". Unii copii preiau aceste formule de consolare şi le folosesc în mod stereotip pentru a descrie suferinţa. O fetiţă de doi ani, de exemplu, de fiecare dată când mama părăsea încăperea în care se aflau, obişnuia să murmure mecanic „mama se întoarce repede". Un alt copil, englez, de fiecare dată când trebuia să înghită un medicament rău la gust spunea pe o voce plângăcioasă „îmi place, îmi place" — acesta fiind fragmentul reţinut dintr-o frază pe care i-o spunea guvernanta pentru a-l încuraja să ia medicamentul.

Multe din cadourile făcute de adulţi copiilor alimentează aceeaşi iluzie. O gentuţă sau o umbreluţă de soare îi consolidează fetiţei ideea că este „o doamnă"; un baston, o uniformă, armele de jucărie îl fac pe băieţel să se creadă mai „bărbat". Desigur, chiar şi păpuşile, pe lângă faptul că sunt folosite la joacă, crează ficţiunea maternităţii. Trenuleţele, maşinile şi jocurile de construcţie nu servesc numai îndeplinirii diferitelor dorinţe şi sublimării, ci produc în mintea copiilor fantasma plăcută că pot controla lumea. Aici trecem de la studiul proceselor defensive la studiul jocului de copii, un subiect pe larg dezbătut de psihologia academică.

Toate acestea sugerează un alt motiv datorită căruia persistă conflictul dintre diferitele metode de educaţie (Froebel contra Montesori). Problema principală se poate formula astfel: cât de departe trebuie să meargă educatorul — chiar la vârstele cele mai fragede — pentru a-i determina pe copii să facă eforturi pentru a asimila realitatea şi în ce măsură este permis să îi lase să întoarcă spatele realităţii favorizând

construcţia unei lumi imaginare.

Atunci când adultul consimte să intre în ficţiunea prin care copilul transformă o realitate dureroasă în contrariul său, o face respectând anumite condiţii clare. Se aşteaptă de la copil ca trecerea în act a fantasmelor să nu depăşească anumite limite bine definite. Copilul care până mai adineauri a fost un cal sau un elefant, mergând în patru labe, zbierând, nechezând, trebuie să fie gata ca la un moment dat să ia loc la masă cuminte şi liniştit. Îmblânzitorul de lei trebuie să se supună guvernantei, exploratorul sau piratul trebuie să se supună şi să se ducă la culcare tocmai când lucrurile cele mai interesante sunt pe cale să se întâmple în lumea adulţilor. Indulgenţa pe care adultul o arată faţă de mecanismul de negare al copilului dispare în momentul în care acesta din urmă încetează să mai facă tranziţia de la imaginar la realitate pe loc, instantaneu, fără discuţii, sau când copilul încearcă să preia din fantasmă un comportament pentru lumea reală, altfel spus, în momentul în care activitatea sa fantasmatică încetează să mai fie un joc şi devine un automatism sau o obsesie.

O fetiţă pe care am avut ocazia să o observ nu se putea împăca cu ideea diferenţelor dintre sexe. Ea avea un frate mai mare şi unul mai mic iar faptul că se compara cu ei reprezenta o sursă constantă de mare neplăcere care o determina să se apere. În acelaşi timp, tendinţele exhibiţioniste jucau un rol considerabil în dezvoltarea vieţii sale pulsionale şi, astfel, dorinţa şi invidia ei de penis s-au tradus prin dorinţa de a avea, ca şi fraţii săi, ceva de arătat. Ştim din ceea ce se întâmplă în cazul altor copii că există diferite moduri prin care ea ar fi putut să-şi îndeplinească această dorinţă. De exemplu, tendinţa exhibiţionistă ar fi putut fi deplasată de la zona genitală către restul corpului ei drăguţ, sau ar fi putut deveni interesată de haine frumoase devenind astfel „cochetă", sau şi-ar fi putut propune să devină o excelentă gimnastă. Totuşi ea a ales o cale mult mai scurtă: a negat faptul că nu are un penis şi astfel s-a scutit de efortul de a-şi găsi un substitut. Însă, din când în când, a ajuns să-şi exhibe aproape compulsiv organul inexistent. Această com-

pulsie se manifesta ocazional prin faptul că îşi ridica rochia exhibându-se, sensul fiind următorul: „Uite ce am eu aici!". Ajunsese ca, cu orice prilej, să caute să atragă atenţia celor din jur pentru a admira ceva ce nu exista.[2] „Vino să vezi câte ouă au făcut găinile!" sau „Auzi, a venit unchiul cu maşina!". De fapt, nici o găină nu făcuse nici un ou şi nici maşina unchiului nu apărea. La început, aceste glume au stârnit râsul celor din jurul ei, dar dezamăgirile repetate şi neaşteptate pe care ea le producea astfel fraţilor şi surorilor sale îi făcea pe aceştia să plângă. S-ar putea spune că la acea dată comportamentul ei era la limita dintre joc şi obsesie.

Am văzut acelaşi proces, încă mai accentuat, la micuţul îmblânzitor de lei din paragraful precedent. După cum a reieşit în analiză, fantasmele sale prezentau nu numai o compensare pentru anumite neplăceri, ci şi o încercare de a controla marea sa angoasă de castrare. Obiceiul lui de a nega a luat proporţii până când nu a mai putut să facă faţă dorinţei de a transforma obiectele angoasante în fiinţe prietenoase care fie l-ar fi protejat, fie i s-ar fi supus. Astfel, şi-a dublat eforturile, iar tendinţa de a diminua tot ceea ce îl îngrozea a crescut. Tot ceea ce îi suscita angoasă era ridiculizat. Şi din moment ce totul în jurul lui era sursă de angoasă, întreaga lume era ridiculizată. La presiunea constantă a angoasei de castrare răspundea printr-o continuă luare în derâdere. Ceea ce la început părea doar un joc trăda faptul că nu reuşea să scape de angoasă decât atunci când glumea. Orice încercare de a lua în serios lumea exterioară producea crize de angoasă.

De obicei, nu ni se pare nimic anormal la un băieţel care vrea să fie „mare", jucându-se „de-a tata", împrumutând de la acesta pălăria şi bastonul. În tot cazul e un joc familiar şi banal. Mi s-a spus că acesta era jocul preferat al unuia din micuţii mei pacienţi care devenea extrem de prost dispus de îndată ce întâlnea un om foarte înalt sau foarte

[2] Vezi explicaţiile lui S. Rádo (1933) asupra „dorinţei de penis" la fetiţe, pe care el o descrie ca pe o reproducere halucinatorie a organului masculin pe care l-au văzut.

puternic. Îşi punea pălăria tatălui său şi se plimba cu ea pe cap. Atâta timp cât nimeni nu intervenea era mulţumit şi fericit. La fel, de-a lungul întregii vacanţe de vară, a purtat un rucsac plin în spate. Diferenţa dintre el şi băieţelul care se joacă „de-a tata" este că îşi ia jocul foarte în serios: de fiecare dată când era obligat să-şi dea jos pălăria la masă sau când mergea la culcare devenea prost dispus şi agitat.

Când băieţelul a primit o caschetă asemănătoare cu cele pentru adulţi a continuat să se poarte ca atunci când avea pălăria tatălui său. Purta cascheta peste tot cu el, iar atunci când nu i se permitea să o ţină pe cap o ţinea cu disperare în mâini. Desigur, câteodată descoperea că trebuia să-şi folosească mâinile în alte scopuri. În una dintre aceste ocazii când căuta cu disperare un loc unde să-şi pună cascheta a descoperit că ar fi bine să o bage în pantaloni. A îndesat cascheta în pantaloni fără ezitare rămânând astfel cu mâinile libere, mulţumit că de acum nu o să mai fie nevoie să se despartă de comoara lui niciodată. Evident aceasta ajunsese exact în locul care, conform semnificaţiei sale simbolice, îi era destinat: în proximitatea organelor genitale.

În paginile anterioare am descris drept compulsional, în lipsa unui termen mai bun, comportamentul acestui băiat. Pentru observatorul superficial există într-adevăr o mare asemănare cu simptomele nevrozei obsesionale. Dacă totuşi examinăm mai îndeaproape acţiunile copilului observăm că nu sunt chiar obsesionale în sensul strict al cuvântului. Structura lor este complet diferită de ceea ce ştim că este caracteristic simptomelor nevrotice în general. Este adevărat că la începutul procesului care le dă naştere regăsim, ca şi în formarea simptomelor nevrotice, o anumită dezamăgire sau frustrare reale, însă conflictul nu este interiorizat, ci rămâne legat de lumea exterioară. Măsura defensivă la care recurge Eul nu este îndreptată împotriva vieţii pulsionale, ci direct împotriva lumii externe de unde vine frustrarea. Ca şi în conflictul nevrotic, percepţia stimulului intern prohibit este împiedicată prin refulare, astfel că Eul recurge la negare pentru a nu deveni conştient de o impresie dureroasă din exterior. În nevroza obsesională, refularea

este asigurată prin mijloacele formaţiunii reacţionale care cuprinde contrariul pulsiunii refulate (mila în locul cruzimii, pudoarea în locul exhibiţionismului). La fel ca în situaţiile infantile descrise mai sus, negarea realităţii este definitivată şi confirmată atunci când, prin fantasme, cuvinte sau comportament, copilul transformă faptele reale în contrariul lor. Pentru a fi menţinută, formaţiunea reacţională din nevroza obsesională necesită o cheltuială constantă de energie pe care o numim contra-investire. O cheltuială similară este necesară pentru ca Eul copilului să producă şi să menţină fantasme plăcute. Când fraţii fetiţei pe care am prezentat-o mai sus îi oferă constant spectacolul virilităţii lor, ea răspunde asigurându-i la fel de constant: „Şi eu am ceva de arătat." Gelozia băiatului cu caschetă era stârnită de bărbaţii din jurul său, aşa că el purta în continuu pălăria, cascheta ori rucsacul care reprezentau pentru el dovezi palpabile ale masculinităţii sale. Orice interferenţă din exterior cu astfel de comportamente produce un fenomen analog celui pe care îl provoacă o intervenţie din exterior asupra unei activităţi obsesionale oarecare. Echilibrul cu greu menţinut între tendinţa împiedicată să se exprime şi forţa defensivă este stricat, stimulul extern care a fost negat sau stimulul intern care a fost reprimat caută să forţeze accesul la conştiinţă, ceea ce produce în Eu angoasă şi neplăcere.

Utilizarea negării prin cuvânt şi act, ca metodă defensivă, este supusă în decursul timpului aceloraşi limitări pe care le-am discutat în capitolul anterior referindu-ne la negarea prin fantasmă.[3] Ea poate fi folosită numai atâta timp cât poate coexista cu capacitatea de testare a realităţii, fără să o afecteze. Organizarea Eului matur devine unitară prin sinteză şi atunci negarea dispare pentru a nu reapărea decât dacă relaţia Eului cu realitatea este grav perturbată, iar funcţia de testare a realităţii este suspendată. În delirul psihotic, de exemplu, o bucată de lemn poate reprezenta un obiect iubit, pe care pacientul îl regretă sau l-a

[3] Jocurile în care copiii intră într-un rol sunt la jumătatea drumului între „negarea prin fantasmă" şi „negarea prin cuvânt şi act". Însă aici nu le vom analiza în detaliu.

pierdut, la fel cum copiii folosesc obiecte similare pentru a-i proteja.[4] Singura excepţie posibilă este „talismanul" obsesionalului, însă nu îndrăznesc să spun că posesia unui astfel de obiect, de care pacientul se agaţă atât de tare, ar reprezenta o protecţie împotriva pulsiunilor interzise din interior sau împotriva forţelor periculoase din afară, sau că, probabil, îmbină ambele tipuri de apărări. Mecanismul negării prin cuvânt şi act se supune şi altei restricţii, care nu se aplică în cazul negării prin fantasmă. În fantasmele sale, copilul este suveran. Atâta timp cât nu le spune nimănui nimeni nu are nici un motiv să intervină. Pe de altă parte, manifestarea fantasmelor prin cuvinte şi acte nu se poate face decât în lumea exterioară. Aşa că utilizarea acestui mecanism este condiţionată extern de măsura în care cei din jur îşi vor da consimţământul, la fel cum este condiţionată intern de gradul de compatibilitate cu funcţia testării realităţii. În cazul băiatului cu caschetă, de exemplu, succesul eforturilor sale defensive depinde, în întregime, de permisiunea sau de interdicţia de a purta cascheta în casă, la şcoală sau la grădiniţă. Pe de altă parte, oamenii în general nu judecă normalitatea sau anormalitatea unor astfel de mecanisme după structura internă a măsurii defensive, ci după cât este de ciudată. Atâta timp cât băiatul e obsedat să poarte pălăria pe cap peste tot, înseamnă că are „un simptom". El a fost privit ca un copil ciudat, aflându-se tot timpul în pericolul de a pierde ceea ce îl proteja de angoasă. Mai târziu, dorinţa lui de protecţie a devenit mai puţin vizibilă. A renunţat la rucsac şi la caschetă şi s-a mulţumit cu un stilou pe care îl purta tot timpul în buzunar. De atunci a fost considerat normal. El şi-a adaptat mecanismul de apărare la mediu, sau cel puţin pentru a-i mulţumi pe cei din jur, astfel încât să nu intre în conflict cu exigenţele acestora. Dar aceasta nu a însemnat că s-a schimbat ceva în privinţa angoasei. Căci negarea angoasei sale de castrare depindea acum, într-un mod la fel de obsesional, de stiloul pe care îl purta cu el peste tot şi pe care, dacă îl pierdea sau nu îl avea cu

[4] Vezi noţiunea de scotomizare discutată de R. Laforgue.

el, îl cuprindeau aceleaşi accese de angoasă ca şi mai înainte.

Destinul angoasei este, câteodată, determinat de înţelegerea celor din jur faţă de astfel de măsuri defensive. Se poate ca atunci angoasa să înceteze şi să rămână legată în „simptomul" iniţial sau, dacă tentativa de apărare eşuează, poate exista o dezvoltare ulterioară care să conducă direct la conflictul intern, la întoarcerea eforturilor de apărare împotriva vieţii pulsionale şi astfel la o elaborare nevrotică autentică. Ar fi însă periculoasă încercarea de a proteja împotriva nevrozei infantile prin favorizarea negării realităţii de către copil. Atunci când este utilizat în exces, acest mecanism poate produce excrescenţe, excentricităţi şi bizarerii care, o dată depăşită perioada negărilor primitive, cu greu mai dispar.

8
Restrângerea Eului

Compararând mecanismele negării şi refulării, producerea fantasmelor şi formaţiunea reacţională observăm un paralelism al metodelor adoptate de Eu pentru a evita orice suferinţă provenită fie din exterior, fie din interior. Regăsim acelaşi paralelism dacă studiem un alt mecanism, mai simplu. Mecanismul negării, pe care se bazează fantasmele în care faptele reale sunt transformate în opusul lor, este folosit în situaţii în care sunt imposibil de evitat impresii dureroase provenite din exterior. Când copilul mai creşte, datorită libertăţii mai mari în mişcare şi a dezvoltării activităţii sale psihice, Eul său poate evita astfel de stimuli şi nu mai are nevoie să recurgă la operaţii aşa de complicate precum negarea. În loc să perceapă impresii dureroase, şi drept consecinţă să le anuleze prin retragerea investirii, Eul poate evita situaţia periculoasă din exterior. Poate să fugă, şi astfel să „evite" la modul propriu orice ocazie care ar aduce neplăcere. Mecanismul evitării este atât de primitiv şi de natural şi, în plus, atât de legat de dezvoltarea firească a Eului, încât, pentru a-l discuta teoretic, nu este uşor să-l desprindem din contextul obişnuit pentru a-l studia separat.

Când am analizat băiatul cu caschetă, pe care l-am prezentat în capitolul anterior, am putut să observ modul în care se manifesta evitarea neplăcerii. Odată, când se afla la mine acasă, a găsit un bloc de desen care i-a plăcut foarte mult. Plin de entuziasm, a început să mâzgălească paginile, una după alta, cu un creion colorat şi s-a arătat încântat când am făcut şi eu acelaşi lucru. La un moment dat însă, a privit ce făceam şi s-a oprit îmbufnat. Apoi a pus creionul jos, a împins spre mine blocul de desen (până atunci ţinut cu gelozie), s-a ridicat în picioare şi a spus: „Desenează tu; eu mai bine o să mă uit." Evident,

privind desenul meu, a fost uimit că era mult mai frumos, mai bine făcut, mai reuşit decât al lui, iar comparaţia l-a şocat. S-a decis pe loc să nu mai concureze cu mine, atâta timp cât rezultatele erau neplăcute, şi astfel a abandonat o activitate care cu puţin timp în urmă îi făcuse plăcere. A adoptat rolul spectatorului care, nefăcând nimic, nu este expus unor comparaţii neplăcute. Impunându-şi această restricţie, copilul a evitat repetarea unei impresii dezagreabile.

Acest incident nu este izolat. Un joc în care el a pierdut, un desen mai puţin reuşit decât al meu, orice nu putea face la fel de bine ca mine era suficient pentru a produce aceeaşi schimbare bruscă de dispoziţie. Nu mai făcea nimic cu plăcere, a renunţat şi, aparent în mod automat, şi-a pierdut interesul. Pe de altă parte, devenise obsedat de activităţi în care simţea că îmi este superior şi pe care nu le mai termina. Firește că, atunci când a mers prima dată la şcoală, s-a comportat ca şi cu mine. A refuzat cu încăpăţânare să se alăture celorlalţi copii în orice joc sau lecţie în care nu se simţea suficient de sigur pe el. Trecea de la un coleg la altul pentru „a trage cu ochiul". Modalitatea sa de a controla neplăcerea prin transformarea ei în ceva plăcut, suferise o schimbare. Îşi restrânsese activitatea Eului şi se retrăsese, în detrimentul propriei dezvoltări, din orice situaţie externă care putea să îi trezească sentimentul de neplăcere de care se temea cel mai tare. Numai atunci când era înconjurat de copii mai mici ca el renunţa la această restrângere a activităţii Eului şi participa plin de interes la ceea ce făceau.

Putem întâlni frecvent copii asemănători băiatului cu caschetă în grădiniţe şi şcoli moderne în care se consideră mai important învăţământul individual decât cel în comun. Profesorii vorbesc despre o categorie nouă de copii, intermediară între grupele de copii inteligenţi, interesaţi şi silitori şi cei mai puţin inteligenţi, mai dezinteresaţi şi mai apatici. De asemenea, acest nou tip nu poate fi plasat, de la prima vedere, în nici una din categoriile obişnuite de elevi cu inhibiţii în învăţare. Deşi aceşti copii sunt inteligenţi şi destul de bine dezvoltaţi şi deşi sunt iubiţi de prietenii lor, ei nu pot lua parte la nici un joc obişnuit sau la lecţii.

În ciuda faptului că metoda folosită de şcoală urmăreşte să evite critica şi observaţia, ei se comportă de parcă au fost intimidaţi. Cea mai mică comparaţie a realizărilor lor cu cele ale altor copii este în ochii lor echivalentă cu o devalorizare. Dacă nu reuşesc să ducă la capăt o sarcină sau dacă greşesc la un joc de construcţii nu vor mai încerca niciodată. Astfel că rămân inactivi, detestând să rămână prea mult timp într-un loc sau într-o activitate, mulţumindu-se să privească la ce fac ceilalţi. Pe de altă parte însă, lipsa lor de activitate are un efect antisocial, căci, plictisindu-se, ei încep să se certe cu copiii care au o preocupare sau se joacă.

Contrastul dintre capacitatea acestor copii şi performanţele lor scăzute sugerează că ar fi vorba de o inhibiţie nevrotică şi că tulburarea de care suferă s-ar baza pe procese şi conţinuturi ce ne sunt familiare din analiza inhibiţiilor autentice. În ambele cazuri tabloul prezintă aceeaşi relaţie cu trecutul. În nici unul din cazuri simptomul nu este legat de obiectul său real, din trecut, ci de substitutul său din prezent. Când, de exemplu, un copil are dificultăţi în a face calcule sau a gândi, când un adult nu poate vorbi sau un muzician nu poate cânta, activitatea reală evitată nu este cea de a opera mental cu cifre sau idei, de a pronunţa cuvinte, de a trece arcuşul peste corzi sau a atinge clapele pianului. Astfel de activităţi sunt, din partea Eului, inofensive, dar ele au fost legate de activităţi sexuale din trecut pe care subiectul le-a blocat. Aceasta este ceea ce reprezintă ele acum şi, pentru că au devenit „sexualizate", fac ele însele obiectul operaţiilor defensive ale Eului. La fel, când copiii se apără împotriva neplăcerii pe care o trăiesc atunci când performanţele lor sunt comparate cu ale altora, sentimentul dezagreabil nu este decât un substitut. A vedea realizarea superioară a altei persoane înseamnă (cel puţin pentru pacientul meu) a vedea organe genitale mai mari decât cele proprii, iar acesta e motiv de invidie. Când sunt angajaţi într-o competiţie oarecare aceasta le evocă rivalitatea fără speranţă din faza oedipiană sau le reaminteşte în mod neplăcut de diferenţa dintre sexe.

Totuşi, dintr-un punct de vedere, cele două tipuri de tulburări diferă. Copiii care preferă să rămână spectatori îşi recapătă capacitatea de lucru dacă se schimbă condiţiile în care trebuie să lucreze. Inhibiţiile autentice, pe de altă parte, nu variază şi schimbările din mediu le influenţează cu greu. O fetiţă din categoria de copii pe care am descris-o a fost obligată, din motive ce nu ţineau de ea, să stea un anumit timp departe de şcoala pe care o frecventa şi unde se cantonase în rolul de spectatoare. Ea a luat lecţii particulare în care, ca prin joacă, a învăţat tot ce nu a putut să asimileze la şcoală. La o altă fetiţă de şapte ani am observat aceeaşi schimbare bruscă. Deoarece rămăsese în urmă la şcoală, făcea meditaţii acasă. În timpul acestor lecţii particulare se comporta normal şi nu exista nici un semn de inhibiţie. În schimb, la şcoală, nu era în stare să obţină aceleaşi rezultate bune deşi lecţiile erau aceleaşi. Astfel, aceste două fete puteau învăţa numai acasă dat fiind că nu se punea problema ca realizările lor să fie comparate cu cele ale altor copii. Lucrurile se întâmplau ca în cazul băiatului pe care l-am analizat, care putea să se joace cu copii mai mici dar nu cu copii mai mari. În aparenţă aceşti copii se poartă ca şi când activităţile lor ar fi supuse unor interdicţii atât din exterior cât şi din interior. În realitate însă, ele se interzic pe ele însele atunci când pot genera impresii dezagreabile sau neplăcute. Situaţia psihică a acestor copii este similară cu ceea ce studiul feminităţii a relevat a fi caracteristic fetelor într-un anumit moment al dezvoltării lor.[1] Independent de orice teamă de pedeapsă sau angoase morale, la un moment dat fetiţa renunţă la masturbarea clitoridiană încetând astfel eforturile de a accede la masculinitate comparându-se cu băieţii, care sunt mai bine constituiţi pentru a se masturba, amorul său propriu este rănit şi ea nu mai vrea ca repetarea actelor masturbatorii să-i amintească fără încetare acest dezavantaj.

Ar fi o greşeală să considerăm că asemenea restricţii sunt impuse Eului numai în scopul de a evita neplăcerea izvorâtă din conştientiza-

[1] Vezi S. Freud, *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis* (1933, pp. 118-119)

rea inferiorității față de alții, cu alte cuvinte din dezamăgire și descurajare. În analiza unui băiat de zece ani am observat că astfel de restrângeri ale activității se petrec ca un fenomen tranzitoriu în scopul evitării imediate a temerii de o amenințare reală provenită din exterior. Însă teama acestui copil are un motiv exact opus. Într-o anumită fază a analizei sale copilul a devenit un jucător de fotbal excelent. Băieții mai mari de la școală l-au apreciat și, spre marea lui încântare, în ciuda faptului că era mai mic decât ei, l-au acceptat în echipa lor. Puțin după aceea a povestit un vis. Juca fotbal și un băiat mai mare a lovit mingea cu o asemenea forță încât a trebuit să sară într-o parte pentru a nu fi lovit. S-a trezit din somn înfricoșat. Interpretarea visului a arătat că mândria cu care a intrat în echipa băieților mai mari s-a transformat curând în angoasă. Îi era teamă că ei ar putea fi geloși pe el și ar deveni agresivi. Situația pe care el însuși o crease fiind așa de bun la fotbal și care la început fusese sursă de plăcere devenise acum sursă de angoasă. Aceeași teamă a reapărut curând după aceea într-o fantasmă pe care a avut-o înainte de a adormi. Credea că i-a văzut pe ceilalți băieți încercând să-l lovească în picioare cu o minge mare. Mingea venea amenințătoare spre el și atunci a sărit din pat ridicând picioarele în aer pentru a le feri. Descoperisem deja în analiza acestui băiat că picoarele aveau pentru el o semnificație aparte. Prin intermediul senzațiilor olfactive și a gândurilor de înțepenire și moliciune ele deveniseră un reprezentant pentru penis. Visul și fantasma îi împiedicau pasiunea pentru joc. Performanțele lui în joc au scăzut și curând a pierdut admirația pe care și-o câștigase la școală. Sensul acestei retrageri era următorul: „Nu este nevoie să mă loviți peste picioare pentru că oricum nu mai sunt un jucător bun acum."

Însă acest proces nu s-a încheiat cu restrângerea Eului într-un singur sens. După ce a renunțat brusc la joc s-a dezvoltat o altă fațetă a personalității sale și anume un gust pe care totdeauna l-a avut pentru literatură și pentru scris. Obișnuia să-mi citească poezii, unele scrise chiar de el, și povestioare scurte scrise când avea numai șapte ani, făcându-și

planuri ambiţioase pentru o carieră literară. Fotbalistul devenise scriitor. În timpul unei şedinţe de analiză din această perioadă a făcut o reprezentare grafică în care arăta atitudinea sa faţă de diferite profesii şi hobby-uri masculine. Literatura ocupa un spaţiu mare în mijlocul desenului şi de jur împrejur, în cercuri, se găseau diferitele ştiinţe. Profesiunile liberale erau indicate prin puncte mai îndepărtate. Într-unul din colţurile superioare ale paginii, aproape de margine, era un punct mic. Acesta reprezenta sportul care nu cu mult timp în urmă ocupase un loc atât de important în mintea sa. Punctul atât de mic indica marea repulsie pe care o simţea acum pentru joc. A fost instructiv de observat cum, doar în câteva zile, printr-un proces asemănător raţionalizării, evaluarea conştientă a diferitelor activităţi a fost influenţată de angoasă. Producţiile sale literare din această perioadă erau uimitoare. Când a renunţat să mai fie bun la sport a rămas un vid în funcţionarea Eului său care a fost umplut prin producţii abundente în alte direcţii. După cum ne aşteptam, analiza ne-a arătat că reactivarea rivalităţii faţă de tată era cauza acceselor de angoasă la gândul că băieţii mai mari ar putea să se răzbune pe el.

O fetiţă de zece ani era foarte încântată de primul bal la care fusese invitată. S-a îmbrăcat cu o rochie şi cu pantofi noi, la care se gândise foarte mult, iar la bal s-a îndrăgostit la prima vedere de cel mai arătos băiat. Din întâmplare, acesta avea acelaşi prenume ca şi ea, ceea ce a făcut-o să îşi imagineze că între ei ar fi o legătură secretă. Ea i-a făcut avansuri, el nu i-a răspuns. De fapt, când au dansat împreună, el chiar a necăjit-o, spunându-i că e neîndemânatică. Această dezamăgire a reprezentat un şoc şi o umilire. De atunci nu a mai mers la baluri, nu au mai interesat-o rochiile şi nici nu şi-a dat silinţa să înveţe să danseze. Pentru scurtă vreme i-a plăcut să privească la ceilalţi copii cum dansau, însă refuza orice invitaţie la dans. Treptat a început să privească acest aspect al vieţii sale cu un mare dispreţ. Însă, ca şi micuţul fotbalist, a compensat această restrângere a Eului. Renunţând la preocupările feminine, şi-a propus să exceleze intelectual şi astfel a reuşit să câş-

tige respectul câtorva băieţi de vârsta sa. Mai târziu, în analiză, a reieşit că refuzul pe care îl suferise din partea băiatului cu acelaşi nume ca şi ea a însemnat repetarea unei experienţe traumatice din copilăria timpurie. Ceea ce provoca această restrângere a Eului nu era angoasa sau sentimentul de culpabilitate, ci, ca şi în cazul citat anterior, intensa neplăcere cauzată de o competiţie fără succes.

Să revenim la distincţia dintre inhibiţie şi restângerea Eului. Pacientul care suferă de inhibiţii nevrotice se apără împotriva traducerii în act a unei pulsiuni interzise, cu alte cuvinte, împotriva neplăcerii provocate de un pericol din interior. Chiar şi atunci când, ca şi în fobii, angoasa şi apărarea par să fie legate de lumea externă, se teme de fapt de ceea ce se întâmplă în interiorul lui. El evită să meargă pe stradă pentru a nu mai fi expus tentaţiilor de altădată. Se fereşte din calea animalului fobic pentru a se proteja nu împotriva animalului însuşi, ci împotriva propriilor tendinţe agresive şi a consecinţelor lor. În restrângerea Eului, pe de altă parte, impresiile externe dezagreabile din prezent sunt blocate, deoarece ele pot trezi impresii similare din trecut. Raportându-ne la comparaţia dintre mecanismul refulării şi negare am spune că diferenţa dintre inhibiţie şi restrângerea Eului este că, în primul caz, Eul se apără împotriva propriilor procese interne, pe când în cel de-al doilea caz el se apără împotriva unor stimuli externi.

Din această distincţie fundamentală reies şi alte diferenţe. În spatele oricărei activităţi inhibate nevrotic stă o dorinţă pulsională. Obstinaţia cu care fiecare pulsiune din Sine tinde să îşi atingă scopul transformă procesul simplu al inhibiţiei în simptom nevrotic, ceea ce reprezintă un conflict continuu între dorinţele Sinelui şi apărările Eului. Pacientul îşi epuizează energia în această bătălie; pulsiunile Sinelui admit, numai cu mici modificări, dorinţa de a calcula, de a vorbi în public, de a cânta la vioară etc., în timp ce Eul, cu aceeaşi tenacitate, tinde să împiedice sau cel puţin să încetinească aceste activităţi.

Atunci când restrângerea Eului are loc datorită neplăcerii sau temerii de o ameninţare reală, nu găsim o astfel de întrerupere a actvităţii.

Accentul nu cade aici pe activitatea în sine, ci pe plăcerea sau neplăcerea produsă. Pentru a căuta plăcerea şi a evita neplăcerea, Eul îşi foloseşte toate abilităţile. Astfel, el renunţă la toate activităţile care produc neplăcere sau angoasă; nu îşi mai doreşte să fie angajat în astfel de activităţi. Domenii întregi de interes sunt abandonate şi, atunci când experienţa Eului a fost nefericită, întreaga sa energie va fi canalizată spre domenii total opuse. Avem, astfel, exemplul micului fotbalist care s-a reorientat spre literatură şi exemplul micuţei dansatoare a cărei dezamăgire a transformat-o într-o elevă model. Desigur, în aceste cazuri Eul nu îşi creează noi abilităţi; face doar uz de cele pe care deja le are.

Precum diferitele forme de negare, restrângerea Eului, ca metodă de a evita neplăcerea, nu ţine de psihologia nevrozei, ci este un stadiu normal în dezvoltarea Eului. Când Eul este tânăr şi maleabil, retragerea sa dintr-un anumit domeniu de activitate este compensată, câteodată, de reuşite în alte domenii asupra cărora se concentrează. Însă când a devenit rigid sau când nu tolerează neplăcerea, reacţia de evitare devenind obsesională, o astfel de retragere are consecinţe nefaste asupra dezvoltării. Abandonând un număr considerabil de poziţii, Eul devine unilateral, îşi pierde din interese, iar realizările sale sunt din ce în ce mai slabe.

În teoria educaţiei nu s-a ţinut cont suficient de importanţa pe care o are pentru copil evitarea neplăcerii, iar aceasta a condus la eşecul unor experimente educaţionale din ultimii ani. Metodele moderne urmăresc să ofere Eului copilului în creştere o mai mare libertate de acţiune, care, mai mult ca orice, să-i permită să-şi aleagă liber activităţile şi interesele. Ideea este că, astfel, Eul se va dezvolta mai bine, sublimarea realizându-se pe diferite căi. Însă copiii în perioada de latenţă pot considera mai importantă evitarea angoasei şi a neplăcerii decât satisfacerea directă sau indirectă a pulsiunii. În multe cazuri, dacă nu sunt călăuziţi, alegerea unei ocupaţii nu se va face conform înzestrării şi capacităţii proprii de sublimare, ci în speranţa că se vor pune cât mai repede la adăpost de angoasă şi neplăcere. Spre surprinderea educato-

rului, rezultatul acestei libertăţi de alegere în astfel de cazuri nu va duce la înflorirea personalităţii ci la sărăcirea Eului.

Astfel de măsuri defensive împotriva neplăcerii reale şi pericolului, precum în cele trei cazuri cu care am ilustrat acest capitol, reprezintă profilaxia Eului împotriva nevrozei — cu riscul pe care îl presupune. Pentru a evita suferinţa, el contracarează dezvoltarea angoasei şi se deformează el însuşi. Mai mult, măsurile de apărare pe care le adoptă Eul — fie sub forma refugiului în domeniul intelectual după fuga de o activitate fizică, fie ca eforturi ale unei femei de a fi pe picior de egalitate cu bărbatul, fie ca restrângere a activităţii la interacţiuni numai cu persoane mai slabe decât subiectul însuşi — sunt expuse mai târziu la tot felul de atacuri venite din exterior. Individul poate fi constrâns să îşi schimbe modul de viaţă în urma unei catastrofe precum pierderea unei fiinţe dragi, boală, sărăcie sau război şi astfel Eul este pus din nou în faţa unor situaţii angoasante primitive. Pierderea protecţiei contra angoasei poate deveni, la fel ca şi frustrarea unor satisfaceri pulsionale obişnuite, cauza imediată a nevrozei.

Copiii sunt atât de dependenţi de cei din jur încât ocaziile pentru formare nevrozei pot fi oferite sau îndepărtate în funcţie de cei mari. Un copil care, la o şcoală modernă în care nu e constrâns cu nimic, nu învaţă ci mai degrabă stă şi se uită sau desenează, va deveni „inhibat" într-un regim mai strict. Insistenţa unor persoane de a impune copilului o activitate îl poate face pe acesta să o accepte cu resemnare, dar faptul că nu poate evita neplăcerea îl va face să caute în jur noi modalităţi de a o controla. Pe de altă parte, chiar şi o inhibiţie sau un simptom dezvoltat pot fi modificate dacă se oferă protecţie din exterior. O mamă a cărei angoasă creşte şi a cărei mândrie e rănită când vede în ce stare este copilul ei îl va proteja de situaţii dezagreabile. Însă aceasta înseamnă că atitudinea ei este exact aceeaşi pe care o are pacientul fobic faţă de atacurile de panică: restrângându-i în mod artificial libertatea de acţiune îi oferă copilului posibilitatea să fugă şi să evite astfel suferinţa. Acest efort comun al mamei şi copilului pentru a-i asigura

acestuia protecţia împotriva angoasei şi neplăcerii dă seama, probabil, de absenţa simptomelor, trasătură atât de comună în nevroza infantilă. În astfel de cazuri, este imposibil de formulat o judecată obiectivă asupra importanţei simptomelor unui copil înainte de a fi lipsit de protecţia de care se bucură.

Partea a III-a

DOUĂ TIPURI DE APĂRARE

9
Identificarea cu agresorul

Mecanismele de apărare la care recurge Eul sunt relativ uşor de descoperit atâta timp cât fiecare dintre ele este utilizat separat şi numai împotriva unui pericol determinat. Când descoperim negarea, ştim că ea este o reacţie la un pericol extern; în cazul refulării, ştim că este vorba de lupta Eului cu excitaţiile pulsionale. Dar când avem de-a face cu inhibiţiile şi restrângerea Eului, procedee în aparenţă foarte asemănătoare, suntem mai puţin siguri dacă aceste procese ţin de un conflict intern sau de unul extern. Lucrurile se complică şi mai tare atunci când măsurile defensive se combină sau când acelaşi mecanism este folosit o dată împotriva unor forţe interne şi altă dată împotriva unor forţe externe. O ilustrare foarte bună a acestor complicaţii este reprezentată de procesul identificării. Întrucât este unul din factorii implicaţi în dezvoltarea Supraeului, identificarea contribuie la controlul pulsiunilor. Însă, după cum sper să arăt în cele ce urmează, câteodată ea se combină cu alte mecanisme pentru a forma una din armele cele mai puternie ale Eului împotriva obiectelor externe generatoare de angoasă.

August Aichhorn relatează cazul unui copil de şcoală elementară de care a avut ocazia să se ocupe pentru că avea obiceiul să se strâmbe. Profesorul i s-a plâns că, atunci când era certat, copilul se purta anormal. În astfel de situaţii el se strâmba, iar întreaga clasă izbucnea în râs. După părerea profesorului, copilul ori îşi bătea joc de el, ori avea un tic facial. Relatarea profesorului s-a confirmat, căci băiatul a început să se strâmbe în timpul consultaţiei. Situaţia s-a lămurit însă atunci când toţi trei au fost de faţă: băiatul, profesorul şi terapeutul. Privindu-i atent pe cei doi, Aichhorn a observat că grimasele băiatului reprezentau o reproducere caricaturală a expresiei furioase a profesorului. Când tre-

buia să facă faţă reproşurilor profesorului, băiatul încerca să-şi controleze angoasa imitându-l involuntar. El se identifica cu furia profesorului şi îi prelua expresia feţei în timp ce acesta vorbea, însă fără să îşi dea seama că îl imită. Grimasele sale echivalau, în acest caz, cu o identificare cu obiectul extern temut.

Să ne reamintim de cazul fetiţei care încerca prin gesturi magice să scape de chinurile asociate cu invidia ei de penis. Ea făcea în mod conştient şi intenţionat uz de un mecanism la care băieţii recurg în mod involuntar. Acasă, ea se temea să traverseze holul pe întuneric deoarece îi era teamă de fantome. Totuşi, brusc, a adoptat un subterfugiu care i-a permis să-şi stăpânească teama: a început să fugă de-a lungul holului făcând tot felul de gesturi ciudate. Puţin după aceea i-a spus fratelui său mai mic, cu un aer triumfător, secretul victoriei sale asupra angoasei: „Nu trebuie să-ţi fie frică în hol", a spus ea, „trebuie numai să te prefaci că eşti fantoma care îţi iese în cale." Aceasta arată că gesturile ei magice reprezentau mişcările pe care îşi imagina că le-ar face fantoma.

Am fi înclinaţi să considerăm comportamentul celor doi copii pe care i-am prezentat ca idiosincratic dar este de fapt, vorba despre cea mai firească şi mai răspândită modalitate comportamentală a Eului primitiv. De altfel sunt fapte bine cunoscute celor care au studiat practici precum invocarea şi exorcizarea spiritelor şi ceremonialurile religioase primitive. În plus, în multe jocuri de copii, prin transformarea subiectului într-o fiinţă periculoasă, angoasa este convertită în sentimentul plăcut al siguranţei. Acesta este un alt unghi sub care pot fi studiate jocurile de rol ale copiilor.

Totuşi, imitaţia fizică a adversarului reprezintă asimilarea unui singur element dintr-o experienţă angoasantă complexă. Observaţia ne învaţă că şi celelalte elemente trebuie controlate.

Micuţul pacient de şase ani, de care am vorbit adesea, trebuia să meargă de câteva ori la dentist. La început totul a mers bine; tratamentul nu era dureros, iar el râdea triumfător de cei care se tem de dentist.

Dar într-o zi micuțul pacient a ajuns la mine foarte necăjit. Dentistul tocmai îi provocase o durere. Era prost dispus și neprietenos și a început să-și verse oful pe lucrurile din camera mea. Prima lui victimă a fost o gumă de șters. Vroia să i-o dau lui, iar când l-am refuzat a luat un cuțit și a încercat să o taie în două. Apoi i-a cășunat pe un ghem mare de sfoară. Vroia să i-l dau și pe acesta, spunându-mi ce lesă bună ar face din el pentru animalele sale. Când am refuzat să îi dau întregul ghem a luat din nou cuțitul și a tăiat un fir foarte lung. Însă nu l-a folosit, ci, în schimb, a început să-l taie în bucăți mici. Până la urmă a aruncat firul de sfoară și și-a îndreptat atenția către niște creioane pe care a început să le ascută și să le rupă vârful pentru a le ascuți din nou. N-ar fi corect să spunem că se juca „de-a dentistul", căci nu intrase în nici un rol. Aici copilul nu se identificase cu agresorul, ci cu agresivitatea acestuia.

Altă dată, același băiat a venit la mine tocmai după ce suferise un accident ușor. În timpul unui joc la școală s-a repezit cu toată viteza în pumnul profesorului de gimnastică pe care, întâmplător, acesta îl ținea chiar în fața copilului. I-au dat lacrimile. Buza a început să-i sângereze, iar el a încercat să se ascundă în spatele palmelor cu care și-a acoperit fața. Am căutat să îl consolez și să îl liniștesc. A plecat în aceeași stare deplorabilă în care venise, însă a doua zi a apărut foarte mândru, îmbrăcat în soldat. Pe cap purta o caschetă militară, la brâu o sabie de jucărie, iar în mână ținea un pistol. Constatând surpriza mea în fața acestei transformări, a spus simplu: „Vroiam doar să am astea la mine ca să ne jucăm." Cu toate acestea, nu s-a jucat; în schimb s-a așezat pe scaun și a scris o scrisoare mamei sale: „Dragă mamă, te rog frumos de tot, de tot, de tot, să nu aștepți până la Paște ca să îmi dai cuțitul pe care mi l-ai promis." Nici în acest caz nu putem spune că, pentru a-și stăpâni teama trăită în ziua precedentă, băiatul a intrat în rolul profesorului de care s-a ciocnit și nici că imita agresivitatea acestuia. Armele și ținuta militară, fiind caracteristici masculine, simbolizau desigur puterea profesorului, la fel ca și atributele tatălui din fantasma cu animale-

le şi îl ajutau pe băiat să se identifice cu masculinitatea adultului şi, astfel, să se apere împotriva rănii narcisice de pe urma evenimentului nefericit.

Exemplele pe care le-am arătat până acum ilustrează un proces bine cunoscut. Copilul introiectează un atribut al obiectului temut, ceea ce îi permite să asimileze o experienţă angoasantă. Aici, mecanismul identificării sau introiectării este combinat cu un al doilea mecanism important. Intrând în rolul agresorului, asumându-şi atributele sale sau imitând agresivitatea sa, copilul se transformă din persoană ameninţată în persoană ameninţătoare. În *Dincolo de principiul plăcerii* (1920), semnificaţia acestei treceri de la pasiv la activ ca mijloc de a metaboliza un eveniment neplăcut sau traumatic este discutată în detaliu: „Dacă medicul examinează gâtul unui copil sau îi face o mică operaţie, putem fi aproape siguri că aceste experienţe înspăimântătoare vor face subiectul următorului joc; însă nu trebuie să trecem cu vederea faptul că există o plăcere care emană din altă sursă. Atunci când copilul trece de la pasivitatea trăirii la activitatea jocului, el delegă un camarad să joace rolul dezagreabil pe care el însuşi l-a avut, răzbunându-se, în felul acesta, pe un substitut." (p.17)

Ceea ce este adevărat pentru joc este la fel de adevărat în cazul altor comportamente ale copiilor. În cazul băiatului care făcea grimase şi a micuţei magiciene nu este foarte clar ce s-a întâmplat cu ameninţarea cu care s-au identificat ei înşişi, însă, în cazul celuilalt băiat, agresivitatea preluată de la dentist şi de la profesorul de sport a fost dirijată către exterior.

Acest proces de transformare ne surprinde în special când angoasa nu este legată de un eveniment din trecut, ci de un eveniment viitor. Îmi amintesc de un băiat care avea obiceiul să sune furios la poarta casei de copii în care locuia. Imediat ce i se deschidea uşa începea să îi reproşeze îngrijitoarei că se mişcă prea încet şi că nu este atentă când sună cineva la uşă. În intervalul dintre momentul în care suna şi cel în care se înfuria, băiatul era cuprins de teama ca nu cumva să fie certat

pentru că a sunat prea insistent. De aceea o admonesta pe îngrijitoare înainte ca aceasta să aibă timp să se plângă de purtarea lui. Vehemența cu care o apostrofa — ca o măsură preventivă — indica intensitatea angoasei sale. El ataca chiar persoana din partea căreia se aştepta să fie agresat, şi nu un substitut al acesteia. Permutarea rolurilor de atacat şi atacator a mers în acest caz până la capăt.

Jenny Waelder a descris foarte clar acest proces în cazul unui pacient de cinci ani.[1] Atunci când analiza era aproape de a aborda problema masturbării şi fantasmele asociate acesteia, băiatul, care de obicei era timid şi inhibat, a devenit foarte agresiv. Atitudinea sa pasivă obişnuită s-a modificat, dispărând complet trăsăturile sale feminine. În timpul unei şedinţe, pretinzând că este un leu furios, s-a năpustit asupra analistei. Purta cu el peste tot o nuia, „Sfântul Nicolae", cu care lovea tot ce-i ieşea în cale, pe scări, acasă şi la mine. Mama şi bunica sa se plângeau că încerca să le lovească peste faţă. Îngrijorarea mamei sale a ajuns la culme când băiatul a vrut să se joace cu cuţitele de bucătărie. Analiza a arătat că agresivitatea copilului nu corespundea câtuşi de puţin unei dezinhibiţii pulsionale. Eliberarea tendinţelor sale masculine era încă departe. El suferea pur şi simplu datorită angoasei. De fapt, odată cu conştientizarea activităţilor sale trecute şi prezente şi odată cu inerenţa confesiunii a apărut şi teama de pedeapsă. Experienţa îi arătase că adulţii se supără când descoperă astfel de practici la un copil: ţipă la el, este pălmuit; probabil îi vor şi tăia o parte a corpului cu un cuţit. Atunci când micuţul meu pacient şi-a asumat rolul activ, devenind un leu furios, lovind tot ce-i ieşea în cale cu nuiaua sau cu cuţitul, el punea în scenă şi prevenea pedeapsa de care se temea. El a introiectat agresivitatea adulţilor în ochii cărora era vinovat şi, schimbând partea pasivă cu cea activă, şi-a dirijat propriile acte agresive împotriva aceloraşi persoane. De fiecare dată când se afla pe punctul de a-mi comunica ceea

[1] Caz prezentat în cadrul Seminarului de psihanaliza copilului din Viena (vezi Hall, 1946)

ce el considera ca fiind periculos, agresivitatea sa creştea. In cele din urmă, şi-a dezvăluit gândurile şi sentimentele interzise şi, după discutarea şi interpretarea lor, nu a mai avut nevoie de „Sfântul Nicolae" pe care până atunci îl purtase în continuu cu el şi l-a lăsat la mine acasă. Compulsiunea sa de a-i lovi pe ceilalţi a dispărut în acelaşi timp cu teama de a nu fi el însuşi bătut.

În „identificarea cu agresorul" recunoaştem un stadiu obişnuit în dezvoltarea normală a Supraeului. Când cei doi băieţi din cazurile pe care le-am descris s-au identificat cu ameninţările cu pedeapsa a celor mai în vârstă, ei au făcut un pas important spre constituirea acestei instanţe psihice: au internalizat critica altor oameni referitoare la comportamentul lor. Atunci când un copil repetă în mod constant acest proces al internalizării şi introiectează calităţile celor responsabili de creşterea lor, apropriindu-şi caracteristicile şi părerile lor, el furnizează continuu materialul din care se va construi Supraeul său. Însă, în această perioadă, copilul nu ia încă prea în serios constituirea acestei instanţe. Critica internalizată nu este încă imediat transformată în autocritică. După cum am văzut în exemplele pe care le-am dat, critica este disociată de activitatea condamnabilă a copilului pentru a fi întoarsă către exterior. Datorită unui nou proces defensiv, identificarea cu agresorul este succedată de un atac direct către exterior.

Iată un exemplu mai complicat prin care probabil se va înţelege mai bine acest nou proces defensiv. Un băiat, atunci când se afla în punctul culminant al complexului Oedip, utiliza acest mecanism de apărare pentru a controla fixarea la mama sa. Relaţiile fericite cu ea erau perturbate de izbucniri resentimentare. Îi făcea tot felul de reproşuri, însă o acuzaţie misterioasă revenea în mod stereotip: se plângea mereu de curiozitatea mamei. Primul pas în elaborarea afectelor sale interzise este uşor de remarcat. În fantasmele sale, mama ştia despre aspiraţiile sale libidinale pentru ea şi, indignată, îi refuza avansurile. Indignarea ei era reprodusă activ de către băiat prin accesele resentimentare faţă de ea. Totuşi, în contrast cu pacientul lui Jenny Waelder, el nu făcea repro-

şuri de ordin general, ci un reproş anume: curiozitatea. Analiza a arătat că această curiozitate nu ţinea de viaţa pulsională a mamei, ci de pacientul însuşi. Dintre toate pulsiunile intricate în relaţia cu mama sa, scoptofilia era pulsiunea cel mai greu de stăpânit. Inversiunea rolurilor era aici completă. Băiatul şi-a asumat indignarea mamei şi, în schimb, i-a atribuit propria curiozitate.

În anumite momente de rezistenţă, o tânără pacientă îi reproşa analistei că este prea secretoasă. Ea se plângea că analista este prea rezervată şi că o chinuie cu întrebări asupra unor detalii personale şi că se simţea mizerabil că nu primea nici un răspuns. Apoi reproşurile au încetat pentru a reîncepe după o scurtă perioadă în aceeaşi formă stereotipă şi aparent automată. În acest caz putem detecta, din nou, două faze în procesul psihic. Din când în când, datorită unei anume inhibiţii care o împiedica să vorbească, pacienta omitea în mod conştient să dezvăluie unele fapte intime. Ştia că astfel încalcă regula fundamentală a analizei şi se aştepta ca analista să-i facă un reproş. Ea introiecta reproşul imaginar şi, adoptând rolul activ, îl întorcea către analistă: la ea, fazele agresive coincideau exact în timp cu perioadele ei secretoase. O critica pe analistă pentru ceea ce ea însăşi era vinovată. Propriul ei comportament secretos era atribuit analistei.

O altă tânără pacientă avea periodic ieşiri agresive foarte violente. Eu însămi, părinţii ei, oamenii din jur cu care era în relaţii mai puţin apropiate erau, în mod egal, ţinta resentimentelor ei. Pentru două lucruri se plângea, în special, în mod constant. Mai întâi, în timpul acestor faze, avea întodeauna sentimentul că cei din jur ţineau faţă de ea ceva în secret şi era chinuită de dorinţa de a afla despre ce este vorba. În al doilea rând, se simţea profund dezamăgită de imperfecţiunile prietenilor ei. Ca şi în ultimul caz citat, perioadele în care pacienta se plângea că analista ţine un secret coincideau cu perioadele în care ea însăşi omitea să vorbească despre anumite lucruri. Astfel, fazele agresive ale acestei paciente se declanşau automat ori de câte ori fantasmele masturbatorii de care nu era conştientă erau pe cale să transpară în conştiinţă. Limi-

tele pe care le punea celor iubiţi corespundeau blamării la care se aştepta din partea acestora pentru faptul că se masturbase în copilărie. Se identifica în întregime cu această condamnare pe care o întorcea apoi către lumea exterioară. Secretul pe care toată lumea îl ţinea faţă de ea era propriul secret al masturbării, pe care o disimula nu numai faţă de ceilalţi, ci şi faţă de ea însăşi. Din nou, aici agresivitatea pacientei corespundea agresivităţii celorlalţi, iar „secretul" lor reflecta propria sa refulare.

Aceste trei exemple ne-au permis să ne facem o idee asupra originii acestei faze particulare din dezvoltarea funcţiei Supraeului. Chiar şi atunci când critica din exterior a fost introiectată, teama de pedeapsă şi delictul nu sunt încă asociate în mintea pacientului. În momentul în care critica este interiorizată, delictul este proiectat în exterior. Aceasta înseamnă că identificarea cu agresorul este completată de o altă măsură defensivă, şi anume de proiecţia culpabilităţii.

Un Eu care evoluează în acest mod particular, cu ajutorul mecanismului defensiv al proiecţiei, introiectează autorităţile care îl critică, încorporându-le în Supraeu. Astfel este capabil să proiecteze în exterior pulsiunile interzise. Acest Eu este intolerant faţă de ceilalţi înainte de a fi sever cu el însuşi. El învaţă să recunoască ceea ce este condamnabil, dar se protejează cu ajutorul acestui mecanism defensiv de neplăcerea auto-criticii. Indignarea vehementă faţă de greşelile altora reprezintă un fel de predecesor şi substitut pentru propriile sentimente de culpabilitate. Indignarea creşte automat atunci când percepţia propriei culpabilităţi este iminentă. Acest stadiu în dezvoltarea Supraeului reprezintă un fel de fază preliminară a moralităţii. Adevărata moralitate începe atunci când critica interiorizată, la unison cu exigenţele Supraeului, coincide cu percepţia propriei culpabilităţi de către Eu. Din acel moment, severitatea Supraeului este îndreptată către interior şi individul devine mai puţin intolerant faţă de ceilalţi. Dar, o dată atins acest stadiu în dezvoltarea sa, Eul trebuie să îndure neplăcerea mult mai acută a auto-criticii şi a sentimentelor de culpabilitate.

Este posibil ca unii oameni să rămână blocaţi la un stadiu intermediar din dezvoltarea Supraeului şi să nu ajungă niciodată la internalizarea aproape completă a procesului critic. Deşi îşi percep propria culpabilitate, ei continuă să manifeste o anume agresivitate în atitudinea faţă de alţi oameni. În astfel de cazuri, Supraeul se comportă faţă de ceilalţi la fel de nemilos ca şi Supraeul faţă de Eu în melancolie. Pesemne că atunci când evoluţia Supraeului este astfel inhibată, avem un indiciu asupra unui debut blocat al stărilor melancolice.

„Identificarea cu agresorul" reprezintă, pe de o parte, o fază preliminară în evoluţia Supraeului şi, pe de altă parte, un stadiu intermediar în dezvoltarea paranoiei. În primul caz ne reaminteşte de mecanismul identificării, iar în al doilea, de cel al proiecţiei. În acelaşi timp, identificarea şi proiecţia sunt activităţi normale ale Eului care dau rezultate foarte variate în funcţie de materialul asupra căruia au fost utilizate.

Combinaţia particulară a introiecţiei şi proiecţiei pe care am denumit-o „identificare cu agresorul" poate fi privită ca normală numai atâta timp cât Eul utilizează acest mecanism în conflictul cu autoritatea, adică în efortul său de a face faţă obiectelor angoasante. Este un proces defensiv care încetează să mai fie inofensiv, devenind patologic atunci când intervine în viaţa amoroasă a individului. Când un soţ deplasează asupra soţiei propria dorinţă de a o înşela pentru ca apoi să îi reproşeze cu vehemenţă că e infidelă, el de fapt introiectează reproşurile pe care soţia ar putea să i le facă şi proiectează asupra ei o parte din propriul Sine.[2] Oricum, intenţia lui este de a se proteja pe sine nu împotriva agresivităţii din afară, ci împotriva forţelor perturbatoare din interior care pot provoca o slăbire a legăturii libidinale pozitive care-l ţine alături de soţia sa. În consecinţă şi rezultatul este diferit. În loc să adopte o atitudine agresivă împotriva unor foşti inamici din afară, pacientul dezvoltă o fixaţie obsesională faţă de soţia sa, iar prin proiec-

[2] Cf. „Some Neurotic Mechanisms in Jealousy, Paranoia and Homosexuality" (Freud, 1922, p. 223)

ţie, această fixaţie ia forma geloziei.

Când mecanismul proiecţiei este utilizat ca apărare împotriva pulsiunilor homosexuale, el se combină şi cu alte mecanisme. Transformarea în contrariu (în acest caz transformarea iubirii în ură) definitivează ceea ce au început introiecţia şi proiecţia, iar rezultatul constă în dezvoltarea delirurilor paranoide. În ambele cazuri de apărare — contra pulsiunilor heterosexuale sau homosexuale — proiecţia nu se mai face la întâmplare. Modul în care Eul îşi alege propriile pulsiuni inconştiente este determinat de „materialul perceptiv care trădează pulsiunile inconştiente de acelaşi fel ale partenerului."[3]

Din punct de vedere teoretic, analiza procesului de „identificare cu agresorul" ne ajută să decelăm diferitele moduri în care sunt utilizate mecanisme de apărare specifice. În practică, ne permite să distingem în transfer accesele de angoasă de cele de agresivitate. Atunci când analiza aduce în conştiinţa pacientului pulsiuni agresive inconştiente autentice, afectul asociat va căuta să se calmeze, prin abreacţie, în transfer. Însă, dacă agresivitatea pacientului se datorează identificării sale cu ceea ce el consideră că este o atitudine critică a analistului, ea nu va fi de loc modificată nici prin „exprimarea ei" nici prin „abreacţie". Atâta timp cât pulsiunile inconştiente sunt interzise, ea va creşte şi nu va dispărea decât atunci când — ca în cazul băiatului care a mărturisit că se masturba — teama de pedeapsă şi de Supraeu se va disipa.

[3] *Ibid.*, p. 224.

10
O formă de altruism

Rolul mecanismului de proiecție este acela de a rupe legătura dintre pulsiunile amenințătoare (ce iau forma unor idei, reprezentări) și Eu. În această privință se aseamănă cu rolul procesului de refulare. Alte mecanisme de apărare, cum ar fi deplasarea, inversiunea sau întoarcerea împotriva propriei persoane, influențează procesul pulsional în sine: refularea și proiecția împiedică în întregime sesizarea acestuia. În refulare, ideea supărătoare este trimisă înapoi în Sine, în timp ce în cazul proiecției ea este deplasată spre lumea externă. Proiecția se mai aseamănă cu refularea și prin faptul că nu e asociată cu nici o situație angoasantă specifică, dar poate fi cauzată în aceeași măsură de o teamă față de o amenințare reală, de angoasa provocată de Supraeu și de angoasa provocată de forța pulsiunilor. Psihanaliștii englezi consideră că în primele luni de viață, înainte să aibă loc orice fel de refulare, sugarul proiectează pulsiunile agresive și că acest proces are o importanță crucială pentru modul în care copilul își va forma imaginea despre lumea din jur și pentru felul în care își va dezvolta personalitatea.

În orice caz, este firesc ca Eul copilului mic să folosească mecanismul proiecției în faza timpurie a dezvoltării sale. Copiii folosesc proiecția pentru a evita acțiunile și dorințele atunci când acestea devin periculoase și pentru a transfera responsabilitatea unui agent extern. Un „alt copil", un animal sau chiar obiectele fără viață servesc în egală măsură Eului infantil pentru a se elibera de propriile greșeli. Este firesc ca acesta să scape, în acest fel, de pulsiunile și dorințele interzise, delegându-le în întregime altor persoane. Dacă dorințele respective implică o pedeapsă din partea autorității, Eul folosește drept paravan persoana asupra căreia le-a proiectat, așa cum odinioară era biciuit băiatul

crescut împreună cu prinţul şi pedepsit în locul acestuia. Dacă, pe de altă parte, proiecţia a fost determinată de un sentiment de vinovăţie, în loc să se critice pe sine el îi acuză pe alţii. În ambele cazuri, el se disociază de reprezentanţii săi şi este excesiv de intolerant atunci când îi judecă.

Mecanismul proiecţiei ne afectează relaţiile cu ceilalţi atunci când proiectăm gelozia şi atribuim altora actele noastre agresive. Dar poate avea şi alt efect, făcându-ne capabili să legăm prietenii valoroase şi astfel să ne consolidăm relaţiile cu celălalt. Această formă de proiecţie mai discretă şi totuşi firească poate fi descrisă ca o „renunţare altruistă" la propriile noastre pulsiuni în favoarea altor oameni.[1]

În continuare voi da un exemplu pentru a mă face înţeleasă.

O tânără guvernantă povestea în analiză că, pe când era copil, avea două idei fixe: vroia să aibă haine frumoase şi mulţi copii. În fantasmele sale, era aproape obsedată de împlinirea acestor două dorinţe. Dar mai avea şi alte dorinţe în afară de acestea: îşi dorea într-adevăr să facă şi să aibă tot ceea ce aveau şi făceau tovarăşii ei de joacă mai mari, vroia să facă totul mai bine decât ei şi să fie admirată pentru inteligenţa sa. Ţipătul ei necontenit „Şi eu!" devenise o bătaie de cap pentru aceştia. Dorinţele ei erau stăruitoare şi de nepotolit.

Şocant pentru personalitatea ei de adult era însă caracterul rezervat, fără pretenţii şi aşteptările modeste de la viaţă. Când a venit la analiză, era necăsătorită şi fără copii, şi purta o rochie ponosită şi ştearsă. Nu dădea semne de invidie sau ambiţie şi nu ar fi intrat în competiţie cu nimeni dacă n-ar fi fost constrânsă să facă asta în anumite circumstanţe externe. La prima vedere părea că, aşa cum se întâmplă foarte des, evoluase exact în direcţia opusă faţă de ceea ce ar fi fost de aşteptat ţinând cont de atitudinea sa din copilărie şi că dorinţele fuseseră refulate şi înlocuite în conştiinţă cu formaţiuni reacţionale (discreţia în locul dorinţei de a fi admirată şi modestia în locul ambiţiei). Ar fi fost

[1] „*Altruistische Abtretung.*" (germ.) după expresia lui Edward Bibring.

de aşteptat să se descopere că refularea era determinată de interzicerea sexualităţii, începând cu pulsiunile exhibiţioniste şi dorinţa de a avea copii, şi cuprinzând întreaga viaţă pulsională.

Totuşi, când am cunoscut-o avea anumite trăsături de comportament care nu confirmau această impresie. După ce i-am examinat în detaliu istoria personală mi-a fost clar că era puţin probabil să fi fost vorba de refulare, ţinând cont de felul în care îşi satisfăcuse dorinţele din copilărie. Respingerea propriei sexualităţi nu a împiedicat-o să arate un interes deosebit pentru poveştile de amor ale prietenelor şi colegelor sale. Era o peţitoare foarte entuziastă şi doar ei îi erau încredinţate secretele multor legături amoroase. Deşi nu-i păsa cum se îmbrăca, era foarte interesată de hainele prietenelor sale. Nu avea copii, dar era devotată copiilor celorlalţi, dovadă fiind profesia pe care şi-o alesese. Acorda prea multă atenţie felului în care se îmbrăcau prietenele sale şi dorea ca acestea să fie admirate şi să aibă copii. De asemenea, în ciuda comportamentului său retras, avea ambiţii foarte mari pentru bărbaţii pe care îi iubea, arătând un interes exagerat pentru carierele acestora. Părea că propria ei viaţă fusese golită de interese şi de dorinţe; până în momentul analizei fusese o viaţă aproape în întregime lipsită de evenimente. În loc să se străduiască să-şi urmeze propriile scopuri, îşi direcţionase întreaga energie pentru a împărtăşi experienţele celor la care ţinea. Trăia vieţile altor oameni, în loc să încerce propriile experienţe.

Analiza relaţiilor infantile cu mama şi cu tatăl său a arătat clar natura transformărilor interioare care avuseseră loc. Renunţarea timpurie la satisfacerea pulsională a dus la formarea unui Supraeu excesiv de sever, făcându-i imposibilă satisfacerea propriilor dorinţe. Dorinţa de penis exprimată prin fantasmele masculine de ambiţie a fost interzisă, la fel şi dorinţa feminină de a avea copii şi de a se expune dezbrăcată sau în haine frumoase în faţa tatălui său şi de a-i câştiga admiraţia. Dar aceste pulsiuni nu au fost refulate: a găsit reprezentanţi în lumea externă care să-i servească drept „depozite" pentru fiecare dintre ele. Vanitatea prietenelor sale îi oferea un punct de sprijin pentru propria vanitate, iar

dorinţele libidinale şi fantasmele de ambiţie erau şi ele deplasate în lumea exterioară. Îşi proiecta pulsiunile interzise asupra altora, aşa cum făceau şi pacienţii ale căror cazuri le-am prezentat în capitolul anterior. Singura diferenţă apare în felul în care sunt tratate aceste pulsiuni. Pacienta nu s-a disociat de apropiaţii săi, ci s-a identificat cu ei. Simţea că este foarte legată de aceşti oameni şi era interesată de dorinţele lor. Supraeul care condamna o anume pulsiune atunci când era legată de Eul său, devenea surprinzător de tolerant când era vorba de alţii. Îşi satisfăcea propriile pulsiuni lăudându-i pe ceilalţi şi folosea în acest scop proiecţia şi identificarea [2]. Atitudinea retrasă, provocată de interzicerea propriilor pulsiuni, dispărea atunci cînd era vorba de satisfacerea lor după ce fuseseră proiectate asupra altcuiva. Abdicarea de la propriile pulsiuni în favoarea celorlalţi are astfel o semnificaţie egoistă, dar datorită eforturilor sale de a gratifica pulsiunile celorlalţi, comportamentul său nu putea fi numit altfel decât altruist.

Această deplasare a propriilor dorinţe asupra altora era caracteristică pentru întreaga sa viaţă şi a putut fi surprinsă foarte clar prin analiza unor incidente minore şi izolate. De exemplu, când avea treisprezece ani s-a îndrăgostit în secret de un prieten al surorii sale mai mari, care până atunci fusese obiectul geloziei ei. Pacienta credea că acesta o prefera uneori pe ea surorii şi a sperat mereu că până la urmă va da un semn că o iubeşte. Odată, aşa cum se întâmplase de multe ori până atunci, a fost „păcălită". Tânărul a sunat pe neaşteptate într-o seară să o invite pe sora ei la o plimbare. În timpul analizei, pacienta şi-a amintit foarte clar cum, simţindu-se la început paralizată de dezamăgire, a început deodată să se agite, să aducă tot felul de podoabe ca să o facă „frumoasă" pe sora ei şi să o pregătească să iasă în oraş. În timp ce făcea asta, pacienta mea era foarte fericită şi aproape că uitase că nu ea, ci sora ei ieşea în oraş să se distreze. Îşi proiecta dorinţa de iubire şi

[2] A se compara în acest sens cu noţiunea lui Paul Federn (1936) despre „identificarea simpatetică" şi precizările asupra acestui subiect.

nevoia de a fi admirată asupra rivalei ei şi, identificându-se cu obiectul invidiei, se bucura de împlinirea dorinţelor sale.

Acelaşi proces a avut loc şi cu altă ocazie când a fost vorba mai degrabă despre frustrare decât despre împlinirea dorinţelor. Îi plăcea să ofere copiilor de care avea grijă cea mai bună mâncare. La un moment dat, mama unuia dintre ei a refuzat să renunţe la un dumicat în favoarea copilului. Deşi pacienta era în general indiferentă faţă de plăcerile culinare, refuzul mamei a înfuriat-o. A trăit frustrarea copilului ca şi cum ar fi fost a ei, aşa cum în celălalt caz s-a bucurat, prin înlocuire, de împlinirea dorinţelor surorii ei. Este evident că ceea ce făcea pentru ceilalţi îi dădea dreptul de a-şi împlini dorinţele fără piedici.

Ultima trăsătură reiese şi mai bine din experienţa unei alte paciente de acelaşi tip. O tânără care avea o relaţie de prietenie cu socrul său, a reacţionat foarte ciudat la moartea soacrei sale. Pacienta, împreună cu alte femei din familie, a fost însărcinată să se ocupe de hainele moartei. Spre deosebire de celelalte, pacienta mea nu a vrut să ia nimic pentru ea. În loc de asta, a pus de-o parte o haină pentru a o face cadou unei verişoare care o ducea foarte rău. Sora soacrei a vrut să scoată gulerul de blană de la haină ca să-l păstreze pentru ea, când deodată, pacienta mea, care până atunci fusese indiferentă şi neinteresată, a izbucnit într-o criză de furie oarbă. Şi-a îndreptat furia generată de agresivitatea de obicei inhibată către mătuşa ei şi a insistat ca protejata ei (verişoara) să primească ceea ce-i pregătise ea. Analiza acestui incident a demonstrat că sentimentul de vinovăţie al pacientei a împiedicat-o să-şi însuşească vreunul dintre lucrurile soacrei sale. Dacă ar fi luat ceva ar fi însemnat că şi-ar fi îndeplinit dorinţa de a lua locul defunctei lângă soţul acesteia. De aceea a renunţat la orice pretenţie şi a capitulat în favoarea verişoarei mai sărace, proiectându-şi asupra acesteia dorinţa de a deveni succesoarea „soacrei" sale. Totuşi, făcând asta a simţit cât de puternică este dorinţa şi implicit dezamăgirea şi a fost capabilă să insiste ca aceasta să fie îndeplinită, ceea ce n-ar fi putut să facă dacă ar fi fost vorba despre propria persoană. Supraeul, care a

avut o atitudine neîndurătoare față de satisfacerea pulsională, a consimțit totuși ca dorințele să i se îndeplinească atunci când acestea n-au mai fost asociate cu Eul pacientei. Când era vorba de împlinirea dorințelor altora, agresivitatea de obicei inhibată devenea dintr-o dată egosintonică.

Dacă vrem să surprindem această combinație a proiecției cu identificarea ca modalități de apărare vom găsi multe alte cazuri similare cu cele pe care le-am citat în viața de zi cu zi. De exemplu, o tânără care avea mustrări de conștiință că nu se mărită, a făcut tot posibilul ca sora ei să se logodească. O pacientă care suferea de inhibiția obsesională de a nu cumpăra nimic pentru ea, cheltuia sume enorme pe cadouri pentru ceilalți. O altă pacientă, pe care angoasa o împiedica să-și ducă la bun sfârșit planurile de călătorie, era foarte insistentă cu prietenii ei încercând să-i convingă să plece în călătorii. În toate aceste cazuri, identificarea pacientelor cu sora, cu prietenii sau cu cei care primeau cadouri este trădată de o legătură puternică și caldă cu aceștia care însă dura atâta timp cât dorințele erau îndeplinite prin substituție. Glumele despre fetele bătrâne care își ajută prietenele să-și găsească partenerul potrivit și despre „spectatoarele care își vâră nasul unde nu le fierbe oala și pentru care totul este posibil“ [3], rămân valabile. Renunțarea la propriile dorințe în favoarea altor persoane și încercarea de a se asigura de îndeplinirea acestora, deși prin substituție, sunt într-adevăr comparabile cu interesul și plăcerea cu care cineva se uită la masa plină la care el nu are un loc rezervat.

Acest proces defensiv servește două scopuri. Pe de-o parte, permite subiectului să fie interesat prietenește de satisfacerea pulsională a altora și, astfel, indirect și în ciuda interdicțiilor dictate de Supraeu, să-și satisfacă propriile dorințe. Pe de altă parte, eliberează activitatea și agresivitatea inhibate, create de timpuriu, pentru a asigura satisfacerea pulsiunilor în relația lor primară cu sine însuși. Pacienta, care n-ar ridi-

[3] În original, „Kiebitze, denen kein Spiel zu hoch ist.“ (proverb german, n.t.)

ca un deget pentru a-şi satisface propriile pulsiuni orale poate fi indignată la refuzul mamei de a-i face toate poftele copilului, adică atunci când renunţarea la pulsiunile orale este impusă altuia. Nora căreia i-a fost interzis să-şi ceară drepturile de la soţia moartă a simţit că este permis să apere dreptul simbolic al altuia cu toată forţa agresivităţii sale. O angajată care n-ar fi îndrăznit niciodată să ceară o mărire de salariu pentru ea însăşi s-ar duce la directoare să ceară drepturile vreuneia dintre colegele sale. Analiza unor astfel de situaţii arată că acest proces defensiv îşi are originea în conflictul infantil cu autoritatea parentală legat de satisfacerea anumitor pulsiuni. Pulsiunile agresive împotriva mamei, interzise atâta timp cât este vorba de satisfacerea dorinţelor subiectului, sunt eliberate atunci când dorinţele aparţin aparent altcuiva. Cel mai obişnuit reprezentant al acestui tip de persoană este binefăcătorul public, care, cu multă agresivitate şi energie, cere bani de la unii pentru a-i oferi altora. Situaţia extremă poate fi cea a asasinului, care, în numele celor asupriţi, îl omoară pe asupritor. Obiectul asupra căruia este îndreptată agresivitatea eliberată este invariabil reprezentantul autorităţii care a impus renunţarea la satisfacerea pulsiunii în copilărie.

Alegerea obiectelor în favoarea cărora abdică pulsiunile este determinată de diferiţi factori. Se întâmplă ca perceperea unei pulsiuni interzise la altă persoană să fie suficientă pentru a sugera Eului că există posibilitatea unei proiecţii. În cazul pacientei care a asistat la împărţirea bunurilor soacrei sale, faptul că relaţia cu obiectul de substituţie nu era foarte strânsă reprezenta o garanţie a nevinovăţiei dorinţei care, atunci când era încercată de pacienta însăşi, devenea un reprezentant al pulsiunilor sale incestuoase. În cele mai multe cazuri, substitutul a fost odată obiect al invidiei. Guvernanta altruistă din primul exemplu şi-a deplasat fantasmele de ambiţie asupra prietenilor şi pulsiunile libidinale asupra prietenelor. Sentimentele faţă de prieteni au fost ca o continuare a afecţiunii pentru tată şi pentru fratele mai mare, amândoi fiind obiecte ale invidiei de penis, în timp ce prietenele au devenit reprezen-

tanți ai surorii pe care a invidiat-o într-o perioadă târzie a copilăriei pentru frumusețea ei. Pacienta credea că dacă e fată nu are voie să fie ambițioasă și că, pe deasupra, nu e destul de frumoasă pentru a atrage bărbații. Fiind dezamăgită de propria persoană, și-a deplasat dorințele asupra unor obiecte care păreau a fi mai capabile să le ducă la îndeplinire. Prietenii săi bărbați erau delegați să reușească în locul ei în viața profesională, ceea ce ea n-ar fi reușit niciodată, iar fetele care arătau mai bine decât ea aveau să facă la fel în sfera vieții amoroase. Această abdicare altruistă era o metodă de a-și depăși sentimentul de umilire narcisică.

Această deplasare a dorințelor pulsionale asupra unor obiecte mai bine pregătite să le împlinească determină adesea relația unei fete cu bărbatul pe care-l alege să o reprezinte, în detrimentul oricărei relații de obiect adevărate. Pornind de la acest atașament de tip „altruist", ea așteaptă ca el să-i ducă la bun sfârșit proiectele, pe care crede că, femeie fiind, nu le poate îndeplini: de exemplu, dorește ca el să studieze, să îmbrățișeze o anume profesie sau să devină celebru și bogat în locul ei. În astfel de cazuri, egoismul și altruismul se pot amesteca în proporții foarte variate. Se știe că părinții impun copiilor proiectele lor de viață, într-o manieră în același timp egoistă și altruistă. Este ca și cum ar spera ca, prin copilul lor, pe care-l privesc ca fiind mai bine calificat pentru acel scop decât ei înșiși, să obțină de la viață împlinirea ambițiilor pe care ei le-au ratat. Poate chiar că și relația pur altruistă a unei mame cu fiul său să fie determinată de deplasarea propriilor dorințe asupra unui obiect al cărui sex îl face mai „calificat" să le îndeplinească. Succesul unui bărbat în viață compensează, într-adevăr, în mare măsură, ambițiile la care femeile din familia sa au renunțat.

Cel mai frumos și detaliat studiu asupra renunțării de tip altruist se găsește în piesa lui Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac*. Eroul acestei opere este un personaj istoric, un nobil francez din secolul XVII, poet și ofițer al Gărzilor, celebru pentru inteligența și curajul său, având însă un handicap în relația cu femeile din cauza unui nas deose-

bit de urât. El se îndrăgosteşte de frumoasa lui verişoară Roxane, dar, fiind conştient de urâţenia lui, renunţă imediat la orice speranţă de a o cuceri. În loc să-şi folosească formidabilele calităţi de spadasin pentru a-şi ţine rivalii la distanţă, renunţă la speranţa de a-i câştiga dragostea în favoarea unui bărbat mai arătos decât el. După ce decide să renunţe, îşi foloseşte puterea, curajul şi mintea ascuţită pentru a-l ajuta pe un alt îndrăgostit de Roxane, mai norocos, şi face tot ce poate pentru a-şi împlini dorinţa. Punctul culminant al piesei este scena din noaptea pe care cei doi bărbaţi o petrec sub balconul femeii iubite. Cyrano îi şopteşte rivalului său cuvintele menite să o cucerească. Apoi, ascuns în întuneric, ia locul celuilalt şi vorbeşte în numele acestuia, uitând că nu el este cel ce face curte şi doar în ultimul moment revine la atitudinea sa de renunţare, atunci când Roxane recunoaşte costumul lui Christian, iubitul cel arătos, şi îl cheamă la ea să o îmbrăţişeze. Cyrano devine din ce în ce mai devotat rivalului său. Într-o bătălie încearcă să salveze viaţa lui Christian mai degrabă decât pe a sa. Când acest obiect substitutiv moare, Cyrano consideră că nu îi este permis să o curteze pe Roxane. Faptul că poetul vrea să sugereze prin „altruismul" lui Cyrano ceva mai mult decât o stranie poveste de dragoste reiese din legătura pe care acesta o face între viaţa amoroasă a lui Cyrano şi soarta sa ca poet. Aşa cum Christian o curtează pe Roxane cu ajutorul poeziilor şi scrisorilor lui Cyrano, scriitori ca Molière, Corneille şi Swift împrumută scene din lucrările sale necunoscute sporindu-şi astfel faima. În piesă, Cyrano îşi acceptă soarta. Este dispus în egală măsură să-i împrumute vorbele sale lui Christian, care e mai arătos, ca şi lui Molière, care e mai genial. Defectul său fizic, care, în opinia sa, provoacă mila, îl face să creadă că cei ce sunt preferaţi în locul său sunt mai bine pregătiţi decât el pentru a-i împlini fantasmele.

În concluzie, putem studia pentru moment noţiunea de renunţare altruistă dintr-un alt unghi, şi anume, în relaţia sa cu teama de moarte. Cei ce şi-au proiectat intens pulsiunile asupra altor oameni nu cunosc deloc această teamă. În situaţiile de pericol, Eul nu este îngrijorat pen-

tru propria sa viaţă. In schimb, este deosebit de îngrijorat şi temător în ceea ce priveşte viaţa obiectelor iubirii sale. S-a observat că aceste obiecte, a căror siguranţă este vitală pentru el, sunt de fapt figurile substitutive asupra cărora şi-a deplasat pulsiunile. De exemplu, tânăra guvernantă despre care am mai vorbit suferea de o angoasă excesivă atunci când era vorba de siguranţa prietenelor sale în perioada în care erau gravide sau când năşteau. La fel în piesa lui Rostand, Cyrano pune viaţa lui Christian mai presus decât pe a sa. Ar fi o greşeală să presupunem că este vorba despre o rivalitate suprimată, care iese la suprafaţă prin dorinţa de moarte şi este apoi respinsă. Analiza arată că atât angoasa, cât şi absenţa angoasei sunt datorate mai degrabă sentimentului subiectului că viaţa sa merită să fie salvată şi trăită doar în măsura în care există posibilitatea satisfacerii pulsionale. Când pulsiunile proprii au fost abandonate în favoarea altor persoane, vieţile acestora devin mai preţioase. Moartea obiectului substitutiv înseamnă — aşa cum a însemnat moartea lui Christian pentru Cyrano — dispariţia oricărei şanse de împlinire.

Tânăra guvernantă a descoperit doar după analiză, când s-a întâmplat să se îmbolnăvească, că gândul morţii era foarte dureros pentru ea. Spre surpriza ei, a descoperit că îşi dorea cu ardoare să trăiască îndeajuns de mult ca să-şi mobileze casa cea nouă şi să ia un examen pentru a promova în profesie. Aranjarea casei şi stabilizarea carierei semnificau, deşi într-o formă sublimată, împlinirea dorinţelor pulsionale, pe care analiza i-a permis să le reintegreze în propria sa viaţă.[4]

[4] Există o asemănare flagrantă între renunţarea altruistă şi condiţiile care determină homosexualitatea masculină. Homosexualul renunţă la dragostea maternă în favoarea unui frate mai mic pe care odată l-a invidiat. Este adevărat că el începe să-şi satisfacă singur această nevoie adoptând o atitudine maternă, cu alte cuvinte, bucurându-se atât de latura pasivă cât şi de cea activă din relaţia mamă–fiu. E greu de spus în ce măsură contribuie acest proces la diferitele forme de renunţare altruistă pe care le-am descris. Trebuie că, atât Cyrano cât şi tânăra guvernantă altruistă, îşi procurau plăcerea prin

acest mecanism chiar înainte de a se bucura de succesul persoanelor substitutive. Entuziasmul cu care dăruiau şi ajutau arată că renunţarea reprezintă ea însăşi o satisfacere pulsională. Ca şi în procesul identificării cu agresorul, pasivitatea este transformată în activitate, rana narcisică este compensată de sentimentul puterii asociat rolului de binefăcător, în timp ce frustrarea, ca experienţă pasivă, este compensată prin preocuparea activă pentru fericirea celorlalţi.

Rămâne o întrebare deschisă, şi anume, dacă există într-adevăr relaţii altruiste autentice între oameni, în care satisfacerea pulsională să nu joace nici un rol, nici chiar în formă deplasată sau sublimată. În orice caz este sigur că proiecţia şi identificarea nu sunt singurele mijloace pentru achiziţia unei atitudini care are toate aparenţele altruismului; de pildă, o cale uşoară spre acelaşi ţel este prin intermediul diferitelor forme de masochism.

Partea a IV-a

APĂRĂRI MOBILIZATE DE TEAMA FAŢĂ DE FORŢA PULSIUNILOR

Ilustrate prin fenomene ce apar la pubertate

11
Eul şi Sinele la pubertate

Dintre toate vârstele omului în care procesele pulsionale ocupă un rol foarte important, pubertatea a atras întotdeauna atenţia celor mai multe cercetări în domeniu. Fenomenele fizice care semnalează debutul maturizării sexuale fac, deja, de mult, obiectul studiilor de psihologie. În lucrările nepsihanalitice se pot găsi numeroase descrieri şocante ale schimbărilor caracteriale şi ale dezechilibrelor psihologice care au loc în această perioadă de viaţă, dar mai ales descrieri ale contradicţiilor ireconciliabile şi de neînţeles ce apar în viaţa psihică. Adolescenţii sunt foarte centraţi pe sine, se consideră a fi centrul universului şi consideră că este foarte firesc ca atenţia celorlalţi să le fie exclusiv rezervată, şi totuşi, puţin mai târziu în viaţă, vor deveni capabili de mult sacrificiu de sine şi devotament. Se implică în cele mai pasionale poveşti de dragoste, doar pentru a le sfîrşi la fel de brusc cum le-au început. Pe de-o parte, se implică cu mult entuziasm în viaţa socială, iar pe de altă parte, au o nevoie nestăpânită de singurătate. Oscilează între supunerea oarbă în faţa unor conducători pe care şi-i aleg cu grijă şi răzvrătirea plină de dispreţ în faţa oricărei autorităţi impuse. Sunt egoişti şi interesaţi de valorile materiale dar, în acelaşi timp, îşi ghidează viaţa după idealuri măreţe. Sunt asceţi, dar devin brusc extrem de indulgenţi când este vorba despre satisfacerea pulsiunilor primare. Uneori comportamentul faţă de ceilalţi este dur şi lipsit de respect, deşi, când e vorba de propria persoană, devin foarte irascibili. Stările lor oscilează între un optimism extrem şi cel mai întunecat pesimism. Uneori lucrează cu entuziasm neobosit, iar alteori sunt leneşi şi apatici.

Psihologia încearcă să explice aceste fenomene folosind două abordări foarte diferite. Conform primei teorii, această revoluţie care are

loc în viața psihică se datorează probabil schimbărilor de ordin chimic, adică este consecința directă a intrării în acțiune a glandelor sexuale. Ceea ce înseamnă că este vorba doar de o acompaniere psihică a schimbărilor fiziologice. Celelalte teorii resping ideea oricărei legături de acest gen între fizic și psihic. Conform acestora din urmă, mișcările care au loc în sfera psihicului sunt doar semne că individul a ajuns la maturitatea psihică, așa cum, în același timp, schimbările fizice se constituie ca semne de maturitate fizică. S-a remarcat faptul că, chiar dacă procesele psihice și cele fizice se desfășoară simultan, nu înseamnă că ele se condiționează reciproc. Totuși, cea de-a doua teorie pretinde că dezvoltarea psihică este în întregime independentă de procesele hormonale și pulsionale. Există un singur punct comun pentru aceste două curente psihologice: amândouă sunt de acord că nu numai procesele fizice, dar și cele psihice care au loc la pubertate sunt foarte importante pentru dezvoltarea individului și că acum are loc debutul vieții sexuale, dezvoltarea capacității de a iubi și a personalității ca întreg.

Spre deosebire de psihologia academică, psihanaliza nu prea s-a preocupat până acum de problemele psihologice ale pubertății, deși de multe ori a folosit contradicțiile ce apar în viața psihică ca pe un punct de pornire al cercetărilor. Dacă excludem câteva lucrări în care s-au pus bazele unor studii asupra pubertății (Freud, 1905; Jones, 1922; Bernfeld, 1923), putem spune că psihanaliștii au neglijat această perioadă a vieții și și-au îndreptat atenția asupra altor stadii de dezvoltare. Motivul este evident. Psihanaliza nu împărtășește ideea că viața sexuală a omului începe la pubertate. Conform teoriei noastre, viața sexuală are două puncte de pornire. Ea începe în primul an de viață. Primele etape foarte importante în dezvoltare au loc în perioada sexualității infantile timpurii și nu la pubertate, trecându-se apoi prin fazele pregenitale ale organizării sexuale când sunt activate diferitele componente pulsionale și când se determină normalitatea sau anormalitatea individului și capacitatea sau incapacitatea lui de a iubi. Prin studierea aces-

tui stadiu timpuriu de dezvoltare ne aşteptăm să găsim răspunsul referitor la originea şi dezvoltarea sexualităţii, răspuns pe care psihologia academică îl caută printre cercetările asupra perioadei pubertăţii. Pubertatea este într-adevăr una din etapele importante ale dezvoltării. Este prima „recapitulare" a perioadei sexualităţii infantile; mai târziu, la climacterium, va avea loc o alta. Fiecare dintre etapele dezvoltării sexualităţii este o reluare, o resuscitare a celei anterioare. Mai mult decât atât, fără îndoială că fiecare dintre ele contribuie cu ceva specific la viaţa sexuală a omului. Ţinând cont de faptul că maturitatea sexuală de ordin fizic este atinsă la pubertate, genitalitatea ocupă primul loc în această perioadă, iar organele genitale iau locul componentelor pulsionale pregenitale. La climacterium, când intervine declinul funcţiilor sexuale de ordin fizic, pulsiunile genitale izbucnesc pentru ultima oară, iar pulsiunile pregenitale îşi reiau locul.

Până acum, scrierile psihanalitice s-au preocupat mai ales de *similarităţile* acestor trei etape de sexualitate turbulentă ale vieţii umane. Ele se aseamănă mai mult din punct de vedere al relaţiilor cantitative dintre forţa Eului şi cea a pulsiunilor. În fiecare caz — în perioada sexualităţii infantile, la pubertate şi la climacterium — un Sine relativ puternic se confruntă cu un Eu relativ slab. Astfel, putem spune că în aceste faze Sinele este viguros, iar Eul este fragil. În afară de aceasta, există şi o similitudine calitativă, care se referă la una dintre cele două componente ale relaţiei Eu–Sine în aceste perioade de viaţă. Sinele unui individ rămâne aproape neschimbat de-a lungul vieţii. Este adevărat că pulsiunile sunt capabile să se transforme atunci când se lovesc de Eu şi de solicitările venite din lumea externă. Dar în interiorul Sinelui schimbările sunt puţine sau lipsesc cu desăvârşire, în afară de trecerea de la pulsiunile pregenitale la cele genitale. Dorinţele sexuale sunt întotdeauna pregătite, sub acţiunea fortifiantă a libidoului, să evite refularea, iar investirea libidinală a obiectelor şi fantasmele asociate cu aceste dorinţe se transformă doar foarte puţin în copilărie, la pubertate, în viaţa adultă şi la climacterium. Se poate observa că asemănările

calitative dintre cele trei perioade ale vieţii în care libidoul devine mai pronunţat, se datorează relativei stabilităţi a Sinelui.

Odinioară psihanaliştii nu acordau prea multă atenţie *diferenţelor* dintre aceste perioade. Aceste diferenţe se evidenţiază pornind de la al doilea factor al relaţiei dintre Sine şi Eu, şi anume din capacitatea Eului uman de a se transforma. Stabilitatea Sinelui este complementară instabilităţii Eului. Să luăm ca exemplu Eul din copilăria timpurie şi Eul de la pubertate. În cele două etape el este diferit prin extindere, conţinut, prin cunoştinţe şi aptitudini, în relaţiile şi angoasele sale subordonate. În consecinţă, în conflictele sale cu pulsiunile, el se foloseşte de diferite mecanisme de apărare în diferite perioade. Probabil că o examinare mai detaliată a acestor diferenţe dintre copilăria timpurie şi pubertate va desluşi procesul formării Eului, aşa cum viaţa pulsională a fost înţeleasă prin studierea asemănărilor dintre aceste perioade.

Ca şi în investigarea proceselor pulsionale, şi în studierea Eului dezvoltarea mai târzie poate fi înţeleasă prin intermediul celei timpurii. Trebuie să surprindem situaţia Eului în copilăria mică, înainte de a putea explica tulburările la care este supus acesta în timpul pubertăţii. La copiii mici, conflictul dintre Eu şi Sine apare în anumite condiţii. Nevoia de satisfacere pulsională, determinată de dorinţele specifice stadiilor oral, anal şi falic este de nestăpânit, iar afectele şi fantasmele asociate complexului Oedip şi complexului de castrare sunt foarte intense; Eul care se confruntă cu acestea este doar în proces de formare şi este deci încă slab şi nedezvoltat. Totuşi, copilul mic nu este o fiinţă dominată de pulsiuni, dar, în împrejurări obişnuite, nu este nici conştient de presiunea angoasei provocate de pulsiuni. Eul său slab are un aliat puternic împotriva satisfacerii pulsionale în lumea din afară, în influenţele educaţionale venite de la cei din jur. Situaţia în care Eul trebuie să-şi aplice forţa punitivă asupra pulsiunilor care sunt mult mai puternice nu apare şi deci dacă ar fi lăsat de unul singur, inevitabil ar ceda. Rareori îi lăsăm pe copii să devină conştienţi de propriile lor dorinţe sau să înţeleagă cât sunt de puternici sau de slabi în relaţia cu

propriile pulsiuni. Atitudinea copilului faţă de Eu este pur şi simplu dictată de promisiunile şi ameninţările celor din jur, adică de speranţa că va fi iubit şi de aşteptarea pedepsei.

În decursul câtorva ani, sub o astfel de influenţă externă, copiii mici acumulează o mare capacitate de a-şi controla viaţa pulsională, dar nu se ştie cât din această acumulare poate fi atribuită Eului şi cât presiunii directe a forţelor externe. Dacă în această situaţie Eul copilului trece de partea influenţelor venite din exterior, se va spune despre copilul respectiv că este „cuminte". Dacă se aliază cu Sinele şi se împotriveşte restricţiei de a-şi satisface pulsiunile, înseamnă că nu e cuminte. Pedagogia este ştiinţa care studiază în detaliu această oscilare a Eului infantil între Sine şi lumea externă. Ea încearcă să găsească modalităţi prin care forţele educaţionale şi Eul să se alieze în lupta comună pentru dominarea cu succes a pulsiunilor.

Însă la copiii mici apare şi un conflict intrapsihic care scapă de sub controlul educaţiei. Lumea externă se va constitui de timpuriu într-o reprezentare în psihicul copilului, reprezentare ce va lua forma temerii faţă de o ameninţare reală. Apariţia unei astfel de angoase nu stă la baza constituirii unei instanţe superioare în cadrul Eului — conştiinţa sau Supraeul —, ci este un precursor al acestuia. Teama de o ameninţare reală, provenită din exterior, este un soi de anticipare a suferinţei provocate de pedepsele venite de la agenţii externi, un fel „obsesie" ce guvernează comportamentul Eului, neţinând seama dacă pedeapsa aşteptată apare sau nu. Pe de-o parte, această angoasă este acută în raport cu comportamentele ameninţătoare ale persoanelor cu care copilul intră în contact. Pe de altă parte, angoasa este revigorată de întoarcerea proceselor pulsionale împotriva propriei persoane, este de multe ori combinată cu angoasa ce-şi are originea în fantasmă şi nu ţine seama de schimbările obiective, astfel încât legătura ei cu realitatea iese întotdeauna în pierdere. Este evident că în minţile copiilor mici conflictul dintre exigenţele pulsionale şi teama acută de o ameninţare reală şi simptomele nevrozei infantile sunt de fapt încercări de a rezolva

acest conflict. Studierea şi descrierea acestor conflicte interioare reprezintă subiecte foarte dezbătute de către oamenii de ştiinţă: unii consideră că aceste studii se află la periferia pedagogiei, în timp ce noi suntem siguri că ele stau la baza teoriei asupra nevrozelor.

Există o altă trăsătură caracteristică a situaţiei în care se află Eul copiilor mici, care nu se mai reia, mai târziu, în viaţă. În toate apărările de mai târziu ambii combatanţi sunt deja prezenţi: o pulsiune se confruntă cu un Eu mai mult sau mai puţin rigid, cu care este nevoit să ajungă la o învoială. Dar, la copiii mici, Eul este chiar produsul conflictului, iar acea parte a Eului, care de-a lungul vieţii va avea sarcina de a controla pulsiunile, apare doar în această perioadă timpurie, sub influenţa combinată a tensiunilor provocate de nevoile pulsionale ale Sinelui şi de teama de o ameninţare reală provenită din exterior. Se poate spune că Eul este „redimensionat"[1], adică adaptat pentru a putea menţine echilibrul între cele două forţe: presiunea pulsiunilor şi presiunea provocată de nesatisfacerea lor. Putem spune că prima perioadă a copilăriei a luat sfârşit atunci când această etapă a formării Eului a atins un anumit stadiu. Eul a ocupat deja poziţia pe care intenţionează să se situeze în lupta cu Sinele. Ştie ce pulsiuni trebuie să-şi satisfacă şi la câte dintre ele este nevoit să renunţe pentru a insista în rezolvarea diferitelor conflicte. S-a acomodat într-o anumită măsură cu amânarea împlinirii dorinţelor. Metodele de apărare pe care le preferă poartă pecetea temerii de o ameninţare reală, din exterior. Putem spune că se stabileşte un *modus vivendi* între Eu şi Sine, la care vor adera de acum înainte ambele instanţe psihice.

În câţiva ani situaţia se schimbă. Se instalează perioada de latenţă, cu un declin al forţei pulsionale, condiţionat fiziologic, şi se încheie un armistiţiu în războiul defensiv pe care-l duce Eul. Acum îi face plăcere să se dedice altor sarcini, acumulează conţinuturi noi, cunoştinţe şi abi-

[1] Metodele educative moderne ar putea fi descrise ca încercări de a aduce lumea exterioară la „dimensiunea" copilului.

lităţi. În acelaşi timp, devine mai puternic în relaţia cu lumea exterioară; este mai puţin neajutorat şi supus şi nu mai vede lumea atât de omnipotentă ca până acum. Atitudinea sa faţă de obiectele exterioare se schimbă treptat, pe măsură ce depăşeşte situaţia oedipiană. Încetează dependenţa completă faţă de părinţi, iar identificarea ia locul obiectului iubirii. Se interiorizează din ce în ce mai mult principiile impuse de părinţi şi educatori — dorinţele, cerinţele şi idealurile acestora. Reprezentarea lumii exterioare începe să ia şi alte forme decât cea a temerii de o ameninţare reală. În interiorul Eului se formează o instanţă permanentă ce cuprinde exigenţele venite din exterior, şi care poartă numele de Supraeu. Simultan acestei dezvoltări are loc o schimbare în angoasa infantilă. Teama de lumea exterioară nu mai este atât de extinsă şi lasă loc, treptat, temerii faţă de noii reprezentanţi ai vechilor forţe — angoasei Supraeului, angoasei provocate de conştiinţă şi sentimentului de vinovăţie. Aceasta înseamnă că Eul din perioada de latenţă a dobândit un nou aliat în lupta pentru stăpânirea proceselor pulsionale. În perioada de latenţă, angoasa provocată de conştiinţă determină apărarea împotriva pulsiunilor, aşa cum era provocată de teama de o ameninţare reală în copilăria timpurie. Ca şi atunci, este difcil de spus cât din controlul asupra pulsiunilor obţinut în perioada de latenţă se datorează Eului şi cât revine influenţei puternice a Supraeului.

Totuşi, momentul de răgaz oferit de perioada de latenţă nu durează mult. Nici nu se sfârşeşte bine lupta dintre cei doi antagonişti, Eul şi Sinele, prin acest armistiţiu temporar, şi termenii acordului sunt schimbaţi radical de reîntărirea unuia dintre combatanţi. Procesul fiziologic care marchează atingerea maturităţii sexuale este însoţit de o stimulare a proceselor pulsionale, care se exprimă în sfera psihică printr-un influx al libidoului. Relaţia stabilită între forţele Eului şi cele ale Sinelui este distrusă, echilibrul psihic obţinut cu dificultate se clatină, iar rezultatul este că conflictele interioare dintre cele două instanţe izbucnesc din nou în forţă.

La început nu se întâmplă prea multe în sfera Sinelui. Intervalul din-

tre perioada de latenţă şi pubertate — aşa-numita perioadă prepuberală — pregăteşte maturizarea sexuală fizică. Deocamdată, nu a avut loc nici o schimbare calitativă în viaţa pulsională, dar cantitatea de energie a crescut. Această creştere nu se limitează la viaţa sexuală. Sinele dispune de o mai mare cantitate de libido care investeşte fără discriminări toate pulsiunile Sinelui care-i ies în cale. Pulsiunile agresive se intensifică până în punctul în care nu mai pot fi stăpânite, foamea devine voracitate, iar răutatea din perioada de latenţă se transformă în comportamentul antisocial al adolescentului. Interesele orale şi anale de mult uitate ies din nou la suprafaţă. Deprinderile de igienă, acumulate în mod laborios în perioada de latenţă, lasă locul plăcerii de a trăi în mizerie şi dezordine şi, în locul modestiei şi al compasiunii, apar tendinţele exhibiţioniste, brutalitatea şi cruzimea faţă de animale. Formaţiunile reacţionale care păreau a avea un loc stabil în structura Eului ameninţă să se destrame. În acelaşi timp, vechile tendinţe dispărute apar din nou în conştiinţă. Dorinţele oedipiene se împlinesc în forma fantasmelor şi reveriilor, în care apar cu foarte puţine distorsionări; angoasa de castrare la băieţi şi invidia de penis la fete redevin centrul interesului. Apar foarte puţine elemente noi în forţele invadatoare. Atacul acestora aduce din nou la suprafaţă conţinuturile familiare sexualităţii infantile timpurii.

Totuşi sexualitatea infantilă astfel resuscitată nu mai întâlneşte condiţionările de atunci. Eul din copilăria timpurie era nedezvoltat şi neformat, impresionabil şi maleabil sub influenţa Sinelui; dimpotrivă, în perioada prepuberală el este rigid şi temeinic consolidat. Ştie deja ce are de făcut. Eul infantil era capabil să se revolte brusc împotriva lumii exterioare şi să se alieze cu Sinele pentru a obţine satisfacerea pulsională, dar, dacă Eul adolescentului face asta, intră în conflict cu Supraeul. Relaţia sa fermă cu Sinele, pe de o parte, şi cu Supraeul, pe de alta — ceea ce cu toţii numim caracter — face Eul inflexibil. El nu ştie decât un lucru: să-şi păstreze caracteristicile dobândite în timpul perioadei de latenţă, să restabilească vechile relaţii dintre propriile for-

ţe şi cele ale Sinelui şi să-şi satisfacă cât mai repede nevoile pulsionale cu eforturi sporite de a se apăra. În lupta pentru a-şi păstra existenţa nealterată, Eul este motivat în aceeaşi măsură de teama de o ameninţare reală şi de angoasa provocată de conştiinţă şi se foloseşte fără discriminare de toate metodele de apărare la care a recurs în copilăria timpurie şi în timpul perioadei de latenţă. Refulează, deplasează, neagă şi inversează pulsiunile, îndreptându-le împotriva sa; produce fobii şi simptome isterice şi leagă angoasa de comportamente şi idei de tip obsesional. Dacă privim cu atenţie această luptă pentru supremaţie dintre Eu şi Sine, vom vedea că toate aceste fenomene îngrijorătoare care au loc în perioada prepuberală corespund diferitelor etape ale conflictului. Activitatea fantasmatică intensă, revenirea la satisfacerea sexuală pregenitală (adică perversă), comportamentele agresive sau criminale, desemnează victoria parţială a Sinelui, în timp ce apariţia diferitelor forme de angoasă, dezvoltarea comportamentelor de tip ascetic, accentuarea simptomelor nevrotice şi inhibiţiile, denotă o apărare mai viguroasă, adică succesul parţial al Eului.

O dată cu atingerea maturităţii sexuale corporale, mai precis la debutul pubertăţii, apare o altă schimbare, de data asta de tip calitativ. Până acum, intensificarea investirii libidinale era nediferenţiată; acum are loc o schimbare (cel puţin în cazul băieţilor), pulsiunile genitale devenind mai puternic investite. În sfera fizică, asta înseamnă că investirea libidinală este retrasă de la pulsiunile pregenitale şi focalizată asupra sentimentelor, scopurilor şi ideilor genitale despre obiecte. Genitalitatea capătă astfel o importanţă psihică mai mare, în timp ce tendinţele pregenitale sunt retrimise din nou în spatele scenei. Primul efect este o aparentă îmbunătăţire a situaţiei. Cei responsabili de educaţia adolescentului, care fuseseră îngrijoraţi şi descumpăniţi de caracteristicile pregenitale ale vieţii sale instinctuale din timpul perioadei prepuberale, observă acum cu uşurare că grosolănia, agresivitatea şi comportamentul pervers au dispărut ca un vis urât. Masculinitatea genitală ce urmează este întâmpinată cu mai multă indulgenţă, chiar şi atunci când depă-

şeşte limitele convenţiilor sociale. Totuşi, această vindecare psihologică spontană a pregenitalităţii, ca rezultat al dezvoltării firești ce are loc la pubertate, este extrem de înşelătoare. Există o compensare benefică, dar doar în cazurile caracterizate până acum drept fixaţii pregenitale stabile. De exemplu, un băiat a cărui atitudine fusese pasivă şi feminină, va adopta brusc o poziţie masculin-activă atunci când investirea libidinală este transferată organelor genitale. Însă asta nu înseamnă că angoasa de castrare şi conflictele care au dat naştere atitudinii sale feminine au fost rezolvate sau abolite. Ele sunt doar calmate de intensificarea temporară a investirii genitale. Când presiunea pulsională, care este foarte ridicată la pubertate, se stabileşte la un nivel normal în viaţa adultă, angoasa şi conflictele îşi vor face probabil din nou apariţia neschimbate şi vor fi întâmpinate din nou de masculinitatea sa. Acelaşi lucru este valabil şi pentru fixaţiile la stadiul oral şi anal, care pentru moment devin mai puţin importante în timpul ascensiunii libidoului la pubertate. Totuşi, rămân la fel de importante ca întotdeauna, iar vechea atracţie patogenă către aceste formaţiuni pregenitale va fi la fel de importantă mai târziu. De asemenea, nu poate fi vorba de un efect compensator la pubertate, atâta timp cât în copilăria timpurie şi în perioada prepuberală au predominat mai mult interesele falice decât cele anale sau orale (de exemplu la băieţii cu tendinţe de exhibiţionism falic). În asemenea cazuri, intensificarea libidoului genital nu numai că nu uşurează problemele, ci chiar le potenţează. Nu are loc nici o vindecare spontană în perversiunea infantilă: dimpotrivă, apare o accentuare îngrijorătoare a morbidităţii. Tendinţele falice se intensifică până în punctul în care masculinitatea genitală a pacientului devine anormal de exagerată şi nu mai poate fi controlată.

Această estimare a normalităţii sau a anormalităţii anumitor scopuri pulsionale depinde totuşi de anumite valori ale vieţii adulte şi are foarte puţin sau deloc de a face cu Eul adolescentului. Conflictul defensiv intern continuă şi nu se acordă prea multă atenţie acestor valori. În adolescenţă, atitudinea Eului faţă de Sine este determinată în primul

rând de aspectele cantitative, şi nu de cele calitative. Scopul principal nu este acela de a satisface sau a frustra anumite nevoi pulsionale, ci se pune accent pe natura structurii psihice din copilărie şi din perioada de latenţă. Există două căi extreme de finalizare posibilă a conflictului. În prima variantă, Sinele, care a devenit puternic, depăşeşte Eul, caz în care nu va mai rămâne nici o urmă din caracterul anterior al individului, iar intrarea în viaţa adultă va fi marcată de o revoluţie exprimată prin satisfacerea neinhibată a pulsiunilor. Un alt final posibil este acela în care Eul iese victorios, caz în care caracterul individului din perioada de latenţă va fi declarat ca bun. În acest caz, pulsiunile Sinelui se limitează la graniţele impuse vieţii pulsionale a copilului. Intensificarea libidoului nu mai este de nici un folos şi se va pune accentul pe contrainvestire, pe mecanismele de apărare şi pe simptome pentru a ţine libidoul sub control. În afară de mutilarea vieţii pulsionale, Eul victorios devine rigid, fiind o sursă continuă de suferinţă pentru individ. Instanţele Eului care au rezistat atacului pubertăţii fără a se clătina rămân de-a lungul vieţii inflexibile, de neatacat şi incapabile de a se adapta la realitatea în schimbare.

Am putea spune că problema conflictului dintre aceste extreme sau rezolvarea sa fericită prin încheierea unui nou acord între instanţele psihice, iar mai târziu diferitele faze prin care trece, sunt determinate de un factor cantitativ, şi anume de variaţiile ce au loc în intensitatea pulsiunilor. Această explicaţie simplă este contrazisă de observaţia analitică a proceselor ce au loc la pubertate. Desigur, nu este cazul atunci când pulsiunile devin mai puternice din raţiuni fizice, individul aflându-se sub controlul lor, sau, pe de altă parte, atunci când, la reducerea intensităţii pulsiunilor, fenomenele psihice în care Supraeul şi Eul joacă un rol mai important decât Sinele devin mai proeminente. Ştim din studiul simptomelor nevrotice şi al stărilor premenstruale că atunci când nevoile pulsionale devin mai intense, Eul este nevoit să îşi dubleze activitatea defensivă. Pe de altă parte, când exigenţele pulsionale sunt mai puţin presante, pericolul ce li se asociază diminuează, şi în

acelaşi timp se reduce şi intensitatea temerii de o ameninţare reală, a angoasei provocate de conştiinţă şi a angoasei pulsionale a Eului. Exceptând cazul în care aceasta din urmă este cu totul respinsă de Sine, avem de-a face cu opusul relaţiei pe care am descris-o. Orice presiune adăugată nevoilor pulsionale blochează rezistenţa Eului la pulsiunea respectivă şi intensifică simptomele şi inhibiţiile bazate pe această rezistenţă, în timp ce, dacă pulsiunile devin mai puţin urgente, Eul devine mai flexibil şi mai pregătit să permită satisfacerea. Asta înseamnă că forţa dominantă a pulsiunilor în perioada pubertăţii (care, în orice caz, nu poate fi măsurată sau estimată independent) nu poate da o prognoză a problemelor majore ce apar la pubertate. Factorii care o motivează sunt relativi: în primul rând, forţa pulsiunilor Sinelui, care este condiţionată de procesele fiziologice ce apar la pubertate; în al doilea rând, toleranţa sau intoleranţa Eului faţă de pulsiuni, ce depinde de caracteristicile dobândite în timpul perioadei de latenţă; şi în al treilea rând — şi acesta este factorul calitativ care determină conflictul cantitativ — natura şi eficienţa mecanismelor de apărare intrate în acţiune la porunca Eului, ce variază în funcţie de structura specifică a fiecărui individ, adică tendinţa sa către isterie sau către nevroză obsesională, şi în funcţie de valorile după care s-a dezvoltat.

12
Angoasa pulsională la pubertate

Este recunoscut faptul că acele etape ale dezvoltării umane în care apare intensificarea libidoului au o importanţă enormă pentru investigarea analitică a Sinelui. Datorită puternicei investiri, dorinţele, fantasmele şi procesele pulsionale, care în alte perioade trec aproape neobservate sau rămîn în inconştient, apar acum în conştiinţă, trecând, când este nevoie, peste obstacolele care le ies în cale prin refulare şi putând fi observate atunci când încearcă să iasă la suprafaţă.

Atunci când studiem Eul, este la fel de important să ne concentrăm atenţia asupra acestor perioade în care libidoul se intensifică. Aşa cum am văzut, efectul indirect al intensificării pulsiunilor presupune dublarea eforturilor subiectului de a controla pulsiunile. Tendinţele generale ale Eului, care în perioadele de calm ale vieţii pulsionale sunt abia observabile, devin mai clare, iar mecanismele Eului din perioada de latenţă şi din viaţa adultă pot fi atât de exagerate încât pot produce distorsiuni morbide ale caracterului. Dintre diferitele atitudini pe care Eul le poate adopta faţă de viaţa pulsională, putem desprinde două care, când sunt astfel accentuate la pubertate, şochează observatorul prin forţa lor şi explică câteva dintre particularităţile tipice acestei perioade. Mă refer la ascetism şi la intelectualizare în adolescenţă.

ASCETISMUL LA PUBERTATE

Alternând cu excesele pulsionale, cu erupţiile Sinelui şi cu alte atitudini, aparent contradictorii, apare uneori în adolescescenţă un antagonism

faţă de pulsiuni. Această ostilitate depăşeşte cu mult în intensitate ceea ce observăm în general în cazul refulărilor, în condiţii normale sau în nevroze mai mult sau mai puţin grave. Prin modul său de manifestare şi prin capacitatea sa de extindere, această rezistenţă ţine mai puţin de simptomele pronunţate ale nevrozei şi se apropie mai mult de ascetismul fanaticilor religioşi. În nevroză, vom observa că există întotdeauna o legătură între refularea unei pulsiuni şi natura sau calitatea acesteia. Astfel, istericii refulează pulsiunile genitale asociate cu obiectul dorinţei din complexul Oedip, dar sunt aproape indiferenţi sau chiar toleranţi faţă de alte dorinţe pulsionale, cum ar fi cele anale sau agresive. Obsesionalii refulează dorinţele sadic-anale, care în urma regresiei au devenit sexualizate, dar sunt toleranţi faţă de satisfacerea orală şi acordă destulă încredere pulsiunilor exhibiţioniste, atâta timp cât acestea nu au legătură cu nucleul nevrozei lor. De asemenea, în melancolie sunt respinse tendinţele orale, în timp ce pacienţii fobici refulează pulsiunile asociate complexului de castrare. În nici unul dintre aceste cazuri nu apare o respingere fără discriminare a pulsiunilor şi, din analiza lor, vom afla că există o relaţie foarte bine definită între calitatea pulsiunii refulate şi motivele pentru care subiectul o alungă din conştiinţă.

Vom vedea că lucrurile stau altfel atunci când analizăm respingerea pulsiunilor la adolescenţă. Este adevărat că şi aici punctul de pornire al procesului se află în acei centri ai vieţii pulsionale care fac obiectul unor interdicţii, cum ar fi fantasmele incestuoase din perioada prepuberală sau tendinţa accentuată spre activităţi fizice de tip onanist, în care se pot descărca aceste pulsiuni. Dar, din acest moment, procesul se extinde mai mult sau mai puţin nediscriminat asupra întregii existenţe. Aşa cum am mai spus, adolescenţii nu sunt foarte preocupaţi de satisfacerea sau frustrarea nevoilor pulsionale specifice, ci de satisfacere sau frustrare în general. Tinerii care trec prin faze de ascetism par a se teme mai mult de cantitatea pulsiunilor decât de calitatea lor. Ei se feresc în general de orice plăcere, considerând că se pun la adăpost

dacă opun unei dorințe puternice o interdicție la fel de puternică. De fiecare dată când pulsiunea spune „Voi face", Eul răspunde „Nu ai dreptul", așa cum fac părinții severi cu copiii lor în educația timpurie. Această neîncredere a adolescentului în pulsiuni are o tendință amenințătoare de a se extinde; poate debuta cu nevoile pulsionale în sine și se poate extinde la nevoile fizice obișnuite. Am întâlnit cu toții tineri care resping cu severitate orice imbold de a-și satisface pulsiunile sexuale, care evită compania celor de vârsta lor, respingând orice fel de distracție, și care, după moda puritană, refuză să meargă la teatru, la concerte și la dans. Se poate observa că există o legătură între refuzul de a purta haine frumoase și interzicerea sexualității. Devenim însă îngrijorați atunci când interdicția se extinde și asupra unor deprinderi necesare și firești, precum, de exemplu, în cazul unei persoane tinere care refuză să poarte haine groase când este foarte frig, chinuindu-și astfel trupul și expunându-și sănătatea la riscuri inutile; sau când nu-și satisface nici un fel de nevoie orală, reducând la minimum, „din principiu", hrana sau când, după nopți nedormite, se străduie să se trezească foarte devreme, când evită să râdă sau să zâmbească, sau când, în cazuri extreme, amână pe cât posibil (până la limită) defecația și urinarea, considerând că nu trebuie să-ți satisfaci imediat nevoile fizice.

Mai există o diferență între acest tip de respingere a pulsiunilor și refularea obișnuită. În nevroză, ori de câte ori satisfacerea specifică a unei pulsiuni este refulată, i se găsește un substitut. În isterie acest lucru se realizează prin conversie, și anume, excitația sexuală se descarcă prin alte zone sau procese care au dobândit valențe sexuale. În nevroza obsesională apare o plăcere substitutivă de ordin regresiv, în timp ce în cazul fobiilor există cel puțin un beneficiu secundar. În plus, în locul plăcerilor interzise apar deplasări ale satisfacerii, formațiuni reacționale. Știm că simptomele nevrotice, cum ar fi accesele isterice, ticurile, acțiunile obsesionale, răzbunările etc., reprezintă compromisuri prin care exigențele pulsionale ale Sinelui sunt satisfăcute la fel de eficient ca și comenzile Eului și Supraeului. Însă în cazul respingerii

pulsiunilor în perioada adolescenţei, nu e loc pentru o astfel de satisfacere substitutivă: mecanismul pare a fi diferit. În locul formaţiunilor de compromis (ce corespund simptomelor nevrotice) şi a proceselor obişnuite de deplasare, regresie şi întoarcere împotriva propriei persoane, vom găsi aproape invariabil o oscilare între ascetism şi exces, adolescentul devenind brusc indulgent faţă de toate interdicţiile de până atunci şi desconsiderând orice restricţii venite din exterior. Având în vedere caracterul lor antisocial, aceste excese din adolescenţă sunt foarte neplăcute; totuşi, din punct de vedere psihanalitic, ele reprezintă o vindecare tranzitorie spontană a ascetismului. Când nu are loc această vindecare, iar Eul este, în mod inexplicabil, destul de puternic pentru a continua refuzul satisfacerii pulsiunilor fără nici un fel de deviere, apare o paralizie a tuturor activităţilor vitale ale subiectului — un fel de catatonie, care nu mai poate fi considerată un fenomen normal al pubertăţii, ci suntem nevoiţi să recunoaştem că e vorba despre o afecţiune psihotică.

Nu ştim dacă avem argumentele necesare pentru a face diferenţa dintre refuzul satisfacerii pulsionale de la pubertate şi procesul obişnuit al refulării. Această distincţie teoretică se bazează pe faptul că, în cazul adolescenţilor, procesul debutează cu teama faţă de cantitatea pulsiunilor mai mult decât faţă de calitatea lor şi nu se sfârşeşte prin satisfacţii substitutive şi prin formaţiuni de compromis, ci prin juxtapunerea sau succesiunea bruscă a renunţării la satisfacerea pulsiunilor cu excesele în satisfacerea lor, sau, mai corect spus, prin alternarea lor. Pe de altă parte, se ştie că în refularea nevrotică obişnuită investirea cantitativă a pulsiunii care urmează a fi refulată este un factor important şi că în nevroza obsesională apare adesea alternanţa perioadelor restrictive cu cele permisive. Totuşi, rămânem cu impresia că în ascetismul adolscentin este vorba despre un proces mai primitiv sau mai puţin complex decât cel al refulării; probabil este vorba de un tip special de refulare.

Cu mult timp în urmă, studiile psihanalitice asupra nevrozei demonstrau că există în natura umană o predispoziţie spre respingerea anumi-

tor pulsiuni, mai ales a celor sexuale, care se desfăşoară nediferenţiat şi independent de experienţa individuală. Această predispoziţie pare a fi o moştenire filogenetică, un fel de depozit al proceselor de refulare, care este folosit de mai multe generaţii şi continuat de fiecare individ în parte. Pentru a descrie această atitudine dual a oamenilor faţă de viaţa sexuală — aversiunea constituţională cuplată cu dorinţa pasională — Bleuler a folosit termenul de *ambivalenţă*.

În timpul perioadelor mai calme, antagonismul primar al Eului faţă de pulsiuni — teama lui faţă de forţa pulsiunilor — nu este nimic altceva decât un concept teoretic. Putem presupune că acest antagonism stă la baza angoasei pulsionale. Totuşi, el scapă observaţiei căci pare a fi umbrit de fenomene mult mai evidente precum teama faţă de o ameninţare reală sau angoasa morală, reacţii rezultate din unele experienţe traumatice pentru individ.

Probabil că creşterea cantitativă a forţei pulsiunilor la pubertate şi în alte etape ale vieţii în care apare o intensificare a energiei libidinale accentuează acest antagonism primar într-o asemenea măsură, încât îl transformă într-un mecanism de apărare specific şi foarte activ. Dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că ascetismul din perioada pubertăţii trebuie interpretat nu ca o serie de acţiuni de refulare condiţionate calitativ, ci pur şi simplu ca o manifestare a ostilităţii înnăscute dintre Eu şi pulsiuni, care este nediferenţiată, primară şi primitivă.

INTELECTUALIZAREA LA PUBERTATE

Am ajuns la concluzia că, în perioadele caracterizate prin intensificarea libidoului, atitudinea generală a Eului se concretizează în metode clare de apărare. Dacă aşa stau lucrurile, atunci pot fi explicate şi alte schimbări care au loc în cadrul Eului la pubertate.

Se ştie că majoritatea transformărilor din această perioadă ţin de via-

ţa pulsională şi afectivă şi că Eul suferă, în consecinţă, o modificare atunci când este direct implicat în tentativa de a controla pulsiunile şi afectele. Dar asta nu înseamnă că posibilităţile de schimbare din adolescenţă sunt epuizate. Datorită intrării în acţiune a energiei libidinale, Eul ajunge să fie mai degrabă creat de pulsiune; acest lucru este evident şi nu necesită alte explicaţii. De asemenea, devine mai moral şi se orientează spre ascetism, datorită izbucnirii unui conflict între Eu şi Sine. Dar devine în acelaşi timp mai inteligent, dezvoltându-se interese în sfera intelectuală. La început nu putem sesiza cum se leagă această dezvoltare intelectuală de evoluţia pulsiunilor şi de întărirea instanţelor Eului pentru a rezista atacurilor puternice care îl copleşesc.

Suntem în general înclinaţi să admitem că furtunile provocate de pulsiuni sau afecte sunt invers proporţionale cu activitatea intelectuală. Chiar şi în starea normală de îndrăgostire, abilităţile intelectuale ale individului tind să diminueze, iar capacitatea sa de a raţiona se reduce. Cu cât dorinţa sa de a-şi satisface pulsiunile este mai puternică, cu atât tendinţa sa de a le controla şi de a le găsi un fundament raţional este mai redusă.

La prima vedere, se pare că în adolescenţă avem de-a face cu cazul opus acestei situaţii. Există tineri a căror dezvoltare intelectuală bruscă este la fel de evidentă ca şi orientarea ei rapidă în alte direcţii. Ştim că deseori interesul principal al băieţilor în perioada de latenţă se centrează asupra lucrurilor care au o existenţă obiectivă. Unora le place să citească despre descoperiri ştiinţifice, cărţi de aventuri, să studieze cifrele şi fracţiile sau descrierile unor animale sau obiecte ciudate, în timp ce alţii îşi limitează interesul la observarea diferitelor maşinării tehnice, de la cele mai simple la cele mai complicate. Punctul comun al acestor două tipuri este acela că obiectul interesului lor trebuie să fie unul concret şi nu produsul unor fantasme, cum ar fi basmele cu zâne sau poveştile care le captaseră interesul în copilăria timpurie. La începutul perioadei prepuberale, predispoziţia de a renunţa la interese concrete în favoarea abstracţiunilor din perioada de latenţă devine din ce

în ce mai evidentă. Mai precis, adolescenţii care, după Bernfeld, parcurg o „pubertate prelungită", au o dorinţă nesăţioasă de a aborda subiecte abstracte, de a le întoarce pe toate feţele şi de a vorbi despre ele. Multe dintre prieteniile legate la tinereţe se bazează pe această dorinţă de a dezbate cu alţii şi de a medita la aceste subiecte. Sfera acestor interese abstracte şi a problemelor pe care tinerii încearcă să le rezolve este foarte largă. Sunt dezbătute diferite teme: a trăi liber sau căsătorit, într-o viaţă de familie, a construi o carieră sau a trăi independent, a construi pentru a se stabili într-un cămin sau a călători nestatornic; sunt discutate probleme filosofice cum ar fi cele legate de religie sau de gândirea liberă sau sunt abordate diferite probleme de natură politică: revoluţie sau supunere faţă de autoritate. Este de asemenea dezbătută tema prieteniei în toate formele ei. Dacă, aşa cum se întâmplă deseori în analiză, ni se oferă o descriere sinceră a discuţiilor dintre tineri sau dacă examinăm jurnalele şi caietele de notiţe ale adolescenţilor, vom fi surprinşi nu numai de extinderea sferei lor de interese, ci şi de gradul de empatie şi înţelegere al acestora, de aparenta lor superioritate şi, uneori, chiar de înţelepciunea de care dau dovadă în rezolvarea celor mai dificile probleme.

Vom trece acum de la analiza proceselor intelectuale ale adolescentului la încercarea de a surprinde care este locul acestora în viaţa lui. Vom constata cu surprindere că aceste performanţe intelectuale demne de laudă au puţine ecouri în comportamentul său. Empatia faţă de ceilalţi nu-l împiedică să afişeze o totală lipsă de consideraţie faţă de cei apropiaţi. Viziunea sa măreaţă asupra iubirii şi asupra responsabilităţilor unui partener nu atenuează deloc infidelitatea şi cruzimea de care se face mereu vinovat în diferitele sale legături amoroase. Înţelege structura vieţii sociale, dar asta nu îl ajută să-şi găsească locul în comunitate, iar faptul că este interesat de foarte multe lucruri nu-l împiedică să se centreze pe unul singur — preocuparea pentru propria persoană.

Trebuie să recunoaştem că, mai ales când investigăm în analiză aceste interese intelectuale, nu e vorba de intelectualizarea propriu-zisă, ci

de altceva. Nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de ideea că adolescentul trece de la o poveste de dragoste la alta sau oscilează între alegerea uneia sau alteia dintre profesii pentru a găsi comportamentul cel mai potrivit, aşa cum ar face un adult sau un băieţel în perioada de latenţă când studiază fiecare piesă a unei maşinării doar de dragul de a o desface şi de a o reface apoi. Intelectualizarea adolescentului pare a se afla mai degrabă în slujba reveriilor. Chiar şi fantasmele de ambiţie din perioada prepuberală nu au pretenţia de a se transforma în realitate. Un tânăr care fantasmează că e un mare cuceritor, nu se simte obligat să-şi dovedească curajul în viaţa reală. De altfel, probabil că satisfacţia vine din chiar procesul gândirii, al speculaţiilor sau discuţiilor pe această temă. Comportamentul său este determinat de alţi factori şi nu este neapărat influenţat de rezultatul acestor exerciţii intelectuale.

Mai există o problemă cu care ne confruntăm atunci când analizăm procesele intelectuale ale adolescenţilor. O examinare mai atentă ne va arăta că subiectele care le captează acestora interesul sunt chiar cele care au determinat izbucnirea conflictului dintre diferitele instanţe psihice. Mai mult, problema principală care se pune este aceea de a face legătura dintre aspectele pulsionale şi restul personalităţii, de a decide între punerea în practică a pulsiunilor sexuale şi renunţarea la ele, între libertate şi constrângere, între revoltă şi supunerea faţă de autoritate. Aşa cum am văzut, ascetismul, care presupune interzicerea pulsiunilor, nu împlineşte speranţele adolescentului. Şi cum ameninţarea este omniprezentă, va trebui să găsească diferite căi de a o învinge. *Gândirea* conflictului pulsional — adică intelectualizarea lui — pare a fi o soluţie. În cazul acesta, în loc să fugă din faţa pulsiunilor, ca în ascetism, adolescentul îşi îndreaptă interesul către ele, însă într-un mod pur abstract, intelectual. Discuţiile şi speculaţiile pe teme intelectuale, la care tinerii ţin atât de mult, nu sunt încercări autentice de a duce la bun sfârşit sarcinile impuse de realitate. Activitatea lor mentală intensă este mai degrabă un indiciu al tensiunii provocate de procesele pulsionale şi al traducerii în termeni abstracţi a ceea ce ei percep. Filosofia de viaţă

pe care o adoptă — cum ar fi nevoia de revoltă împotriva lumii exterioare — este reacţia lor la percepţia noilor exigenţe pulsionale ale Sinelui, care ameninţă să le schimbe întreaga viaţă. Idealurile de prietenie şi loialitatea totală sunt doar expresia îngrijorării Eului la dispariţia tuturor relaţiilor de obiect pasionale[1] nou create. Nevoia de orientare şi suport în lupta inutilă împotriva propriilor pulsiuni se poate transforma în argumente ingenioase menite să demonstreze lipsa de independenţă a omului în deciziile sale politice. Putem observa că procesele pulsionale se traduc în termenii limbajului intelectual. Dar motivul pentru care atenţia este concentrată astfel asupra pulsiunilor este faptul că încearcă să le controleze de la un nivel psihic diferit.

Să ne amintim că în metapsihologia psihanalitică asocierea afectelor şi a proceselor pulsionale cu reprezentări verbale este considerată a fi prima şi cea mai importantă etapă în procesul controlării pulsiunilor. Gândirea este descrisă în aceste lucrări ca „un mod experimental de acţiune însoţit de o cantitate relativ redusă de investire şi deci de o cheltuială mai mică" (S. Freud, 1911, p. 221). Această intelectualizare a vieţii pulsionale, încercarea de a stăpâni procesele pulsionale legându-le de idei cu care poate opera în conştiinţă, este una dintre cele mai generale, timpurii şi utile achiziţii ale Eului uman. Nu ne referim la ea ca la o activitate a Eului, ci ca la una dintre componentele sale indispensabile.

Avem din nou impresia că fenomenele cuprinse în noţiunea de „intelectualizare la pubertate" reprezintă pur şi simplu o exagerare a atitudinii generale a Eului, în condiţiile specifice ale ascensiunii bruşte a libidoului. Creşterea cantităţii de libido atrage atenţia asupra unei funcţii a Eului care intră în acţiune în alte cazuri, bineînţeles fără prea mult zgomot. Dacă aşa stau lucrurile, înseamnă că intensificarea intelectualizării la adolescenţă — şi poate şi progresul în înţelegerea intelectuală

[1] Rămân îndatorată lui Margit Dubovitz din Budapesta pentru ideea că tendinţa adolescenţilor de a medita la sensul vieţii şi al morţii reflectă activităţile distructive ale propriului psihic.

a proceselor psihice, care este întotdeauna un semn pentru debutul unei boli psihice — este doar o încercare obişnuită a Eului de a stăpâni pulsiunile prin gândire.

Aici cred că putem puncta o altă concluzie la care am ajuns. Dacă este adevărat că intensificarea investirii libidinale are efectul automat de a determina Eul să-şi dubleze eforturile pentru a stăpâni pulsiunile pe căi intelectuale, atunci se explică faptul că ameninţarea pulsională îi face pe oameni inteligenţi. În perioadele de calm ale vieţii pulsionale, când nu există nici o ameninţare, individul îşi poate permite un anume grad de prostie. Din acest punct de vedere, angoasa se transformă în teamă faţă de un pericol real. Ameninţarea reală şi privaţiunile îi fac pe oameni mai ascuţiţi la minte, împingându-i la încercări temerare pentru a-şi rezolva problemele, în timp ce sentimentul de siguranţă şi superficialitatea tind să-i prostească. Concentrarea intelectului asupra proceselor pulsionale corespunde alertei pe care Eul uman o consideră necesară pentru a face faţă ameninţărilor reale din mediu.

Până acum declinul inteligenţei copiilor mici la începutul perioadei de latenţă a fost explicat în alt mod. În copilăria timpurie, achiziţiile lor intelectuale extraordinare sunt legate de preocupările pentru sexualitate, iar când acest subiect devine tabu, interdicţia şi inhibiţia se extind. Nu este o surpriză faptul că renaşterea sexualităţii din perioada prepuberală, adică încetarea refulării sexuale din copilăria timpurie şi capacităţile intelectuale ale subiectului revin în forţă.

Aceasta este explicaţia obişnuită la care acum putem adăuga o alta. Dacă în cursul perioadei de latenţă copilul nu gândeşte abstract, poate că aceasta nu se datorează faptului că nu *îndrăzneşte*, ci, pentru că nu ar avea nevoie să o facă. Copilăria şi pubertatea sunt perioade în care domină ameninţarea pulsională, iar „inteligenţa" caracteristică le serveşte cel puţin parţial pentru a-i ajuta să treacă peste acest pericol. În perioada de latenţă şi în viaţa adultă, pe de altă parte, Eul este relativ puternic şi poate să intelectualizeze procesele pulsionale fără a influenţa eforturile individului de a se relaxa. În acelaşi timp nu trebuie să

uităm că aceste performanţe mentale, mai ales la pubertate, oricât de spectaculoase ar fi, rămân în mare parte fără rezultate. Acest lucru este valabil într-o oarecare măsură şi pentru abilităţile intelectuale din mica copilărie, pe care le lăudăm cu atât entuziasm. Pentru aceasta trebuie să ne gândim doar la modul în care investigarea sexualităţii infantile, considerată de psihanaliză drept cea mai evidentă manifestare a activităţii intelectuale a copilului, duce rareori la descoperirea adevărului despre faptele reale ale sexualităţii adulte. De regulă, ele provin din elaborarea teoriilor asupra sexualităţii infantile, dar asta nu înseamnă că reprezintă relitatea, ci că reflectă procesele pulsionale din mintea observatorului naiv.

Travaliul intelectual realizat de Eu în timpul perioadei de latenţă şi în viaţa adultă este fără discuţie mult mai solid, mai demn de încredere şi mult mai legat de acţiune.

IUBIREA DE OBIECT ŞI IDENTIFICAREA LA PUBERTATE

Să vedem acum care este locul ascetismului şi al intelectualizării, ca mecanisme caracteristice pubertăţii, în schema proceselor defensive pornind de la angoasă şi pericol. Vom vedea imediat că ambele metode se regăsesc într-un al treilea tip de apărare. Pericolul care ameninţă Eul este acela că ar putea fi copleşit de pulsiuni; ceea ce-l înspăimântă cel mai tare este *cantitatea* pulsiunilor. Noi considerăm că această angoasă îşi are rădăcinile într-o fază foarte timpurie a dezvoltării individului. Cronologic, ea ţine de perioada în care Eul se separa treptat de Sinele nediferenţiat. Măsurile de apărare pe care ameninţarea forţelor pulsionale l-a determinat să le adopte sunt create pentru a menţine această separare între Eu şi Sine şi pentru a asigura continuitatea noii organizări a Eului. Sarcina pe care ascetismul se angajează să o rezolve este aceea de a păstra Sinele între graniţele sale, prin impunerea de

interdicţii; scopul intelectualizării este acela de a lega mai strâns procesele pulsionale de conţinuturile ideatice, de a le face accesibile conştiinţei şi de a le controla.

Acum când, datorită ascensiunii bruşte a libidoului, individul revine la spaima primitivă faţă de forţa pulsiunilor, vor fi afectate şi celelalte pulsiuni şi procese ale Eului. În ceea ce urmează, voi alege două dintre cele mai importante particularităţi ale pubertăţii şi voi schiţa legătura lor cu procesul regresiei.

Cele mai remarcabile fenomene din viaţa unui adolescent sunt fundamental legate de relaţiile de obiect. Aici apare cel mai evident conflictul dintre două tendinţe opuse. Am văzut că refularea provocată de antagonismul general dintre Eu şi pulsiuni îşi alege de obicei ca prime atacuri, fantasmele incestuoase din perioada prepuberală. Suspiciunea şi ascetismul Eului sunt orientate în mod primar împotriva fixaţiilor subiectului la toate obiectele iubirii din copilărie. Rezultatul este, pe de-o parte, că tânărul tinde să se izoleze de ceilalţi; de acum înainte îşi va petrece mai mult timp cu membrii familiei decât cu necunoscuţii. Dar ceea ce atrage ostilitatea înnăscută a Eului faţă de pulsiuni nu este numai relaţia sa cu obiectele iubirii din lumea externă; relaţia cu Supraeul are şi ea de suferit. Până în acest moment, cum Supraeul este în această perioadă încă investit cu libidoul derivat din relaţia cu părinţii, este şi el tratat cu suspiciune drept un obiect incestuos şi devine victima consecinţelor ascetismului. Deci Eul se înstrăinează şi de Supraeu. Refularea parţială a Supraeului, înstrăinarea de unele dintre componentele sale, este una dintre cele mai mari probleme ale adolescenţei. Principalul efect al rupturii relaţiei dintre Eu şi Supraeu este intensificarea pericolului provocat de pulsiuni. Individul tinde să devină asocial. Înainte să aibă loc această tulburare, angoasa conştiinţei şi sentimentul de culpabilitate determinate de relaţia dintre Supraeu şi Eu erau aliatele cele mai fidele ale celui din urmă, în lupta sa cu pulsiunile. La debutul pubertăţii apare deseori o încercare pasageră de a suprainvesti toate conţinuturile Supraeului. Aceasta este probabila explicaţie a aşa-zisului

„idealism" din adolescenţă. Ne aflăm acum în următoarea situaţie: ascetismul datorat intensificării pericolului pulsional duce la ruperea relaţiei cu Supraeul şi face astfel inoperante măsurile de apărare provocate de angoasa Supraeului, rezultatul fiind că Eul este aruncat cu şi mai multă violenţă înapoi la nivelul angoasei pulsionale şi la mecanismele primitive de apărare specifice acelui stadiu.

Autoizolarea şi îndepărtarea de obiectele iubirii nu sunt totuşi singurele tendinţe care intră în joc în relaţiile de obiect ale adolescenţilor. Multe legături afective noi iau locul fixaţiilor refulate la obiectele iubirii din copilărie. Uneori individul se ataşează de tineri de vârsta lui, caz în care relaţia ia forma unor prietenii pasionale sau a îndrăgostirii; alteori se ataşează de o persoană mai în vârstă, pe care o consideră un fel de conducător şi care este fără îndoială un substitut pentru obiectele parentale abandonate. Atât cât durează, aceste relaţii de iubire sunt pasionale şi exclusiviste, dar de obicei sunt de scurtă durată. Persoanele sunt alese ca obiecte şi sunt abandonate fără a se ţine seama de sentimentele lor, iar apoi sunt înlocuite cu altele. Obiectele abandonate sunt uitate foarte repede, dar se păstrează forma în care a decurs relaţia cu ele până la ultimul detaliu, aceasta fiind reprodusă, în relaţia cu noul obiect, cu o exactitate care de multe ori sugerează obsesia.

În afară de această fidelitate şocantă faţă de obiectul iubirii mai observăm şi o altă particularitate a relaţiilor de obiect la pubertate. Adolescentul nu ţinteşte atât să posede obiectul în sensul fizic obişnuit al termenului, ci mai mult să fie asimilat pe cât posibil de persoana care face în momentul respectiv obiectul afecţiunii sale.

Este binecunoscută nestatornicia tinerilor. Prin felul în care scriu de mână, prin modul în care se exprimă sau prin coafură, haine şi toate celelalte deprinderi sunt mult mai adaptabili decât în alte etape ale vieţii. De multe ori, dacă observăm cu atenţie un adolescent, vom afla repede care este prietenul său cel mai bun, obiectul admiraţiei sale. Uneori capacitatea lor de schimbare merge şi mai departe. Filosofia de viaţă, religia şi apoi politica, în funcţie de cum schimbă un model cu

altul, şi oricât de des le-ar schimba, rămân totdeauna foarte pasionale, adolescenţii fiind convinşi de corectitudinea viziunilor pe care le-au adoptat cu atâta sete. Din acest punct de vedere se aseamănă cu un tip de pacient descris de Helene Deutsch (1934), într-o lucrare clinică asupra psihologiei adulţilor, ca aflându-se la limita dintre nevroză şi psihoză. Ea le numeşte personalităţi „ca şi cum" (*as if*), pentru că în fiecare nouă relaţie de obiect trăiesc *ca şi cum* şi-ar trăi propria viaţă şi şi-ar exprima propriile sentimente, opinii şi păreri.

Mecanismul pe care se bazează aceste procese de transformare reiese foarte clar în cazul unei tinere pe care am analizat-o. De mai multe ori în timpul unui singur an trecuse de la o prietenie la alta, de la fete la băieţi şi de la băieţi la doamne mai în vârstă. Niciodată nu rămânea indiferentă faţă de obiectul abandonat al iubirii, dar dezvolta pentru persoana în cauză un anume dezgust violent — vecin cu dispreţul — şi simţea că orice întâlnire accidentală sau inevitabilă cu aceasta ar fi fost aproape de nesuportat. După multă practică analitică am descoperit în final că aceste sentimente faţă de foştii prieteni nu-i aparţineau. De câte ori schimba obiectul iubirii, se simţea obligată să copieze comportamentul noului prieten în toate aspectele vieţii interne şi externe. Deci nu mai trăia propriile afecte, ci pe cele ale prietenului din momentul respectiv. Prin empatie ajunsese să împrumute sentimentele noului său prieten. Astfel ea îşi exprima gelozia pe care se gândea că el ar simţi-o faţă de foştii ei iubiţi şi posibilul lui dispreţ faţă de eventualii rivali.

Situaţia psihologică a acestui caz şi a etapelor asemănătoare de la pubertate poate fi descrisă foarte simplu. Aceste fixaţii pasionale şi pasagere ale iubirii nu sunt relaţii de obiect în sensul în care este folosit acest termen atunci când se vorbeşte despre adulţi. Sunt identificări de tipul cel mai primitiv, aşa cum întâlnim în studiul nostru asupra dezvoltării infantile, înaintea existenţei oricărui obiect al iubirii. Astfel, caracterul instabil al perioadei pubertăţii nu indică nici o schimbare internă a iubirii sau convingerilor individului, ci mai degrabă o pierdere de personalitate cauzată de o schimbare a identificării.

Procesul care a ieşit la suprafaţă în analiza unei fete de 15 ani poate elucida rolul jucat de această tendinţă spre identificare. Pacienta mea era o fată foarte drăguţă şi fermecătoare şi avea deja un rol în cercul său social, dar în ciuda acestui fapt era chinuită de o gelozie cumplită faţă de sora ei care era încă un copil. La pubertate, pacienta a renunţat la toate interesele ei anterioare şi de atunci nu a mai avut decât o singură dorinţă — să câştige admiraţia şi dragostea băieţilor şi bărbaţilor care îi erau prieteni. S-a îndrăgostit nebuneşte la distanţă de un băiat mai mare decât ea, pe care îl întâlnea uneori la petrecerile dansante. Atunci mi-a scris o scrisoare prin care-şi exprima îndoielile şi îngrijorarea în legătură cu povestea ei de dragoste.

„Te rog", mi-a scris, „spune-mi ce să fac când o să-l întâlnesc. Să fiu serioasă sau veselă ? Mi-ar plăcea mai mult dacă i-aş arăta că sunt deşteaptă sau mai bine să mă prefac că sunt proastă ? M-ai sfătui să vorbesc despre *el* tot timpul sau să vorbesc şi despre mine ?...". În următoarea şedinţă i-am răspuns verbal la toate întrebările. I-am sugerat că poate nu e nevoie să-şi planifice comportamentul dinainte. Nu va fi capabilă, când va veni momentul, să se poarte firesc şi să spună ce simte ? M-a asigurat că asta nu va fi deajuns şi mi-a ţinut o lungă dizertaţie despre necesitatea de a te adapta la dorinţele şi preferinţele celorlalţi. Spunea că numai astfel poţi să-i faci să te iubească, şi dacă acest băiat nu o va iubi ea nu mai are nici un motiv să trăiască.

La scurt timp după această scenă, pacienta mi-a relatat o fantasmă în care apărea imaginea sfârşitului lumii. Ce s-ar întâmpla, m-a întrebat, dacă ar muri toată lumea ? S-a gândit la toţi prietenii şi cunoştinţele ei şi, până la urmă, şi-a imaginat cum ar fi să rămână singură pe pământ. Vocea ei şi felul în care a descris toate detaliile demonstrau că această fantasmă era de fapt împlinirea unei dorinţe. I-a făcut plăcere să o povestească şi nu i-a provocat nici o angoasă.

În acel moment i-am reamintit de dorinţa ei arzătoare de a fi iubită. Simpla idee că unul dintre prietenii ei ar putea să nu o placă şi că l-ar putea pierde, era suficientă cu o zi în urmă ca să o facă să dispere. Dar

cine ar mai fi iubit-o dacă ar fi rămas singura supraviețuitoare a rasei umane? A respins cu calm atenționarea mea referitoare la grijile ei cu o zi în urmă. „În acest caz va trebui să mă iubesc pe mine" a răspuns, ca şi cum ar fi scăpat în sfârşit de toate angoasele, şi apoi a oftat uşurată.

Această mică observație analitică în cazul unei anume paciente indică o caracteristică a relațiilor de obiect la pubertate. Ruptura fostelor relații, rezistența față de pulsiuni şi ascetismul au ca efect dezinvestirea libidinală a lumii externe. Adolescentul este în pericol de a-şi retrage libidoul obiectal de la cei din jur şi de a se concentra pe sine însuşi; aşa cum a regresat în cadrul Eului poate regresa şi în viața libidinală, trecând de la obiectul iubirii la narcisism. Va scăpa de acest pericol prin eforturi disperate de a lua contact din nou cu obiectele lumii exterioare, chiar dacă nu se poate altfel decât prin intermediul narcisismului său, adică printr-o serie de identificări. Pornind de la această idee, relațiile de obiect pasionale din adolescență reprezintă tentative de vindecare, aceasta reprezentând un alt aspect prin care se aseamănă cu starea pacienților psihotici a căror boală este gata să ia din nou o întorsătură proastă.

În remarcile mele asupra pubertății am comparat deseori manifestările din această perioadă cu fenomene care apar în bolile grave (deşi acest studiu nu are pretenția de a fi complet) şi ar trebui poate să spun câteva cuvinte despre normalitatea şi anormalitatea proceselor care au loc în această etapă.

Am văzut că baza comparației dintre debutul pubertății şi debutul uneia dintre fazele avansate ale bolii psihotice este efectul schimbărilor cantitative din investire. În fiecare dintre cazuri, intensificarea investirii libidinale a Sinelui se adaugă amenințărilor pulsionale, determinând Eul să-şi dubleze eforturile pentru a se apăra cu orice preț. S-a spus întotdeauna în psihanaliză că, din cauza acestor procese cantitative, toate perioadele vieții în care libidoul este în creştere pot deveni puncte de pornire pentru declanşarea unor boli nevrotice sau psihotice.

In al doilea rând, pubertatea şi debutul psihozei se aseamănă prin intrarea în acţiune a unor atitudini defensive primitive care se asociază cu spaima Eului în faţa forţei pulsiunilor — o angoasă mult mai primitivă decât orice teamă de o ameninţare reală sau provocată de conştiinţă.

Impresia noastră în ceea ce priveşte normalitatea sau anormalitatea proceselor care au loc la pubertate pentru orice individ va depinde probabil de predominarea uneia sau alteia dintre caracteristicile pe care le-am enumerat sau de prezenţa simultană a mai multora dintre ele. Adolescentul ascetic ne pare a fi normal atâta timp cât intelectul său funcţionează liber şi cât are câteva relaţii de obiect sănătoase. O imagine similară este şi cea a adolescenţilor care intelectualizează procesele pulsionale, a celor care aparţin tipului idealist precum şi a celor care trec cu entuziasm de la o prietenie la alta. Dar dacă atitudinea ascetică este menţinută cu rigurozitate, dacă procesul intelectualizării comandă toată activitatea mentală, şi dacă relaţia cu ceilalţi este bazată exclusiv pe schimbarea identificărilor, va fi dificil pentru un profesor sau pentru analist să decidă în urma observaţiei dacă este vorba de o fază tranzitorie a dezvoltării normale sau dacă are de a face cu un caz patologic.

Concluzii

În capitolele anterioare am încercat să fac o clasificare a diferitelor mecanisme de apărare pornind de la situațiile angoasante specifice care le pun în acțiune. Mi-am ilustrat remarcile printr-o serie de exemple clinice pe care le-am întâlnit în practică. Pe măsură ce cunoștințele noastre despre activitatea inconștientă a Eului vor spori, va fi posibil să facem o clasificare mai clară. Încă nu se știu foarte multe despre legătura dintre experiențele tipice ce apar în cursul dezvoltării și producerea unor metode specifice de apărare. Exemplele mele demonstrează că situațiile tipice în care Eul recurge la mecanismul negării se asociază ideii de castrare și pierderii obiectelor iubirii. Pe de altă parte, renunțarea altruistă în fața pulsiunilor pare a fi în anumite condiții un mijloc specific de a depăși rănile narcisice.

Cunoștințele pe care le deținem deja în acest domeniu ne permit să vorbim cu mai multă certitudine despre paralela dintre mecanismele de apărare ale Eului împotriva pericolelor din interior și din exterior. *Refularea* înlătură derivatele pulsionale în același mod în care stimulii externi sunt aboliți prin *negare*. *Formațiunea reacțională* asigură Eul împotriva întoarcerii pulsiunilor refulate din interior, în timp ce *fantasmele în care situația reală este inversată* asigură mecanismul negării împotriva distrugerii Eului din exterior. *Inhibiția* pulsională corespunde *restricțiilor* impuse Eului pentru a evita neplăcerea provocată de factorii externi. *Intelectualizarea* proceselor pulsionale, ca o precauție împotriva amenințărilor din interior, este analogă *vigilenței* constante a Eului împotriva pericolelor externe. Toate celelalte măsuri de apărare, precum transformarea în contrariu sau întoarcerea împotriva propriei persoane, ce presupun alterarea proceselor pulsionale au un corespondent în încercarea Eului de a face față pericolelor externe, intervenind

activ pentru a schimba condiţiile din lumea înconjurătoare. Nu pot discuta aici mai mult despre această faţetă a activităţilor Eului.

Această comparaţie a proceselor paralele pune o problemă: care este originea mecanismelor de apărare? Să fie oare lupta împotriva forţelor externe realizată după modelul conflictului cu pulsiunile? Sau e vorba de situaţia inversă, în care măsurile adoptate în lupta externă sunt un prototip al diferitelor mecanisme de apărare? Este foarte dificil să decidem clar care dintre aceste două variante este cea adevărată. Eul infantil se confruntă simultan cu atacul forţelor interne şi externe; dacă vrea să-şi apere viaţa este nevoit să se apere împotriva ambelor, în acelaşi timp. În lupta cu diferitele tipuri de stimuli pe care încearcă să-i ţină sub control el îşi va adapata probabil armele nevoilor specifice, pornind la război când împotriva ameninţărilor interne, când împotriva celor externe.

Cât de mult îşi respectă Eul propriile reguli în lupta împotriva pulsiunilor şi în ce măsură este influenţat de caracterul specific al acestora? Vom fi poate capabili să elucidăm această problemă prin comparaţia cu un proces analog, cel al *distorsiunilor ce apar în vise*. Transformarea conţinutului latent al visului în conţinut manifest se face în favoarea cenzorului, şi anume, a reprezentantului Eului din vis. Condensarea, deplasarea şi multe alte modalităţi stranii de reprezentare ce au loc în timpul viselor sunt procese specifice Sinelui şi sunt folosite mai ales în scopul de a crea distorsiuni. De asemenea, diferitele măsuri de apărare nu sunt în întregime opera Eului. Dacă procesele pulsionale se modifică, se folosesc alte proprietăţi specifice pulsiunilor. De exemplu, rapiditatea cu care procesele pulsionale se pot modifica este relevantă pentru mecanismul *sublimării*, prin care Eul reuşeşte să devieze pulsiunile de la scopul lor pur sexual îndreptându-le spre scopuri considerate de către societate a fi mai înalte. De asemenea, prin refulările ce duc la constituirea *formaţiunilor reacţionale* Eul se foloseşte de capacitatea pulsiunilor de *a putea fi transformate în contrariul lor*. Putem astfel presupune că o apărare nu rezistă atacului decât dacă are un fundament

dublu: pe de-o parte, Eul şi, pe de altă parte, natura proceselor pulsionale.

Totuşi, chiar dacă admitem că Eul nu are în întregime mână liberă în inventarea mecanismelor de apărare de care se foloseşte, studiul nostru asupra acestor mecanisme impresionează prin volumul de cunoştinţe noi pe care le aduce. Existenţa simptomelor nevrotice arată că Eul a fost reîntărit, şi că orice reîntoarcere a pulsiunilor refulate, care are ca rezultat crearea formaţiunilor de compromis, demonstrează faptul că anumite planuri de apărare au eşuat şi Eul a fost învins. Însă Eul iese victorios atunci când mecanismele sale de apărare îşi ating scopul, adică atunci când îi permit să limiteze angoasa şi neplăcerea şi astfel să transforme pulsiunile, care sunt satisfăcute într-o oarecare măsură chiar şi în condiţiile cele mai dificile, stabilind astfel una dintre cele mai armonioase relaţii posibile între Sine, Supraeu şi forţele lumii externe.

Bibliografie

ALEXANDER, F. (1933), The Relation of Structural and Instinctual Conflicts. *Psychoanal. Quart.*, 2:181-207.

ANGEL, A. (1934), Einige Bemerkungen über den Optimismus. *Int. Z. Psychoanal.*, 20:191-199.

BERNFELD, S. (1923), Über eine typische Form der männlichen Pubertät. *Imago*, 9:169-188.

BORNSTEIN, B. (1936), Ein Beispiel für die Leugnung durch die Phantasie. *Z. Psychoanal. Päd.*, 10:269-275.

BREUER, J & FREUD, S. (1893-1895), Studies on Hysteria. *Standard Edition*, 2.*

DEUTSCH, H. (1933), The Psychology of Manic–Depressive States, with Particular Reference to Chronic Hypomania. In: *Neuroses and Character Types: Clinical Psychoanalytic Studies*. New York: International Universities Press, 1965, pp. 203-217.

DEUTSCH, H. (1934), Some Forms of Emotional Disturbances and Their Relationship to Schizophrenia. In: *Neuroses and Character Types: Clinical Psychoanalytic Studies*. New York: International Universities Press, 1965, pp. 262-281.

* Vezi nota de subsol † (pagina următoare)

FEDERN, P. (1936), On the Distinction between Healthy and Pathological Narcissism. In: *Ego Psychology and the Psychoses.* Londra: Hogarth Press, 1952, pp. 323-364.

FREUD, ANNA (1926-27), Introduction to the Technique of Child Analysis. Reeditată: „Four Lectures on Child Analysis" in *Introduction to Psychoanalysis.* Londra: Hogarth Press, 1974.

FREUD, SIGMUND (1894), The Neuro-Psychoses of Defence, *Standard Edition*, 3:45-61.†

FREUD, SIGMUND (1896a), Further Remarks on the Neuro-Psychoses of Defence, *Standard Edition*, 3:162-185.

FREUD, SIGMUND (1896b), The Aetiology of Hysteria. *Standard Edition*, 3:191-221.

FREUD, SIGMUND (1905), Three Essays on the Theory of Sexuality, *Standard Edition*, 7:125-245.

FREUD, SIGMUND (1909), Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy, *Standard Edition*, 10:5-149.

FREUD, SIGMUND (1911), Formulations on the Two Principles of Mental Functioning, *Standard Edition*, 12:215-226.

† *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 24 de volume traduse în engleză şi editate de James Strachey. Londra: Hogarth Press şi the Institute of Psychoanalysis, 1953-74.

FREUD, SIGMUND (1913), Totem and Taboo, *Standard Edition*, 13:1-161.

FREUD, SIGMUND (1915), Instincts and Their Vicissitudes, *Standard Edition*, 14:109-140.

FREUD, SIGMUND (1920), Beyond the Pleasure Principle, *Standard Edition*, 18:3-64.

FREUD, SIGMUND (1921), Group Psychology and the Analysis of the Ego, *Standard Edition*, 18:67-147.

FREUD, SIGMUND (1922), Some Neurotic Mechanisms in Jealousy, Paranoia and Homosexuality, *Standard Edition*, 18:221-232.

FREUD, SIGMUND (1923), The Ego and the Id, *Standard Edition*, 19:3-66.

FREUD, SIGMUND (1926), Inhibitions, Symptoms and Anxiety, *Standard Edition*, 20:77-175.

FREUD, SIGMUND (1933), New Introductory Lectures on Psycho-Analysis, *Standard Edition*, 22:3-182.

HALL, J. WAELDER (1946), The Analysis of a Case of Night Terror, *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2:189-228, Londra, Hogarth Press.

JONES, E. (1922), Some Problems of Adolescence. *Papers on Psycho-Analysis*, Londra, Baillière, Tindall & Cox, ed. 5, 1948, pp. 389-406.

KATAN, A., *vezi* ANGEL, A.

KLEIN, M. (1932), The Psychoanalysis of Children, Londra, Hogarth Press, ediţie revizuită, 1975.

LAFORGUE, R. (1928), Überlegungen zum Begriff der Verdrängung, *Int. Z. Psychoanal.*, 14:371-374.

LEWIN, B. D. (1932), Analysis and Structure of a Transient Hypomania, *Psychoanal. Quart.*, 1:43-58.

RÁDO, S (1933), Fear of Castration in Women, *Psychoanal. Quart.*, 2:425-475.

RANK, O. (1909), *The Myth of the Birth of the Hero*, New York, Nervous an Mental Diseases Publishing Co., 1914.

REICH, W. (1933), *Charakteranalyse: Technik und Grundlagen fur studierende und praktizierende Analytiker.* Viena: Selbstverlag [Engleză: *Character Analysis.* New York: Noonday Press, 1949.]

WAELDER, J., *vezi* Hall, J. Waelder

WAELDER, R. (1930), The Principle of Multiple Function, *Psychoanal. Quart.*, 5:45-62, 1936.

Index

A

Abreacție, 98
Act ratat, 14
Activitate, 50, 92, 103
Acțiune, 22, 135
Adolescență, 37, 113-141
Afecte, 6, 60, 115
Agresivitate, 45, 48, 53
Aichhorn, A., 89
Alexander, F., 50
Ambiție, 99-102, 106-107
Ambivalență, 37-38, 62, 129
Analiza copilului, 22, 53, 59, 81-84, 90-96
„Analiză de caracter", 18
Angoasă
  transformată în agresivitate, 31-33, *vezi și* Identificare cu agresorul
  tip de, ca motiv al apărării, 45-54, 57, 122
  vezi și Angoasă de castrare, Pulsiuni, Fobie
Animal, *vezi și* Fobia de animale, Fantasmă
Apărare, 24, 25, 27, 29, 35-44, 45-50, 89-98, *vezi și* Pulsiuni, Mecanisme de apărare specifice
Aparat motor, 5, 10
„Armură caracterială", 27-28
Ascetism (la pubertate), 125-130, 135-140
Asociații libere, 10-12, *vezi și* Regula fundamentală a analizei
Auto-observație, 24

B

Băiat, dezvoltarea, 60-67
Basme, 130
Bernfeld, S., 114, 131
Bibring, E., 100
Bleuler, E., 129
Bornstein, B., 61
Breuer, J., 9

C

Caracter, 7, 15, 25, 27, 38, 40, 46-47, 51, 120, 123
Catatonie, 128
Climacterium, 115
Complexul Oedip, 16, 58, 79, 94, 116, 119, 126
Comportament, 6, 18, 27, 32, 59,

71-74, 90-91, 132, 138-139, *vezi şi* Dezvoltare, Normalitate
Compulsie la repetiţie 16, 22, 25
Condensare, 6, 14, 149
Conflict, 6-8, 12, 26-28, 32, 35-40, 42, 45
Conştiinţă, 8, 10, 11, 16, 18, 23, 28, 38, 51-54, 59, *vezi şi* Supraeu
Conversie, 39, 40, 128
Copil, *vezi şi* Educaţie, Dezvoltare, Nevroza infantilă, Eul
Culpabilitate, *vezi şi* Conflict, Conştiinţă, Supraeu
Cyrano de Bergerac, 104-105, 106-108

D

Delir, 65-66, 74-75, 98
Deplasare, 6, 12-13, 26, 32, 121, 127
Deutsch, H., 42, 67, 138
Dezamăgire, 31-32, 73, 81-82, 102-103
Dezvoltare
  diferenţierea structurilor psihice, 42-43
  normală, 58, 61, 65, 75, 78, 84, 94, 100, 141
  sexuală, *vezi* Sexualitatea
Diferenţe între sexe, 71
Dorinţă, 12, 21, 26, 31, 37, 40-41, 45-47, 60-61, 64, 70-72, 75, 83, 95, 97, 99-108, 115, 119-120, 123-124, 127, 129-131, 139
Dorinţa de penis, 101

E

educaţie, 46, 48, 53, 70, 84, 116-117, 121, 127
Eu
  în adolescenţă, 113-124, 129-130, 139-140, 135-136
  al adultului nevrotic, 45-47, 57-58, 66-67
  şi afect, 25-27, 35, 50-51
  analiza, 11-12, 16-22, 24
  al copilului, 47, 52, 58-59, 67-69, 73, 84, 91, 117-119, 120, 144
  şi analiza copilului, 31-33
  şi alegerea apărării, 143-145, *vezi şi* Apărare
  dezvoltarea, 17, 42-43, 78, 97, 117-119
  diferenţiere de Sine, lumea exterioară şi Supraeu, 42-43,

49, 135
şi analiza viselor, 12
teama de a fi copleşit, 49, 54
vezi şi Pulsiuni
şi asociaţia liberă, 10-11
şi hipnoză, 9
în perioada de latenţă, 118-120
modificarea, 40-41, 129
nevoia de sinteză, 50, 75
ca observator, 5-6
în pubertate, 119-120
antagonism primar cu pulsiunile, 128, 136, 141
produs al conflictului, 117
relaţie cu Sinele, *vezi şi* Conflict, Sine
relaţia cu Supraeul, 4-6, 20-21, 23, 96-97, 102-103, 119, 121, 136-137, 145, *vezi şi* Conflict
rezistenţă, 25-27, 32-33, 37
restrângerea, 77-86, 89, 144
ca loc de observaţie, 3-8
în autopercepţie, 5-6, 24
şi formare de simptom, 27-28, 57-60, 74-76, 83-84, 117, 121, 123-124, 144-145
şi transfer, 14-19
elemente inconştiente, 11, 20-21, 25, 143
Evitare a pericolului real, 57, 86
Exhibiţionism, 74, 122

F

Fantasmă, 3, 21, 30, 40, 53, 57, 60-77, 81, 91, 102, 106, 114, 117, 120-121, 125, 130-136, 143
Fată, dezvoltarea, 32, 106, 139
Federn, P., 102
Fixaţie, 97-98, 122, 136-138
Fobia de animale, 57-58, 61, 83
Fobie, 39, 47, 57-61, 83, 85, 121, 127-128, 145, *vezi şi* Fobia de animale
Formaţiune de compromis, 128, 145
Formaţiune reacţională, 4, 8, 36-39, 74, 77, 100, 120, 127, 143-144
Freud, S., 4, 35-36, 47, 19, 57, 114, 133
Funcţie sintetică, *vezi* Eul

G

Gelozie, 15, 26, 32, 36-39, 58-59, 75, 77, 98, 100, 138-139, *vezi şi* Rivalitate fraternă
Gest magic, 90

H

Halucinaţii, 66
Hipnoză, 9, 10, 12, 19
Hipomanie, 67
Homosexualitate, 16, 50, 98

I

Identificare, 35-36, 46, 53-54
  cu agresorul, 89-98, 108
  cu tatăl mort, 30-31
  şi iubire de obiect, 135
  în adolescenţă, 135-141
  cu obiectul invidiat, 102
  şi proiecţie, *vezi* Renunţarea altruistă, Proiecţie şi dezvoltarea Supraeului, 89, 94
  simpatetică, 102
Inconştient, 3, 9, 11, 13, 14, 19-21, 23-24, 29, 49, 125, 143,
Inhibiţie, 31, 35-36, 39, 42, 57, 59, 78-80, 83, 89, 93, 104, 121, 124, 134, 143, *vezi şi* Curiozitate
Intelectualizare (la pubertate), 126, 129, 134, 135-136, 141
Internalizare, 94, 97
Interpretare, 12-14, 17-19, 22, 28, 30-31, 59, 81, 94, 129
Interpretarea simbolurilor, 13, 23
Introiecţie, 36, 42-43, 47, 92, 94-98
Invidie de penis, 32-33, 37, 39-40, 71, 90, 105, 118
Invidie, 32-33, 37-40, 59-60, 63, 71, 80, 90, 100, 103, 105-106, 120, *vezi şi* Identificare, Gelozie, Invidie de penis, Rivalitate fraternă
Isterie, 9, 28, 34, 36, 38-39, 57, 124, 127
Isterie de conversie, 40, 127
Iubire, 102, 135, 137
Iubire de obiect, 135-141, *vezi şi* Obiect
Izolare, 28, 36, 41

Î

Întoarcere împotriva propriei persoane, 36, 41-42, 99, 117, 128, 143

J

Joc, 10, 30, 33, 66, 69-73, 78-82, 89-92, 137
Jones, E., 114

K

Klein, M., 31

L

Laforgue, R., 75
Lampl-de Groot, J., 41
Lewin, B. D., 67
Libido, 5, 16, 115-116, 119-123, 128, 133, 136, 138, 140, *vezi şi* Pulsiuni, Sexualitate

M

Mamă, 29, 37-39, 58-61, 79, 85, 91, 93-95, 101, 105-106
Masculinitate, 74, 80, 82, 91-93, 101, 121-122
Masochism, 16, 38, 43
Masturbare, 80, 95-96, 98
Melancolie, 57, 97, 126
Micul Hans, 58-61, 65
Moarte, 62, 103, 106, 108
Montessori, M., 70

N

Narcisism, 92, 106, 140, 143
Negare, 27, 57, 69-74, 77, 83-84, 89, 143
Nevroza infantilă, 47-48, 53, 58, 76, 86
Nevroză obsesională, 28, 32-33, 36, 38-39, 47, 57, 73-74, 124, 128-129
Nevroză
  şi alegerea apărării, 27-29, 37-38, 39-41
  corelaţie între refulare şi pulsiune, 125-126
  formarea, 45-47, 49, 58, 65-67, 75-76, 85-86
  şi refulare, 40-41
  întoarcerea refulatului, 7-8, 39, 144
  vezi şi Simptom
Normalitate, 75, 114, 140-141, vezi şi Comportament, Dezvoltare

O

Obiect, 13-14, 23-24, 27, 37-38, 56, 58-59, 60-63, 69, 72, 74-75, 79, 89-90, 92, 97, 99, 101, 103, 105-108, 113, 119, 121, 126, 133, 135-141, 143
Observaţie, 1-8
Optimism, 113

P

Paranoia, 36, 38, 97-98
Pasivitate, 93
Pedeapsă, 39, 47-48, 80, 93-94, 96, 98-99, 117

Penis, 59-60, 72-73, 81
Perioadă de latenţă, 32, 37, 67, 84, 118-121, 123-124, 130, 132, 134-135
Perversiuni infantile, 122
Preconştient, 4
Principiul plăcerii, 2, 48, 51, 58, 92
Proces primar, 6, 48
Proces secundar, 6, 48
Proiecţie, 38, 42, 96-100, 104, *vezi şi* Renunţare altruistă
Psihanaliza, 3-4, 12, 14, 36, 43, 114, 135, 140, *vezi şi* Asociaţii libere
Psihoză, 48, 54, 65-66, 74, 128, 138, 140-141
Pubertate, 49, 113-116, 120-121, 123, 125-126, 128-129, 131, 134-141, *vezi şi* Ascetismul, Intelectualizarea, Identificare, Relaţii de obiect
Pulsiuni, *Vezi* Agresivitate, Sine, Libido, Sexualitate
Pulsiuni pregenitale, 115, 121

R

Rádo, S., 72
Rană narcisică, 92, 143
Rank, O., 63
Raţionalizare, 16, 82
Realitate, 6, 21, 47-48, 50, 53, 60 62, 65-68, 70-71, 74, 80, 117, 123, 132, *vezi şi* Principiul realităţii
Reconstrucţie, 12-13, 21
Refulare, 3, 7-8, 12, 21, 23 25-26, 28, 32, 35-36, 39-42, 52, 73-74, 96, 99-101, 115, 125, 127-129, 136, 143, 145
Regresie, 36, 41-42, 59, 126-128, 136
Reich, W., 16, 26, 47
Relaţie de obiect, 14, 105-106, 133, 136-138, 140-141
Religie, 90, 126, 131, 137
Renunţare altruistă, 100, 106-107, 143
Restrângerea Eului, 77-86, *vezi şi* Eu
Rezistenţă, 9, 11, 18, 21, 24-33, 52, 95, 124, 140
Ritualuri obsesionale, 39
Rivalitate fraternă, 19, 108
Rostand, E., 106, 108

S

Scoptofilie, 95
Scotomizare, 75
Secret, 61, 82, 90, 94-96, 101-102
Sexualitate 16, 26, 28, 36, 39, 41, 46-51, 101, 115, 120, 127, 134-135
Simptom, 9, 27-30, 32, 35-39, 40-44, 47, 57-59, 73, 76, 79, 85-86, 117, 121, 123, 126-128, 145
Sine
in adolescență, 113-124
analiza Sinelui, 13-14, 20-22, 24-25
și analiza viselor, 13-14
investigarea Sinelui, 3-4
și actele ratate, 14
și relația cu Eul (*vezi* Conflict, Eu), 4-8, 97-100, 113-124, 135-141
relația cu Supraeul, *vezi* Supraeu
și rezistență, 24-25
și autopercepție, 4-5
și analiza simbolului, 13
și transfer, 14-18
precursor al, 117
și tehnica psihanalitică, 23-24
relația cu Eul, *vezi* Eu
relația cu Sinele, 45-46, 52-54, 123, 136-137
și autopercepția, 4-5
vezi și Conflict, Eu, Supraeu, Pulsiuni
Situații periculoase, *vezi* Angoasă pulsională, Angoasă, Angoasă de castrare, Pulsiuni
Stadiul anal, 116, 122
Stadiul falic, 59, 116
Stadiul oral, 59, 116, 122
Sublimare, 36, 42, 84
Supraeu, 21, 40-41
în adolescență, 113-124
și angoasă, 45-48, 50, 52-54, 57, 99, 123, 129-135
și dezvoltare, 42-43, 89-98, 114-115, 118
în formarea nevrozelor, 45-50, 97-98
precursor al, 117

T

Tată
agresivitate împotriva, 17, 58-60
invidie față de și rivalitate cu,

72-75, 82-83, 92, *vezi şi* Complexul Oedip
Teamă de o ameninţare reală, 47-48, 99, 117-119, 121, 124, 129, 134, 141
Tehnica jocului, 31
Tehnica psihanalitică, 9-21
Tipul „ca şi cum", 138
Transfer
trecere la act, 18-19, 21-22
mecanisme de apărare, 16-19, 32-33
interpretare, 22
al pulsiunilor libidinale, 15-16
şi rezistenţă, 25-26
Transformare în contrariu, 12, 26, 32-33, 36, 40-41, 59, 62,71, 98, 143-144
Traumă, 83, 92, 129
Trecere la act, 18-19

U

Uitare, 14

V

Vis, 12-13, 18, 21, 30, 60, 66, 80, 144

W

Waelder, J., *vezi* Hall, J. Waelder
Waelder, R., 148

Fundația Generația

Fundația Generația s-a născut din nevoia urgentă de a ajuta copiii, adolescenții și familiile lor prin intervenții diferite de cele farmacoterapeutice sau instituționale. Proiectul creării ei s-a născut încă din 1995 când, împreună cu un grup de specialiști reputați în domeniul psihoterapiei, grup animat și susținut de psihanalista de origine română Ilany Kogan, a început travaliul de structurare și circumscriere a scopurilor și modalităților de atingere a acestor scopuri, fundația concretizându-se ca instituție în noiembrie 1998.

Sprijinul și asistența copilului înseamnă mai mult decât ajutor material. Fundația Generația se dedică nevoilor psihologice nu întotdeauna ușor de observat și de recunoscut. Sprijinul psihologic este necesar pentru a preveni și proteja copilul de suferința psihică și pentru a-i favoriza dezvoltarea. Dacă nu dăm suficientă atenție nevoilor sufletești ale copilului pot apărea, în timp, urmări dramatice. Un copil riscă să fie tratat cu medicamente fără să fie necesar, poate fi etichetat ca bolnav psihic, un copil riscă, de asemenea, să aibă dificultăți emoționale severe și să-și rateze șansa de a se realiza. Suferința psihică poate să se manifeste sub formă de tristețe, insomnii, spaimă, neliniște, coșmaruri, dezinteres, plictiseală, izolare, agitație, agresivitate, tulburări ale comportamentelor alimentar, sfincterian, sexual, eșec social, școlar, de comunicare. Aceste tulburări pot să apară de la naștere, pe parcursul evoluției copilului sau în urma unor traume legate de separare, accidente, boli, tensiuni și conflicte în familie, nașterea unui alt copil, decesul unui membru al familiei, abuz sexual, maltratare, intrarea în pubertate și adolescență etc.

Fundația ajută copii, adolescenți, mame, tați, bunici, educatori, profesori, cadre medicale, spitale, maternități, instituții pentru protecția copilului, precum și pe toți cei care se ocupă de copii.

Formele de intervenție și de ajutor sunt:

Examen de evaluare a dezvoltării
Consultații în situații de criză
Consiliere a părinților
Grupuri de lucru cu educatori, profesori și cadre medicale
Psihoterapie individuală și/sau de familie

Aceste intervenţii respectă confidenţialitatea şi normele deontologiei profesionale. Echipa noastră cuprinde psihologi, psihiatri, pedagogi, cu specializare în psihoterapia psihanalitică a copilului şi a adolescentului.

Fundaţia Generaţia colaborează profesional cu universităţi şi asociaţii profesionale din România, Germania, Franţa, Elveţia, Anglia, SUA şi Israel, în scopul formării de noi specialişti şi al supervizării activităţii specialiştilor existenţi. Pentru asistenţa psihoterapeutică a copiilor şi adolescenţilor, colaborăm cu toate instituţiile şi organizaţiile care activează în acest domeniu.

De la începutul anului 2000 funcţionează:
Centrul de psihoterapie pentru copii şi adolescenţi - Fundaţia Generaţia.
Intr. Drăguşa, nr. 6, sect. 4, Bucureşti
Telefon/fax: 021 336 6195, 021 330 6649
email: generatia@fx.ro
www.generatia.ro

În curând, la Editura Fundației Generația, în colecția

Psihanaliza copilului și adolescentului

SCENARIILE NARCISICE ALE PARENTALITĂȚII

Experiența clinică a consultației terapeutice

JUAN MANZANO
FRANCISCO PALACIO-ESPAZA
NATHALIE ZILKA

Practica îndelungată a autorilor privind intervențiile psihoterapeutice scurte părinți–copii/adolescenți (consultații terapeutice) le-a permis să desprindă un concept central, numit de ei „scenarii narcisice ale parentalității". În primele capitole ale acestei lucrări sunt prezentate diferitele aspecte ale acestui concept.

După o situare a elementelor fundamentale ale tehnicii autorilor în cadrul mai vast al psihoterapiilor de inspirație psihanalitică, este abordată o parte clinică în care sunt expuse rezultatele analizei unor cazuri întâlnite de autori în practica lor. Sunt descrise scenarii tipice ale parentalității, care permit o clasificare a configurațiilor clinice celor mai frecvente și este propusă o semiologie descriptivă și dinamică a psihopatologiei relației părinte–copil. Fiecare din aceste configurații este ilustrată cu exemple clinice.

Un ultim capitol reunește concluzii clinice și teoretice.

NORMAL ŞI PATOLOGIC LA COPIL

ANNA FREUD

În 1951, Anna Freud, singura dintre copiii lui Sigmund Freud devenită psihanalist, fondează la Londra „Hampstead Clinic", o clinica de psihoterapie infantilă. *Normal şi patologic la copil*, apărută la Londra în 1965, reprezintă o sinteză a experienţei clinice, terapeutice şi teoretice a psihanalizei copilului. A. Freud reexaminează graniţa dintre normal şi patologic în dinamica dezvoltării umane, conflictele intrapsihice necesare şi inerente dezvoltării, simptomele tranzitorii ale devenirii psihice, ca şi cele care se constituie la copil sau la adultul de mai târziu într-o structură patologică. Ea propune în continuare criterii, diagnostice şi perspective psihoterapeutice. *Normal şi patologic la copil* este o carte pentru psihologi, psihoterapeuti, psihiatri, educatori şi părinţi.

CONSULTAŢIA TERAPEUTICĂ A COPILULUI

D. W. WINNICOTT

D. W. Winnicott aduce în teoria şi clinica psihanalitică lucrări clasice, de referinţă în plan internaţional: *De la pediatrie la psihanaliză*, *Joc şi realitate*, *Bebeluşul şi mama lui*, *Deprivare şi delincvenţă*, *Natura umană*, pentru a enumera doar câteva dintre ele.

În *Consultaţia terapeutică a copilului*, Winnicott dezvăluie cu fineţe esenţialitatea explorării primelor interviuri clinice, care pot oferi cheia cunoaşterii vieţii psihice a copilului. El aprofundează tehnica *squiggle* ca pe „o cale simplă de a intra în relaţie cu copilul"; este vorba de un desen realizat în comun, în care psihanalistul şi copilul participă la reconstrucţia istoriei timpurii a copilului şi a mediului său familial.

Prin desenul său, care îl completează pe cel al psihanalistului (şi invers), copilul îşi exprimă sentimentele şi gândurile cele mai profunde, el participă viu la relaţia cu terapeutul în căutarea Self-ului autentic, al trăirilor timpurii, al relaţiilor precoce cu mama, cu tatăl, respectând simptomul, temerile, suferinţa sa.

Winnicott regăseşte în cadrul terapeutic un „moment sacru" în care relevarea de sine luminează un interior până atunci obscur şi conflictual.

Cartea cuprinde 21 de capitole care reprezintă tot atâtea descrieri ale unor consultaţii terapeutice pe care Winnicott, unul dintre cei mai mari psihoterapeuţi de copii, le-a avut de-a lungul practicii sale psihanalitice.

UN CAZ DE PSIHOZĂ INFANTILĂ

Studiu psihanalitic

SERGE LEBOVICI
JOYCE MCDOUGALL

Această carte este consacrată prezentării unor documente referitoare la tratamentul psihanalitic al unui copil psihotic, tratament condus de Joyce McDougall cu asistența tehnică a lui Serge Lebovici.

Producțiile unui copil psihotic sunt interesante prin frumusețea lor, uneori tragică. Lumea fantasmatică în care trăiesc acești copii este tragică pentru că ea le traduce angoasa : ea pune constant sub semnul întrebării sentimentul pe care îl au în legătură cu unitatea lor și cu cea a celor cu care trăiesc. Fantasmele bolnavului sunt o ilustrare remarcabilă a angoasei de fragmentare, a agresivității legate de devorare, a luptei defensive prin intermediul căutării unei fuziuni imposibile : psihoza apare ca singurul mod de relaționare care evită ruptura predelirantă ce duce la neant. Evoluția relației terapeutice poate conduce la neo-structurări mai evoluate.

Acest fragment de tratament permite discutarea nu doar a fecundității abordării psihanalitice, ci și a utilității acestei forme de psihoterapie în astfel de cazuri. Cartea răspunde dorințelor celor care ar dori să știe ce se întâmplă în cursul unui tratament psihanalitic.

Faptul că mama pacientului a urmat un tratament psihanalitic cu analista acestuia din urmă face posibilă o comparație între structurile psihopatologice ale fiului și ale mamei. Autorii încearcă să demonstreze că structura mamei a avut un rol activ în instituirea relațiilor obiectale atât de perturbate cum sunt cele înscrise în carte.

La Editura Fundației Generația a apărut

COPIII – RĂZBOI ŞI PERSECUŢIE

În această carte, prin intermediul studiilor de caz, autorii ne ajută să intrăm în complexa lume a sentimentelor copiilor şi tinerilor adulţi care au experimentat moartea, alungarea din ţările lor, persecuția, exilul. În ciuda acestor traume, mulţi copii au demonstrat un surprinzător potențial de dezvoltare şi o mare capacitate de a face față situației. Autorii discută despre posibilitățile care sunt oferite acestor copii de către un travaliu terapeutic astfel încât ei să poată asimila experiența traumatică şi să o integreze în viața lor viitoare.

Acest volum reprezintă o abordare nouă a acestei problematici.

Editura Fundației Generația

Președinte: Veronica Șandor
Coordonator departament editorial: Corneliu Irimia
Redactor: Daniela Luca
Tehnoredactor: George Turcu

Tipărit la S.C. UNIVERSUL S.A.
Tel. 3.15.17.01. Fax 314.68.42
Str. Brezoianu 23-25, București